И. С. ТУРГЕЊЕВ – САБРАНА ДЕЛА – КЊИГА V

ДИМ

НАРОДНА ПРОСВЕТА – БЕОГРАД

И. С. ТУРГЕЊЕВ

САБРАНА ДЕЛА У 20 КЊИГА

УРЕДНИК

МИЛАН КАШАНИН

ИЗДАЊЕ, ШТАМПА И ПОВЕЗ
ИЗДАВАЧКОГ ПРЕДУЗЕЋА
НАРОДНА ПРОСВЕТА
БЕОГРАД
1935

И. С. ТУРГЕЊЕВ

САБРАНА ДЕЛА

КЊИГА V

ЗА ШТАМПУ ПРИРЕДИО

МИЛАН КАШАНИН

НАРОДНА ПРОСВЕТА — БЕОГРАД

ДИМ

С РУСКОГ ПРЕВЕО

Д-р МИЛОШ С. МОСКОВЉЕВИЋ

НАРОДНА ПРОСВЕТА — БЕОГРАД

За штампарију „Народне Просвете“:
А. Ивановић, Београд, Обилићев венац 5

САДРЖАЈ

Дим

— Роман —

I

10-га августа 1862 године, у четири сата поподне, у Баден-Бадену, испред познате „Conversation" гурало се мноштво народа. Време је било дивно; све унаоколо, — зелено дрвеће, веселе куће пријатне вароши, таласаста брда, — све се свечано, раскошно ширило под зрацима љупкога сунца, све се смешило некако лепо, поверљиво и мило, и тај се исти неодређени, али лепи осмех видео на људским лицима, старим и младим, ружним и лепим. Чак и саме набељене и нацрњене фигуре париских лорета[1] нису квариле општи утисак јасног задовољства и ликовања, а шарене траке, перје, златне и сребрне шљокице на шеширима и веловима и нехотице су потсећали на живахан блесак и лаку игру пролећних цветова и крила дугиних боја: једино сува грлена праска францускoг жаргона није могла заменити птичије цвркутање нити се сравнити с њим.

[1] Женске из полусвета, назване тако по париском кварту Notre-Dame-de-Lorette. — Прим. прев.

А иначе је све ишло својим редом. Оркестар у павиљону свирао је час потпури из „Травијате", час Штраусов валс, час „Кажите јој", руску романсу, коју је изводио услужни капелмајстер; у салама за коцкање, око зелених столова гурале су се исте, свима познате фигуре, с увек истим тупим, пожудним, не знам да ли запрепашћеним или огорченим, уствари грабљивим изразом, који коцкарска грозница даје свима, чак и најаристократскијим цртама; исти онај подебели и необично кицошки обучени спахија из Тамбова, с оном истом непојамном, грозничавом журбом, буљећи очи, лежући грудима на сто и не обраћајући пажњу на хладно смешкање самих „крупије", баш у тренутку кад узвикују: „rien ne va plus!",[1] расипао је зн‌ојавом руком по свима четвороугаоницима рулета златне кругове лујдора, и тим самим се лишавао сваке могућности да што било добије, чак и у сретном случају; што му нимало није сметало да још истог вечера са искреном љутњом повлађује кнезу Коко, једноме од познатих вођа племићске опозиције, ономе кнезу Коко што је у Паризу, у салону принцезе Матилде, пред императором, онако лепо казао: „Madame, le principe de la propriété est profondement ébranlé en Russie."[2] Код руског дрвета — à l' Arbre russe — обично су се скупљали наши

[1] Више ништа не иде! — Прим. прев.

[2] Госпођо, принцип својине је дубоко пољуљан у Русији.

љубазни сународници и сународнице; прилазили су поносито, немарно, по моди, поздрављали су се међу собом величанствено, елегантно неусиљено, као што и доликује бићима која су на највишем врху савремене образованости, али, саставши се и поседавши, никако нису знали шта једни другим да кажу, па им је време пролазило или у бедном пресипању из шупљег у празно, или у отрцаним, до крајности безобразним и простачким пецкањима већ одавно изветрелог француског екс-књижевника, будалине и брбљивца у јеврејским ципелицама на мизерним ножицама и презреном брадицом на гадној њушкици. Он им је брбљао, à ces princes russes,[1] свакојаке пресне будалаштине из старих алманаха *Шаривари* и *Понтамара*, а они, ces princes russes, да пукну од племенитог смеха, као да и нехотице признају и превелику надмоћност туђинског мудрице, и своју крајњу неспособност да смисле штогод занимљиво А међутим ту је била скоро сва „fine fleur" нашега друштва, „сав отмени свет и обрасци моде". Био је ту граф X., наш неупоредљиви дилетант, дубока музикална природа, који тако божански „казује" романсе, а уствари две ноте не може да отсвира, а да не лупа натрашке кажипрстом по клавијатури, а пева не знаш да ли као рђав Циганин, или као париски берберин; био је ту и наш дражесни барон Z., тај мајстор од сваке руке: и литератор, и администратор, и оратор,

[1] Овим руским кнежевима. — Прим. прев.

и варалица у картама; ту је био и кнез Y., пријатељ вере и народа, који је во времја оно, у срећну епоху откупа сељака, стекао огромно богатство, продајући ракију у коју је мешао бунику; и сјајни ђенерал О. О., који је нешто покорио, некога умирио, па ето, ипак не зна куд да се дене и чим да се препоручи; и Р. Р., занимљив дебељко, који сматра себе за врло болесна и врло паметна човека, а здрав је као бик и глуп као ноћ... Тај исти Р. Р. скоро је једини у наше време још сачувао традицију лавова четрдесетих година, епохе „Јунака нашега времена" и графице Воротинске. Он је сачувао чак и начин хода: да се клати идући на потпетицама, и „le culte de la pose" (то се нашки не може чак ни рећи), и неприродну спорост покрета, и сањиву величанственост израза на непокретном, као увређеном лицу, и навику да зевајући прекида другом говор, да пажљиво разгледа своје прсте и нокте, да се смеје кроз нос, да изненада намиче шешир с потиљка на обрве итд., итд. Било је ту чак и државника, дипломата, богаташа с европским именима, људи од савета и разума, који замишљају да је златну булу издао папа, и да је енглески „poor-tax" намет на сиромашне; били су ту, најзад, и ватрени, али стидљиви поклоници камелија, светски млади лавови с најбеспрекорнијим раздељцима на потиљцима, с дивним обешеним бакенбардима, обучени у право лондонско одело, млади лавови, којима, изгледа, ништа није сметало да

буду онаки исти простаци као и чувени француски брбљивац; али не! није на цени, знате, код нас своје, — графица Ш., позната као законодавац моде и „гранжанра", коју су пакосни језици назвали „Царицом оса" и „Медузом у чепцу", више је волела, кад нема брбљивца, да се обраћа Талијанима, Молдавцима, америчким „спиритима", вижљастим секретарима страних посланстава, швапчићима са женском, али већ опрезном физиономијом, и другим што су се туда вртели. Угледајући се на графичин пример, и кнегиња Babette, она иста на чијим је рукама умро Шопен (у Европи се рачуна око хиљаду дама на чијим је рукама он испустио душу), и кнегиња Annette, која би све претекла, да није с времена на време, изненадно, као задах купуса усред најфиније амбре, избијала из ње проста сеоска прања; и кнегиња Pachette, којој се десила овака несрећа: њен муж добио угледно место и наједаред, Dieu sait pourquoi,[1] истукао градоначелника и украо 20.000 рубаља државних новаца; и смешљива кнегињица Зозо; све су оне занемаривале своје земљаке, немилосрдно се понашале према њима... Занемаримо и ми њих, те дивне даме, и удаљимо се од чувенога дрвета, око кога оне седе у тако скупим, али нешто неукусним тоалетама, и нека им Бог пошље олакшање у досади која их једе!

[1] Бог зна зашто. — Прим. прев.

II

Неколико корака од „руског" дрвета, за маленим столом пред Веберовом кафаном, седео је леп мушкарац испод тридесет година, средњег раста, сувоњав и црнпураст, одлучног и пријатног лица. Нагнувши се напред и опирући се обема рукама на штап, седео је мирно и просто, као човек коме није ни на крај памети да га неко може спазити и интересовати се њим. Његове смеђе, са жутим, крупне изразите очи лагано су погледале унаоколо, час мало жмирећи од сунца, час одједанпут нетремице пратећи какву ексцентричну прилику што туда пролази, и притом се брз, скоро детињи осмех једва дотицао његових танких бркова, усана и истурене јаке доње вилице. Био је одевен у широк капут немачког кроја, а сив, мек шешир покривао му је до половине високо чело. На први поглед чинио је утисак поштеног и разборитог, нешто поноситог човека, каквих има врло много на белом свету. Изгледало је да се одмара од дужег рада, па се утолико простодушније забављао сликом која се ширила пред њим што су му мисли биле далеко, па су се оне, те мисли, вртеле у свету који нимало није личио на оно што је у том тренутку било око њега. Он је био Рус; звао се Григорије Михаиловић Литвинов.

Треба нам да се упознамо с њим, па стога треба да се укратко исприча његова прошлост, нимало фантастична и сасвим некомпликована.

Као син старог чиновника из трговачког рода, васпитавао се не у вароши, као што би требало очекивати, већ у селу. Мати му је било племићка, свршена институтка, врло добро и врло егзалтирано створење, али ипак не без тврдоглавости. Будући двадесет година млађа од свога мужа,она га је преваспитала, уколико је могла, извукла га из чиновничког колосека у спахиски, укротила је и ублажила његову круту, опору нарав. По њеној милости он се почне и одевати чисто, и понашати се као што приличи, и престане грдити; почне ценити учене људе и ученост, мада, наравно, ниједну књигу није узимао у руке, — и својски се трудио да се не осрамоти: чак је почео и ићи лакше и говорио је изнемоглим гласом, већином све о стварима узвишеним, што га је стало немало труда.

„Их! Да ми је да га ишибам!” мислио је он понекад у себи, а гласно је изговарао: „да, да, то је. . . наравно; то је питање”. Своју кућу Литвиновљева мати је такође уредила по европски; слугама је говорила „ви”, и ником за ручком није допуштала да се наједе толико да брекће. Што се тиче имања које је било њено, нису ни она ни њен муж знали шта да раде с њим: оно је било одавно запуштено, али са много земље, згодне за свакојаке културе, са шумама, језером, на ком је некад била велика фабрика, коју је подигао ревностан, али тупав спахија, па је напредовала у рукама лупежа трговца и коначно пропала под управом поштеног закупца

Немца. Госпођа Литвинова била је задовољна већ тиме што се није упропастила имовно и што се није задужила. По несрећи, она се није могла похвалити здрављем, па је умрла од сушице баш оне године кад је њен син ступио на московски универзитет. Он универзитет није завршио, због прилика (читалац ће о њима дознати доцније), па је доспео у унутрашњост, где се потуцао неко време без посла, без веза, скоро без познаника. По милости племића његовог среза, према њему нерасположених, прожетих не толико западном теоријом о штети „апсентизма", колико руским убеђењем да је „своја кошуља ближа телу", он је 1855 године доспео у последњу одбрану и умало није умро од тифуса на Криму, где је, не видевши ниједног „савезника", издржао шест месеци у земуници на обали Трулога мора; затим је био у служби за време избора, наравно, не без непријатности, па је, проживевши неко време у селу, заволео економију. Увиђао је да имање његове матере, којим је рђаво и млитаво управљао његов престарели отац, не даје ни десетину оног прихода колико је могло давати, и да би се у искусним и зналачким рукама претворило у златан рудник; али је исто тако увиђао да му баш искуства и знања недостаје — и он се упути у иностранство да учи агрономију и технологију, да почне учити испочетка. Више од четири године провео је у Мекленбургу, у Шлеској, у Карлсруе, путовао је у Белгију, у Енглеску, тру-

дио се савесно, стекао је знања; није лако до њега долазио, али је издржао пробу до краја, и сад, уздајући се у самог себе, у своју будућност, у корист коју ће учинити својим земљацима, па чак можда и целом крају, ево се спрема да се врати у отаџбину, куда га је с очајним преклињањем и молбама у сваком писму звао његов отац, сасвим збуњен еманципацијом, разврставањем земљишних култура, откупним споразумима, новим уређењем, једном речју... Али шта ће он у Бадену?

Па он је у Бадену зато што из дана у дан очекује да тамо дође његова даља сестра од тетке и вереница — Татјана Петровна Шестова. Знао ју је скоро од самог детињства и провео је с њом пролеће и лето у Дрезди, где се она настанила са својом тетком. Он је искрено волео, дубоко поштовао своју младу рођаку, па је, завршивши свој прости, припремни рад, спремајући се да ступи на ново поље, да почне стварну, не државну службу, предложио јој, као вољеној жени, као другу и пријатељу, да споји свој живот с његовим животом — у радости и у жалости, у раду и одмору, „for better for wors,"[1] као што веле Енглези. Она је пристала, и он је отпутовао у Карлсруе, где су му биле остале књиге, ствари, хартије... Али зашто је он у Бадену, упитаћете ви опет?

Па зато је у Бадену што се Татјанина тетка, која ју је одгајила, Капитолина Марковна Шесто-

[1] У добру и у злу. — Прим. прев.

ва, стара девојка од 55 година, врло доброћудна и врло поштена женска-особењак, слободан дух, која је сва горела ватром самопожртвовања и самоодрицања, esprit fort[1] (она је Штрауса читала, — истина, кришом од нећаке) и демократа, заклети противник отменог света и аристократије, — није могла одупрети саблазни да бар једаред погледа тај исти отмени свет у таквом модном месту као што је Баден... Капитолина Марковна је ишла без кринолина и потшишавала је своју белу косу, али су је раскош и сјај тајно узбуђивали, и било јој је мило и слатко кад их грди и презире... Како човек да не учини задовољство доброј старици?

Али зато је Литвинов тако миран и слободан, зато он тако поуздано гледа око себе што му живот тако разговетно јасно лежи пред њим, што му је судбина одређена, и што се поноси том судбином и радује јој се као делу својих руку.

III

— Ба! ба! ба! гле га! — зачу се наједаред над самим његовим ухом пискав глас, и надувена рука потапша га по рамену.

Он подиже главу — и спази једног од оно мало својих московских познаника, неког Бамбајева, човека доброг, из реда оних најпразноглавијих, не ви-

[1] Јак дух. — Прим. прев.

ше млади, меких образа и носа, као да су раскувани, накострешене масне косе и млитавог гојазног тела. Вечито без пара и вечито нечим усхићен, Ростислав Бамбајев скитао се с виком, али без циља, по лицу наше многотрпљиве мајке земље.

— Ово се зове сусрет! — понови он, ширећи очице које су пливале у салу и пућећи пуначке усне, над којим су чудно и неприлично штрчали фарбани бркови. — Е што ти је Баден! Сви овамо навалили као муве на мед. Откуд ти овде?

Бамбајев је говорио „ти" апсолутно свима на свету.

— Дошао сам овамо пре три дана.

— Откуда?

— А што ће ти то да знаш?

— Како што ће ми! Него чекај, чекај, теби, можда, није познато ко је још овамо дошао! Губарев! Он сам главом! Ето ко је овде! Јуче је приспео из Хајделберга. Ти се, наравно, познајеш с њим?

— Чуо сам за њега.

— Зар само то? Забога! Одмах, овог минута ћемо те к њему одвући. Таквог човека да не знаш! Него, ево као поручeног и Ворошилова... Чекај, ти се, ваљда, и с њим не познајеш? Част ми је упознати вас. Обадвојица научници! Ово је чак феникс! Пољубите се!

И рекавши те речи, Бамбајев се окрете лепом младом човеку који је стајао поред њега, свежег и ружичастог, али већ озбиљног лица. Литвинов устаде

и, разуме се, не пољуби се, него одговори лаким поклоном на поклон „феникса", коме се, судећи по строгом држању, није особито свидело ово изненадно претстављање.

— Рекао сам: феникс, и не отступам од своје речи, — настављаше Бамбајев: — иди у Петроград, у — ски корпус, па погледај на златну таблу: чије је на њој прво име? Ворошилова, Семјона Јаковљевића! Али Губарев, Губарев, браћо моја! ! Ето коме треба трчати! Ја просто осећам страхопоштовање пред тим човеком! Па не само ја, сви одреда осећају страхопоштовање. Какво он сад дело пише, о... о... о! ...

— О чему је то дело? — упита Литвинов.

— О свему, братац мој, нешто, знаш, као Бекл... само још дубље, дубље... Све ће тамо бити решено и објашњено.

— А јеси ли ти читао то дело?

— Не, нисам читао, и то је чак тајна, коју не треба разглашавати; али од Губарева се све може очекивати, све! Да! — Бамбајев уздахну па скрсти руке. — Шта би било кад би се још такве две три главе нашле код нас у Русији, а шта би то било, Господе Боже мој! Рећи ћу ти једну ствар, Григорије Михаиловићу: ма чим да си се бавио у ово последње време, — а ја и не знам чим се ти уопште бавиш, — ма каква да су твоја уверења, — ја и њих не знам, — али од њега, од Губарева, наћи ћеш шта да на-

учиш. По несрећи, он овде неће дуго остати. Треба се користити приликом, треба ићи. К њему, к њему!

Некакав кицош с риђом коврџавом косом и плавом пантљиком на плитком шеширу, пролазећи мимо њих осврте се и са заједљивим осмехом погледа кроз стакло у Бамбајева. Литвинову би непријатно.

— Шта вичеш? — рече он: — као да ловачког пса туткаш на траг! Ја још нисам ручао.

— Па шта је с тим! Можемо одмах код Вебера утроје... Одлично! Имаш ли новаца да платиш за мене? — додаде он полугласно.

— Па имам; само ја, право да кажем, не знам ..

— Престани, молим те; ти ћеш ми бити захвалан зато, а и њему ће бити мило. Ах, Боже мој! — прекиде самог себе Бамбајев. — То они свирају финале из „Ернанија”. Што је дивно!... А som... mo Carlo... Е што сам ја неки! Одмах у сузе. Дакле, Семјоне Јаковљевићу! Ворошилов! Идемо ли, а?

Ворошилов, који је још непрестано стајао непомично и грациозно, задржавајући ранији, унеколико поносит и достојанствен став, значајно обори очи, намршти се и нешто промрмља кроз зубе... али не одби; а Литвинов помисли: „Па шта! Да учинимо и то, срећом имам времена”. Бамбајев га узе под руку, али пре него што се упути у кафану, дозва прстом Изабелу, познату цвећарку Џокеј-клуба: паде му на памет да узме код ње букет. Али аристократска цвећарка се и не маче; а и куд би она прилазила господину без рукавица, у умашћеној плишаној блузи, ша-

реној кравати и изношеним чизмама, каквога она ни у Паризу није виђала? Тада је Ворошилов и сам позва прстом. К њему она приђе, и он изабра у њеној котарици сићушан букет љубичица, па јој баци форинту. Он је мислио да ће је задивити својом издашношћу, али она чак ни обрвама не маче, и кад се он окрете од ње, презриво искриви своје стиснуте усне. Ворошилов је био одевен кицошки, чак префињено, али је искусно Парижанкино око одмах приметило по његовој тоалети, по његовом ставу, по самом његовом ходу, који је показивао трагове истовременог војничког држања, отсуство правога, чистокрвног „шика".

Поседавши код Вебера у главној сали и наручивши ручак, наши познаници се упустише у разговор. Бамбајев је гласно и ватрено говорио прво о високом значају Губарева, али је скоро ућутао и искапљивао чашу за чашом, гласно уздишући и жваћући. Ворошилов је пио и јео мало, као преко воље, и пошто упита Литвинова чим се занима, поче казивати своје мишљење. . . не толико о том занимању, колико о различним "питањима". . . Он одједном живахну, па се вину, као добар коњ, вешто и отсечно изговарајући сваки слог, свако слово, као ваљан кадет на последњем испиту, и размахујући јако рукама, али не у складу с оним што је говорио. Са сваким тренутком постајао све говорљивији, све жустрији, тим пре што га нико није прекидао: он као да је читао дисертацију или предавање. Имена најновијих научника

с додавањем године рођења или смрти свакога од њих, наслова тек изашлих брошура, уопште имена, имена, имена, — слошки су сипала с његовог језика, причињавајући њему самом високо уживање, које се огледало у његовим зажареним очима. Ворошилов је очевидно презирао сваку старež, ценио је само крем образованости, последњу, истакнуту тачку науке; поменути, макар и где не треба, књигу каквога доктора Зауербенгела о пенсилванским тамницама, или јучерашњи чланак у „Азијатик Џорналу”, о Ведама и Пурнама (он је баш тако рекао: „Џорнал”, ма да, наравно, није знао енглески) — било је за њега истинско задовољство, срећа.

Литвинов га је слушао, слушао, и никако није могао увидети шта је управо његова струка. Час је говорио о улози келтскога племена у историји; час се бацао у стари свет, па је казивао своје мишљење о егинским мраморима, натегнуто је говорио о вајару Онатасу, који је живео пре Фидије и кога је он прекрстио у Јонатана, и тиме је зачас целом своме причању давао не знаш да ли библиски или амерички колорит; час је одједном прескакао у политичку економију и називао Бастија будалом и дрвендаком, „као што су и Адам Смит и сви физиократи”... „Физиократи!” прошапта за њим Бамбајев... „Аристократи”?... Поред осталог Ворошилов изазва израз забезекнутости на лицу тог истог Бамбајева избацивши немарно и онако узгред примедбу о Маколеју, као о застарелом писцу, кога је наука већ

претекла; што се тиче Гнајста и Рила, он изјави да они заслужују тек само да се помену, па слеже раменима. Бамбајев тако исто слеже раменима. „И све то одједном без сваког повода, пред туђим људима у кафани", размишљаше Литвинов, гледајући у отворену плаву косу, сјајне очи, беле зубе свога новог познаника (нарочито су га збуњивали ти крупни шећерни зуби, па још те руке с тим нехармоничним махањем); „и ни једаред да се осмехне; а ипак мора да је добар младић и до крајности неискусан"... Ворошилов се најзад утиша; његов глас, младићски звучан и промукао као у младог петла, мало се прекиде... у то Бамбајев поче декламовати стихове и опет се умало не расплака, што је изазвало утисак скандала за једним оближњим столом, за којим је седела једна енглеска породица, и кикотање за другим: две лорете су ручале за тим другим столом с некаквим престарелим момком у љубичастој перики. Келнер донесе рачун; пријатељи га платише.

— Но, — узвикну Бамбајев, тромо устајући иза стола: — сад још шољу кафе па хајдемо! То је наша Русија, — додаде он, зауставивши се на вратима и скоро с усхићењем показујући својом меком, црвеном руком на Ворошилова и Литвинова... — Шта кажете, а?

„Да, Русија", помисли Литвинов; а Ворошилов, који је већ опет успео да да своме лицу израз прибраности, снисходљиво се осмехну и лако лупи потпетицом.

После пет минута они су се сва тројица пели уз степенице гостионице у којој је отсео Степан Николајевић Губарев... Нека висока, стасита дама у шеширу с кратким црним велом хитро је силазила низ те исте степенице, па спазивши Литвинова, изненада се окрете њему и заустави, као да се пренеразила. Лице јој у трен ока плану, а после опет брзо побледе под густом мрежом чипке; али је Литвинов не опази, и дама још брже него малопре потрча по широким степеницама.

IV

— Григорије Литвинов, руска душа, препоручујем га, узвикну Бамбајев, приводећи Литвинова к човеку омањег раста и спахиске структуре с откопчаним оковратником у краткој блузи, сивим јутарњим панталонама и папучама, који је стајао на сред светле, одлично намештене собе; — а ово је, — додаде он, обраћајући се Литвинову: — ово је он, сам главом, разумеш ли? Но, једном речју, Губарев.

Литвинов радознало заустави поглед на „том самом". На први поглед не нађе на њему ништа необично. Видео је пред собом господина угледне спољашности и нешто мало тупога, великог чела, крупних очију, дебелих усана, брадатог, широка врата, с косим, доле обореним погледом. Тај господин развуче усне, па рече: „ммм... то је лепо... мило ми је"..., принесе руку своме лицу, па одмах, окренувши се Литвинову леђима, пође неколико корака по

ћилиму, гегајући се лагано и чудновато, као да се прикрада. Губарев је имао навику да стално хода горе доле, сваки час чупајући и чешући браду крајевима дугих и тврдих ноктију. Сем Губарева у соби је била још једна дама, од својих педесет година, у свиленој изношеној хаљини, необично покретног, као лимун жутог лица, с црним брчићима на горњој усни и брзим очицама које као да су хтеле да искоче; и још је седео некакав темељан човек погуривши се у углу.

— Но, поштована Матрјона Семјоновна, — поче Губарев, обраћајући се дами и очевидно не сматрајући за потребно да је упознаје с Литвиновом: — шта сте нам оно били почели причати?

Дама (звала се Матрјона Семјоновна Суханчикова; била је удовица, без деце, не богата, која већ другу годину путује из једног краја у други) одмах поче говорити с особитим, ватреним заносом:

— Елем, јавља се он код кнеза и вели му: ваша светлости, вели, — ви сте таког чина и у таком звању, вели, шта вас стаје да олакшате моју судбину? Ви, вели, морате поштовати чистоту мојих уверења! И зар се могу, вели, у наше време, људи гонити због уверења? И шта мислите да је учинио кнез, тај образовани великодостојник?

— Па шта је учинио? — рече Губарев, палећи замишљено цигарету.

Дама се исправи и пружи испред себе своју кошчату десну руку с издвојеним кажипрстом.

— Он зовне свога лакеја и каже му: „скини одмах с тога човека реденгот и узми себи. Поклањам ти тај капут!"

— И лакеј скинуо? — упита Бамбајев, пљеснувши рукама.

— Скинуо и узео. И то је учинио кнез Барнаулов, познати богаташ, великаш, владин претставник, коме је поверена нарочита власт! Шта се после тога још може очекивати!

Све слабачко тело г-ђе Суханчикове тресло се од љутње, лице јој се трзало, увеле груди испрекидано се надимале испод мидера; о очима и да не говорим; оне су просто скакале. Уосталом, оне су увек скакале, па ма о чему она говорила.

— Ужасан, ужасан поступак! — узвикну Бамбајев. — Нема казне коју он не заслужује!

— Ммм... ммм... од врха до дна је све труло, — примети Губарев, али не повишавајући гласа. — Ту није казна... Ту је потребна... друга мера.

— Али, молим вас, је ли то истина? — рећи ће Литвинов.

— Је ли истина? — прихвати Суханчикова. — Та не може се ни помислити да неко сумња у то, ни по-о-о-омислити се не може... — Она је с таком јачином изговорила ту реч да се чак згрчила. — Мени је то причао један врло поуздан човек. Та ви њега познајете, Степане Николајевићу — Елистратов Капитон. Он сам је то чуо од очевидаца, од сведока тог ружног призора.

— Какав Елистратов? — упита ће Губарев. — Је ли онај што је био у Казану?

— Тај исти. Ја знам, Степане Николајевићу, о њему су се проносили гласови као да је узимао новац од некаких предузимача или ракиџија. Али ко то говори? Пеликанов! А може ли се Пеликанову веровати, кад је свима познато да је он просто — шпијун!

— Не, допустите, Матрјона Семјоновна, — заузе се Бамбајев: — ја и Пеликанов смо пријатељи; какав је он то шпијун?

— Да, да, управо шпијун.

— Та чекајте, забога...

— Шпијун, шпијун! — викала је Суханчикова.

— Ама није, није, чекајте; да вам ја кажем, — викао је са своје стране Бамбајев.

— Шпијун, шпијун, — понављала је Суханчикова.

— Није, није! А Тентелејев, то је друга ствар! — зарика Бамбајев већ на сав глас.

Суханчикова за трен ока ућута.

— За тога господина ја поуздано знам, — настави он, обичним својим гласом, — кад га је Треће одељење позивало, он је пузио пред ногама графице Блазенкрампф и све пискао: — „спасите, заузмите се!" А Пеликанов се никад није унижавао до таке подлости.

— Мм... Тентелејев... — прогунђа Губарев: — то... то треба запамтити.

Суханчикова презриво слеже раменом.

— Обадва су добри, — поче она: — али само ја знам још лепшу анегдоту о Тентелејеву. Он је, као што је свима познато, био најужаснији тиранин према својим људима, иако се он издавао за еманципатора. Седи, дакле, он код својих познаника у Паризу, кад наједаред улази мадам Бичер-Стоу, — но, ви знате, *чича Томина колиба.* Тентелејев је човек ужасно уображен, стаде молити домаћина да га упозна; али она, чим чу његово презиме, рече: „Како? Зар га смете упознавати с писцем *чича Томе?*" па пљус по његовом образу. — „Напоље! — вели, — сместа!" — и шта мислите? Тентелејев узме шешир па подавивши реп штукне.

— Но, то ми се чини преувеличано, — примети Бамбајев. — „Напоље!" му је она заиста казала, то је факт; али му није опалила шамар. —

— Опалила му је шамар, опалила је шамар! — понови Суханчикова с грчевитим напором: — ја не говорим глупости. И с таким сте човеком ви пријатељ!

— Допустите, допустите, Матрјона Семјоновна, ја никад нисам говорио за Тентелејева да ми је близак човек; ја сам говорио о Пеликанову.

— Па добро, ако није Тентелејев, онда је други. Михнев, например.

— А шта је тај учинио? — упита Бамбајев, уплашивши се још за раније.

— Шта? Ви као да не знате? На Вознесенском проспекту јавно је викао како све либерале треба у тамницу; а сем тога дошао му стари друг из пан-

сиона, сиромашан, разуме се, па вели: „могу ли код тебе ручати?" А овај му одговара: „не, не можеш; код мене данас два графа ручају! чисти се!"

— Та то је клевета, забога! — закука Бамбајев.

— Клевета?... Клевета? На првом месту, кнез Вахрушкин, који је такође ручао код вашега Михнева...

— Кнез Вахрушкин, — умеша се строго Губарев: — мени је брат од тетке; али ја га не примам... Дакле, не треба га ништа ни помињати.

— Друго, — настави Суханчикова, нагнувши покорно главу према Губареву: — мени је то рекла сама Прасковја Јаковљевна.

— Нашли сте на кога да се позовете! Она и још на пример Саркизов, то су први лажљивци.

— Е, извините; Саркизов је заиста лажљивац, он је с мртвога оца скинуо брокатни покров; то ја никад нећу порицати; али Прасковја Јаковљевна, како поређење! Сетите се како се отмено с мужем растала! Али ви сте, ја то знам, ви сте увек готови...

— Та оставите, оставите, Матрјона Семјоновна, прекиде је Бамбајев, — оставимо се тих зачкољица, па се винимо у више регионе. Ја сам старог кова човек, јесте ли читали M-lle de la Quintinie? То је нешто дивно. И баш се слаже с вашим принципима!

— Ја више не читам романе, — одговори Суханчикова суво и оштро.

— Зашто?

— Зато, што сад томе није време; сад ми је само једно у глави: шиваће машине.

— Какве машине? — упита Литвинов.

— Шиваће, шиваће; треба све женске да се снабдеју шиваћим машинама и стварају друштва; тако ће оне све зарађивати хлеб, и наједаред ће постати независне. Иначе се оне не могу никако ослободити. То је важно, важно социјално питање. О томе сам се препирала с Болеславом Стадницким. Болеслав Стадницки је дивна природа, али гледа на те ствари страшно лакомислено. Све се смеје. . . Будала!

— Од свих ће се у своје време потражити рачун, сви ће имати да испаштају, — изговори лагано Губарев, пола наставничким пола пророчким тоном.

— Да, да, — понови Бамбајев: — испаштаће, управо испаштаће. Шта је, Степане Николајевићу, — додаде он спустивши глас: — спис напредује?

— Скупљам грађу, — одговори Губарев натмуривши се, па обративши се к Литвинову, коме се глава била почела вртети од те збрке непознатих му имена, од толиких сплетака, упита га: чиме се бави?

Литвинов задовољи његову радозналост.

— А! Значи природним наукама. То је корисно као школа; не као циљ. Циљ сад мора бити. . . мм. . . мора бити други. Каквог се ви, допустите да вас упитам, држите мишљења?

— Каквог мишљења?

— Да, то јест, другим речима, каква су ваша политичка уверења?

Литвинов се осмехну.

— Ја управо немам никаквих политичких уверења.

Темељни човек што је седео у углу, на те речи изненада подиже главу и пажљиво погледа у Литвинова.

— Шта је то? — проговори с чудном благошћу Губарев. — Још се нисте задубили у мисли, или сте већ сустали?

— Како да вам кажем? Чини ми се да је за нас Русе још рано да имамо политичка уверења или да уображавамо да их имамо. Имајте на уму да ја речи „политички" дајем оно значење што јој припада по праву, и да...

— Аха! Из недозрелих, — прекиде га Губарев с истом благошћу, па пријђе Ворошилову и упита га да ли је прочитао брошуру коју му је дао. Ворошилов, који, за чудо Литвинову, откако је дошао није ни речице проговорио, већ се само мрштио и значајно шарао очима (он је уопште или држао беседе или ћутао), Ворошилов се испрси по војнички, па лупну потпетицама и климну потврдно главом.

— Но, па како? Је сте ли задовољни?

— Што се тиче главних теза, задовољан сам, али се са закључцима не слажем.

— Ммм... Андреја Иванић ми је хвалио ту брошуру. Ви ћете ми после изложити те сумње.

— Желите ли написмено?

Губарев се очевидно зачуди: он то није очекивао; ипак, размисливши мало, рече:

— Да, написмено. Узгред да вас замолим да ми изложите исто тако своје мишљење. . . о. . . о асосијацијама.

— Желите ли по методи Ласала или Шулце-Делича?

— Ммм. . . и по једном и по другом. Ту је, знате, за нас Русе нарочито важна финансиска страна. Па и артељ. . .[1] као језгро. . . све то треба узети у обзир. Треба се удубити. Ето, и питање поделе земље сељацима. . .

— А каквог сте ви мишљења, Степане Николићу, о броју десетина, колико сваки треба да добије? — упита Ворошилов с деликатношћу у гласу који је показивала поштовање.

— Ммм. . . а општина? — дубокомислено изговори Губарев, па се загледа у ногу од стола, загризавши прамен браде. — Општина. . . Разумете ли ви то? То је крупна реч! Затим, шта значе ти пожари. . . те. . . те владине мере против недељних школа, читаоница, часописа? А непристајање сељака да се покоре закону о ослобођењу сељака? И најзад то што се дешава у Пољској? Зар ви не видите к чему све то води? Зар ви не видите да. . . мм. . . да треба сад да се слијемо с народом, да сазнамо... сазнамо његово мишљење? — Губарева одједном обузе некако тешко, скоро пакосно узбуђење; он

[1] Примитивно удружење занатлија, радника и сл. код Руса. — Прим. прев.

чак потавне у лицу, па је напрегнуто дисао, али још никако није дизао очију и даље је жватао браду. — Зар ви не видите...

— Јевсејев је нитков! — избаци одједном Суханчикова, којој је Бамбајев из поштовања према домаћину нешто полугласно причао. Губарев се нагло окрете на петама, па опет поче гегати по соби.

Почеше се јављати нови посетиоци. Пред крај вечера накупи се прилично много света. Између других дошао је и господин Јевсејев, о коме се онако оштро изразила Суханчикова: она се врло пријатељски с њим разговарала и замолила га да је отпрати до куће; дошао је неки Пишчалкин, идеалан судија, човек од оних људи који су можда потребни Русији, то јест — ограничен, с мало знања и без дара, али савестан, стрпљив и поштен. Сељаци из области његовог суда само што се нису клели њим, па се и он сам с великим респектом понашао према самом себи, као према бићу које је у истини вредно поштовања. Дошло је и неколико официрчића, који су скокнули на кратко отсуство у Европу и обрадовали се прилици да могу мало пролудовати с паметним и мало чак и опасним људима, разуме се опрезно и не испуштајући из главе задњу мисао о команданту пука; дотрчали су и два слабуњава студентића из Хајделберга: један се непрестано презриво обзирао, други се кикотао грчевито... обојици је било нелагодно; одмах за њима упао је један Француцушчић, тако звани *п'ти женом:*

прилично прљав, јадан, глупав... он је био на гласу међу својим друговима, трговачким путницима, тиме што су се у њега заљубљивале руске графице; јави се најзад Тит Биндасов, по изгледу хучни бурш, а уствари тврдица и лупеж, на речима терорист, по занимању квартаљник, пријатељ руских пиљарица и париских лорета, ћелав, безуб, пијан; појави се сасвим црвен и бедан, уверавајући да је дао последњу копјејку ономе „лупежу Беназету", а уствари је добио на картама шеснаест форинти... Једном речју, скупило се много света. Упадљиво, доиста упадљиво је било оно поштовање с којим су се сви посетиоци обраћали Губареву као наставнику или старешини; они су му излагали своје сумње, подвргавали су их његовом суду; а он је одговарао... мрмљањем, чупкањем браде, превртањем очију или испрекиданим, безначајним речима, које су одмах хватане у лету као изрази највише мудрости. Сам Губарев ретко се мешао у препирке; али су се зато другима од сувишне ревности цепале груди. Чешће се дешавало да троје, четворо вичу заједно у току десет минута и сви су били задовољни и разумевали се. Разговор је трајао до после пола ноћи и одликовао се, као што је већ ред, изобиљем и разноврсношћу предмета. Суханчикова је говорила о Гарибалдију, о некаквом Карлу Ивановићу, кога су ишибали његове властите слуге, о Наполеону III, о женском раду, о трговцу Плескачеву, који је заизвесно уморио дванаест радница и

зато добио медаљу с натписом: „за заслуге”, о пролетаријату, о ђурђијанском кнезу Чукчеулидзеву, који је убио своју жену из топа, и о будућности Русије; Пишчалкин је говорио такође о будућности Русије, о откупу сељака, о значају народности и о томе како он највише мрзи оно што је простачко; Ворошилов је наједаред прснуо: једним дахом, замало па да се загуши, он помену Дрепера, Фирхова, г-на Шелгунова, Биша, Хелмхолца, Стара, Стура, Рајмонта, Јохана Милера физиолога, Јохана Милера историка, очевидно бркајући их, Тена, Ренана, г-на Шчапова, а затим Томаса Наша, Пила, Грина... „Какве су то птице?” — запањено промрмља Бамбајев. „Претходници Шекспира, који према њему стоје као огранци Алпа према Монблану!” — хитро одговори Ворошилов, па и он додирну будућност Русије. Бамбајев је такође говорио о будућности Русије, па ју је чак и нацртао у дугиним бојама, али га је у нарочито одушевљење довела мисао о руској музици, у којој је он видео нешто „ух! велико”, па за доказ запева романсу Варламова, али га брзо прекиде општа вика да он пева Miserere из „Трубадура” и да пева врло рђаво. Један официрчић кришом мало изгрди руску књижевност, други цитира стихове из *Искре,* а Тит Биндасов уради још простије: изјави да би свима тим лопонима требало зубе разбити — па крај! не одређујући, уосталом, ко су управо ти лопови. Дим од цигара био је загушљив, свима је било врућина

и сви су се осећали уморни, сви су били промукли, свима су очи биле посукнуле, зној се лио млазевима са свакога лица. Флаше хладнога пива појављивале су се и за трен ока испражњавале. „Ама шта сам ја оно говорио”, понављао је један; „та с ким сам се ја мало час препирао и о чему?” питао је други, и, усред те галаме и испарења, неуморно је ходао Губарев, гегајући се и даље и шашољећи браду, па је час слушао с нагнутим увом нечије мишљење, час је уметао своју реч, те је сваки и нехотице осећао да је он, Губарев, свему матица, да је он овде и домаћин и главна личност...

Око десет сати, Литвинова јако заболе глава и он полако и неприметно изађе, користивши се једним тренутком појачане опште вике: Суханчикова се сетила нове неправде кнеза Барнаулова: мал'те није наредио да се некоме одгризе уво. Свеж ноћни ваздух пријатно помилова зажарено Литвиновљево лице, упи се миришљавом струјом у његове осушене усне. „Шта је то?”, мислио је он, идући по мрачној алеји: „чему сам ја то присуствовао? Зашто су се они скупили? Зашто су викали, грдили се, жестили се? На што све то?” Литвинов слеже раменима, па се упути к Веберу, узе новине и затражи сладолед. У новинама је писало о римском питању а сладолед је био рђав. Он се већ спремао да иде кући, кад му одједном приђе непознат човек у шеширу са широким ободом, па рекавши руски: „ја вам не сметам?”, седе за његов сточић. Тек тада

Литвинов, загледавши се пажљивије у непознатог, познаде у њему оног темељног господина што се био забио у угао код Губарева и с онаком пажњом га обухватио погледом кад се повео говор о политичким уверењима. Цело то вече тај господин није отворио уста, а сад севши код Литвинова и скинувши шешир, гледао га је пријатељским и унеколико збуњеним погледом.

V

— Господин Губарев, код кога сам имао задовољство да вас данас видим, — отпоче он, — није ме вама претставио; тако ћу, ако допустите, сам себе претставити: Потугин, дворски саветник у оставци; служио сам у министарству финансија, у Петрограду. Надам се да вам неће бити чудновато... ја уопште немам навику да се тако изненада упознајем... али с вама...

Гу Потугин застаде и замоли келнера да му донесе чашицу трешњеваче. „Да се охрабрим", — додаде он смешећи се.

Летвинов с удвостручeном пажњом погледа у ову последњу од свих тих нових личности, с којима се тога дана нашао, па одмах помисли: „Овај није као они".

Доиста он није био оно. Пред њим је седео, добујући финим ручицама по ивици стола, човек широких рамена, широког трупа на кратким ногама, оборене гргураве главе, врло паметних и врло сет-

них очица под густим обрвама, крупних правилних уста, ружних зуба и с оним чисто руским носом, који је добио назив кромпира; човек по изгледу невешт и чак мало плашљив, али зацело не од сасвим обичних људи. Одевен је био немарно: старомодни реденгот стајао је на њему као џак, а кравата му је била отишла настрану. Његова изненадна поверљивост не само што Литвинову није изгледала као наметљивост, већ му је напротив у тајности поласкала: није се могло сакрити да тај човек није имао навику да се намеће непознатим. Он је направио необичан утисак на Литвинова: изазивао је код њега и поштовање, и наклоност, и некакво нехотично сажаљење.

— Дакле, не сметам вам? — понови он меким, малко промуклим и слабим гласом, који је не може боље бити пристајао уз сву његову прилику.

— Како, молим вас, — одговори Литвинов, — мени је, напротив, врло мило.

— Збиља? Е, онда је и мени мило. Слушао сам о вама много; знам чим се бавите и какве су вам намере. То је добра ствар. Зато сте ви оно и ћутали вечерас.

— Па и ви сте, чини ми се, мало говорили, — напомену̂ће Литвинов.

Потугин уздахну.

— Али су други и превише расправљали. Ја сам слушао. Па дакле, — додаде он, поћутивши мало и некако смешно издигавши обрве: — је ли вам се допало наше зидање Вавилонске куле?

— Управо зидање Вавилонске куле. Дивно сте рекли. Све сам желео да упитам ту господу, зашто они тако лупају главу?

Потугин опет уздахну.

— У томе и јест ствар што они и сами то не знају. У раније време би се за њих овако рекло: „они су слепа оруђа виших циљева"; а сад употребљавамо јаче епитете. И знајте добро да ја немам ни најмању намеру да их оптужујем; рећи ћу још више, они су сви... то јест скоро сви, дивни људи. За г-ђу Суханчикову, например, знам врло много лепих ствари: она је своје последње новце дала двема сиромашним нећакама. Рецимо да је ту деловала жеља да се мало размеће, парадира, али морате признати да је то необично пожртвовање код жене која сама није богата! О г-ну Пишчалкину да и не говорим: њему ће заизвесно, у своје време, сељаци његовог среза поклонити сребрни пехар у облику лубенице, а можда и икону са сликом анђела, и ма да ће им он у свом говору кад им буде захваљивао рећи да не заслужује такву част, рећи ће неистину: он је заслужује. Г-н Бамбајев, ваш пријатељ, има дивно срце; истина, као песник Јазиков, за кога кажу да је опевао пијанчење, седећи за књигом и пијући воду, његово усхићење је бесциљно, али је ипак усхићење; и г-н Ворошилов је такође врло добар човек; он, као сви људи његове школе, људи златне табле, као да је као ордонанс послат на науке, у цивилизацију, па чак и ћути фразерски; али он је још тако млад!

Да, да, све су то људи одлични, а у резултату ништа не излази; намирнице прве врсте, а јело у уста да не узмеш...

Литвинов је све с већим и већим чуђењем слушао Потугина: сви манири, сви обрти његовог лаганог, али поузданог говора показивали су да уме, и да воли да говори.

Доиста, Потугин је и волео, и умео говорити; али, као човек из кога је живот већ успео искоренити самољубље, он је с философским спокојством чекао случај, сусрет који му је по срцу.

— Да, да, — поче он поново, с нарочитим, њему својственим, не болесним, већ тужним хумором: — све је то врло чудно. И ево на што још молим да обратите пажњу. Састане ли се, например, десет Енглеза, они одмах почну говорити о подводном телеграфу, о порези на хартију, о начину прераде пацовске коже, тојест, о нечему позитивном, одређеном; састане ли се десет Немаца, — е, ту се одмах, разуме се, износи на тапет Шлезвиг-Холштајн и јединство Немачке; састане ли се десет Француза, — разговор ће се неизбежно дотаћи сукње, ма како они извијали; а састане ли се десет Руса, сместа се појављује питање, — имали сте прилику данас да се о томе уверите, — питање о значају, о будућности Русије, али у тако општим цртама, од Лединих јаја, без доказа, бесциљно. Прежватавају, прежватавају то несрећно питање, као деца парче гумиластике: ни сока ни смока. Па, наравно, том приликом

извуче своје и трули Запад. Шта велите на то, а? Тај нас Запад бије на свима тачкама — па опет труо! И кад бисмо га бар стварно презирали, — настављаше Потугин, — него је то све фраза и лаж. Грдимо ли га, грдимо, а овамо само његово мишљење ценимо, то јест, у ствари, мишљење париских будала. Имам једног познаника, који је, изгледа, добар човек, отац породице, није више млад; елем, неколико дана је био тужан због тога што је у једном париском ресторану наручио une portion de biftek aux pomnes de terre,[1] док је прави Француз у исти мах викнуо: Garçon! biftek pommes! Мој пријатељ у земљу да пропадне од стида! И после је свуда викао: Biftek pommes! и друге учио да тако наручују. Саме лорете се чуде побожном трепету с којим наши степски људи улазе у њихов срамни салон... Боже мој! мисле они, па где сам ово ја? Код саме Annah Deslions!!

— Реците, молим вас, — упитаће Литвинов, — чему приписујете несумњив утицај Губарева на све оне који су око њега? Ваљда не његовој даровитости, његовим способностима?

— Не, не; он тога ниједног нема...

— Онда ваљда карактеру?

— И тога он нема, али има много воље. Ми, Словени уопште, као што је познато, тим добром нисмо богати и пред њим „пасујемо". Г-н Губарев је за-

[1] Келнер, бифтек с кромпирима. — Прим. прев.

желео да буде старешина, и сви су га признали за старешину. Шта да радите?! Влада нас ослободила од робовања спахијама, хвала јој; али се навика на робовање тако дубоко залегла у нама; од ње се нећемо скоро ослободити. Нама је у свему и свуда потребан господар; тај господар је, већином, жив субјект, понекад неки такозвани правац добије власт над нама... сад смо се, на пример, сви обавезали природним наукама... Зашто, силом каквих разлога се обвезујемо, — то је мрачна ствар; таква нам је, очевидно, наша природа. Али главно је да имамо господара. Е па, ми га ето имамо; то је, дакле, наш, а на све остало ми главе не обрћемо! Прави робови! И понос ропски, и ропска понизност. Родио се нови господар — доле стари! Оно је био Јаков, а сад је Сидор; шамар Јакову, пузи пред Сидором! Сетите се какве се све смицалице нису правиле у том смислу! Ми причамо о одрицању као о изразитој нашој особини; али се и не одричемо као слободан човек, који убија мачем, већ као лакеј, који лупа песницом, а лупа по господаревој наредби. А ми смо и мек народ; није никаква вештина потчинити нас своме утицају. Ето тим путем је и г-н Губарев доспео међу господаре; бушио, бушио на једној тачки па пробушио. Виде људи: има високо мишљење о себи, наређује — главно је да наређује; значи да је у праву, па га треба слушати. Сви наши расколи, наше онуфријевштине и акулиновштине управо су тако и поникле. У кога батина, у тога и власт.

Потугину се заруменеше образи, а очи посукнуше; али зачудо, у његову говору, горком, чак и пакосном, није се осећала жучност, већ пре туга, и то истинска, искрена туга.

— Како сте се упознали с Губаревом? — упитаће Литвинов.

— Ја га одавно познајем. И замислите, како смо ми опет чудни: неки је, например, писац или тако нешто, целог свог века и у стиховима и у прози нападао пијанство, откуп, кореео... па наједаред две фабрике ракије купи и узме под најам стотину крчми — и ништа! Другога би сатрли у прах и пепео, а њему чак и не пребацују. Тако и г-н Губарев: он је и словенофил, и демократ, и социјалист, и што год хоћете, а његовим имањем је управљао и још управља његов брат, економ старих погледа, од оних што су звати дантисти. И она иста г-ђа Суханчикова, која нагони Бичер-Стоу да ошамари Тентелејева, пред Губаревим само што не пузи. А овамо једино се тим истиче што чита паметне књиге и што све тежи у дубину. Какав му је говорнички дар, могли сте и сами данас судити; па још је срећа што мало говори, само се непрестано јежи. Јер кад је добре воље, па још отворен, онда чак и ја, човек трпељив, не могу да поднесем. Почне пецкати и масне приче причати, — да, да, наш велики г-н Губарев прича масне приче и при том се тако одвратно смеје...

— Зар сте ви тако трпељиви? — рећи ће Литвинов. — Ја сам напротив рачунао... Али допустите да вас упитам за име и презиме по оцу?

Потугин сркну малко трешњеваче.

— Зовем се Созонт... Созонт Иванић. Дали су ми то дивно име у част рођака, архимандрита, коме сам једино за то обавезан. Ја сам, ако смем тако рећи, свештеничког рода. А што ви сумњате у моју трпељивост, немате право: ја сам трпељив. Ја сам двадесет две године служио под старешинством рођеног стрица, дејствителног статског саветника Иринарха Потугина. Ви га нисте познавали?

— Нисам.

— То вам честитам. Не, ја сам трпељив. Али „вратимо се на пређашње", како вели мој цењени сабрат, спаљени протопоп Авакум. Ја се чудим, драги господине, својим земљацима. Сви су снуждени, сви иду оборена носа, а у исто време сви су пуни наде, и мало мало па побесне. Ето, рецимо, словенофили, у које себе убраја и г-н Губарев: дивни људи, а и код њих иста мешавина очајања и пркоса, и они живе од слова „буки" све ће, каже, бити, све ће бити. У ствари нема ничега, и Русија за читавих десет векова није ничега свога створила, ни у управи, ни у суду, ни у науци, ни у уметности, па чак ни у занату... Али причекајте, претрпите се: све ће бити. А откуд ће бити, допустите да будем радознао? Па отуда што смо ми образовани људи — ништарија; али народ... о, то је велики народ! Видите ли тај

сељачки гуњ? Ето откуда ће све поћи. Сви су други идоли разрушени; зато верујмо у гуњ. Е, али ако гуњ обмане? Не, он неће обманути; прочитајте Кохановску, па очи у вис. Богами, да сам сликар, ево какву бих слику насликао: образован човек стоји пред сељаком и дубоко му се клања: излечи ме, као вели, баћушка сељо, пропадох од болести; а и сељак се клања дубоко образованом човеку: научи ме, као вели, баћушка-господине, пропадох од незнања. И, разуме се, оба ни маћи. А требало би се доиста помирити — не само на речима, — па признати код старије браће оно што су они измислили — боље него ми и пре нас! Келнер, *нох ајн глесхен кирш!*[1] Немојте мислити да сам ја пијаница, али ми алкохол дреши језик.

— После овога што сте сад рекли, — рече Литвинов смешећи се, — немам шта ни да питам којој партији припадате и како мислите о Европи. Али допустите ми да вам учиним једну примедбу. Ето ви кажете како треба да узајимамо, примамо од наше старије браће; али како се може примати, не водећи рачуна о различним условима, као: клими, земљишту, о локалним, народним особинама. Сећам се како је мој отац наручио од Бутенопа нарочито препоручену вејалицу од ливеног гвожђа; та вејалица је заиста била врло добра — и шта је било? читавих пет година је стајала у шупи без икакве користи,

[1] Још једну чашицу трешњевке. — Прим. прев.

док је није заменила дрвена американска, која је далеко погоднија за наше прилике и наше навике, као уопште све америчке машине. Не сме се, Созонте Ивановићу, примати макар шта и како.

Потугин издиже мало главу.

— Нисам очекивао од вас да ћете ми тако одговорити, врло поштовани Григорије Михаиловићу, — поче он, пошто мало причека. — А ко вас тера да примате макар шта и макар како? Та ви туђе узимате не зато што је туђе, већ зато што вам треба: значи, ви размишљате, ви бирате. А што се тиче резултата, немојте се, молим вас, бринути: њихова особеност ће доћи силом самих тих месних, климатских и других прилика које сте поменули. Ви само дајте добру храну, а народни желудац ће је на свој начин преварити; и временом, кад организам очврсне, он ће дати *свој* сок. Узмите, рецимо, за пример наш језик. Петар Велики га је преплавио хиљадама туђих речи, холандских, француских, немачких: те речи су означавале појмове с којима је требало упознати руски народ; не мудрујући и не цифрајући се, Петар је сипао те речи ђутуре, чабровима, бурадима у нашу утробу. Спочетка је, заиста, испало нешто страшно, а после — почело је баш оно преваривање о коме сам вам малочас говорио. Појмови су се одомаћили и усвојили; туђи облици су се мало по мало изгубили, језик је у својим недрима нашао чим да их замени — и сад, слуга сам покоран, сасвим осредњи стилист прихвата се да преведе ма коју

страницу из Хегела, — да, господине, да, из Хегела, — не употребивши ниједне несловенске речи. Што се десило с језиком, можемо се надати да ће се догодити и у другим областима. Само је питање у томе — је ли природа снажна, а наша је природа прилично јака, издржаће: није била у таквим неприликама. Бојати се за своје здравље, за своју самосталност, могу само нервно болесни и слаби народи, исто онако као што се само беспослени људи могу запенушено усхићавати тиме како смо ми Руси способни. Ја се јако бринем о свом здрављу, али због њега не падам у усхићење: срамота ме је.

— Све је тако, Созонте Иванићу, — рећи ће сад Литвинов, — али зашто да се морамо подвргавати сличним искушењима? Па ви сами велите да је спочетка испало нешто страшно! — а ако је то било страшно, да ли би тако и остало? Па и остало је, ви сами знате.

— Само не у језику — а то већ много значи! А наш народ нисам ја стварао; нисам ја крив што му је суђено да пролази кроз такву школу. „Немци су се правилно развијали”, вичу словенофили: „пружите и нама правилан развитак”. Али где да га нађемо, кад је први историски поступак нашега племена — позив да му дођу кнезови испреко мора — већ неправилност, ненормалност која се понавља на сваком од нас све до данас; сваки је од нас, бар једаред у животу, морао рећи нечему туђем, неруском: „дођи да владаш и кнезујеш нада мном!” Ја сам, ако

хоћете, готов признати да ако умећемо туђу суштину у наше тело, ми никако не можемо унапред поуздано знати шта умећемо: комад хлеба или комад отрова, — а већ је познато да се од рђавог ка добром никад не иде кроз боље, већ увек кроз горе — и отров је у медицини понекад користан. Само тупавим људима и пропалицама доликује да свечано указују на сиромаштво сељака после ослобођења, на њихово појачано пијанство после уништења откупа... Кроз горе ка бољем!

Потугин пређе руком по лицу.

— Ви ме питате каквог сам мишљења о Европи, — поче он опет; — ја јој се дивим и одан сам њеним начелима прекомерно и нимало не сматрам за потребно то да кријем. Ја сам се одавно... не, недавно... од неког времена престао бојати да казујем своја уверења... па ето и ви се нисте устезали да кажете г-ну Габареву свој начин мисли. Ја сам, хвала Богу, престао рачунати са појмовима, погледима, навикама човека с којим говорим. У ствари ја не знам ништа горе него што је она непотребна плашљивост, оно ниско гађање због којега, тек видиш, какав важан великаш код нас улагује се неком студенту који је у његовим очима ништаван, само што се не шали с њим, само што му се не улагује. Па рецимо, великаш тако поступа зато што жели да буде популаран, а шта ми, људи ван сталежа, имамо да увијамо репом? Да, господине, ја сам западњак, ја сам одан Европи; то јест, тачније да кажем, ја сам

одан образованости, оној истој образованости на чији се рачун сад код нас тако пријатно и симпатично веселе — цивилизацији, да, да, та је реч још боља — и волим је свим срцем, и верујем у њу, и друге вере нећу имати. Та је реч: ци...ви...ли...зација (Потугин је разговетно, с наглашавањем изговарао сваки слог), и разумљива и чиста, и светла, а све друге, тамо нека народност, шта ли, слава, миришу на крв... Нек иду с милим Богом!

— Добро, а Русију, Созонте Иванићу, своју отаџбину, ви волите?

Потугин пређе руком преко лица.

— Ја је страсно волим и страсно мрзим.

Литвинов слеже раменима.

— То је старо, Созонте Иванићу, то је опште место.

— Па шта је с тим? Чудна ми чуда! Гле, чега сте се ви уплашили! Опште место! Ја знам много лепих општих места. Ето на пример: слобода и ред — познато је опште место. Да ли је по вашем мишљењу боље као што је код нас: бирократија и неред? А сем тога, зар све те фразе од којих се опија тако много младих глава — презрена буржоазија, souveraineté du peuple,[1] право на рад, зар нису и оне општа места? А што се тиче љубави неразлучно везане с мржњом...

— Бајроновштина, — прекиде га Литвинов, — романтизам тридесетих година.

[1] Народни суверенитет. Прим. прев.

— Ви се варате, извините, молим вас; први је указао на слично мешање осећања Катул, римски песник Катул,[1] пре две хиљаде година. Ја сам то код њега прочитао, јер знам нешто латински, због мога, ако смем рећи, свештеничког порекла. Да, господине; ја и волим и мрзим своју Русију, своју чудну, милу, неваљалу, драгу отаџбину. Ја сам је ето сад оставио: требало ми је да се мало проветрим, после двадесет година седења за канцеларијским столом, у државном здању; оставио сам Русију, и овде ми је врло пријатно и весело; али ћу се ускоро кренути назад, ја то осећам. Лепа је баштенска земља... али на њој не може да расте морошка![2]

— Вама је пријатно, — рече Литвинов, — и мени је овде добро, и ја сам дошао овамо да учим: али то ми не смета да видим нпр. оваке стварчице... — Он показа на две лорете у пролазу, око којих се кривило и по француски изговарало неколико чланова џокеј клуба, и на салу за картање, дупке пуну, иако је дан био поодмакао.

— А ко вам је казао да сам и ја слеп за то? — додаде Потугин. — Само, извините ме, ва-

[1] Odi et amo.
Quare id faciam, fortasse requiris?
Nescio: sed fieri sentio et excrucior.

Катул, LXXXVI.

[2] Нека горска северна врста јагоде. — Прим. прев.

ша примедба ме потсећа на свечана указивања наших несрећних новинара, за време кримског рата, на недостатке енглеске војне управе што их је изнео „Тајмс”. Ја нисам оптимист, и све човечанско, сав наш живот, сва та комедија с трагичним завршетком не изгледају ми ружичасти; али зашто приписивати баш Западу оно што је, можда, укорењено у самој нашој људској природи? Ова коцкарница је заиста нешто ружно, али зар је наше домаће, ваљда, нешто лепше? Не, драги Григорије Михаиловићу, говоримо мало сталоженије и тише: добар ученик види погрешке свога учитеља, али их прећуткује из поштовања; јер му саме те погрешке корисно служе и изводе га на прави пут. А ако пошто пото хоћете да тупите зубе трулим Западом, онда ено вам кнеза Коко како трчи у касу, он је вероватно проћердао за четврт сата за зеленим столом радни, с муком плаћени оброк сто педесет породица, живци су му растројени, притом сам видео како је данас код Маркса прелиставао брошуру Велјоа... с њим можете одлично разговарати!

— Али допустите, допустите, — брзо рече Литвинов, видећи да се Потугин подиже с места. — Ја кнеза Коко знам врло мало, па више волим, дабоме, с вама разговарати...

— Хвала вам много, — прекиде га Потугин, устајући и клањајући се, — али ја сам већ прилично дуго разговарао с вама, то јест говорио сам упра-

во само ја, а ви сте вероватно и сами приметили да човека буде некако стид и да му је незгодно кад он сам много прича, нарочито овако, од првог познанства, као да каже: ево какав сам ја, погледајте! Биће ми пријатно да се опет видимо. А мени је, понављам, врло мило што сам се упознао с вама.

— Та причекајте, Созонте Иванићу, реците бар где станујете и мислите ли овде дуго остати.

Потугину као да би мало непријатно.

— Отприлике још једну недељу дана остаћу у Бадену, уосталом можемо се састајати ево овде, код Вебера и код Маркса. А могу и код вас свратити.

— Ипак треба да знам вашу адресу.

— Да. Али ево шта: ја нисам сам.

— Ви сте жењени? — изненада упита Литвинов.

— Не, како жењен... зашто такве бесмислице говорите?... Али имам девојку.

— А! — рече Литвинов са усрдном гримасом, као да се правда, па обори очи.

— Свега јој је шест година, — настави Потугин, — она је сироче... Кћи једне даме... једне моје добре познанице. Боље да се овде састајемо. Збогом!

Он натуче шешир на своју гргураву главу, па се брзо удаљи, појавивши се два три пут испод гасних светиљки, које су доста оскудно осветљавале пут што је водио у лихтенталску алеју.

VI

„Чудан човек!” мишљаше Литвинов идући ка гостионици у којој је био отсео: „чудан човек! Морам га потражити”. Он уђе у своју собу: паде му у очи писмо. „А! Од Тање!” унапред се обрадова; али је писмо било из села од оца. Литвинов сломи велики печат с грбом и узе читати... Јак, врло пријатан и познат мирис изненади га. Он се обазре и спази на прозору у чаши воде велики букет свежег шебоја. Литвинов се наже к њему не без чуђења, додирну га, помириса... Нечега се спомену, нечега врло далеког,... али чега управо, није се могао сетити. Он зазвони по слугу и упита га откуд то цвеће. Слуга одговори да га је донела нека дама која није хтела да каже своје име; али је рекла да ће он, „хер Злуитенхоф”, по самом том цвећу одмах морати погодити ко је она. Литвинов се опет као сети нечега... Упита слугу како изгледа та госпођа. Слуга му објасни да је висока и дивно обучена, а на лицу је имала вео.

— Вероватно руска графица, — додаде он.

— По чему ви тако мислите? — упита Литвинов.

— Дала ми је две форинте, — одговори слуга и развуче усне.

Литвинов му рече да иде и дуго је после тога замишљено стајао код прозора; али најзад одмахну руком и опет поче читати писмо из села. Отац је у њему изливао своје обичне жалбе, уверавао да храну нико чак

ни бесплатно не узима, да су људи постали сасвим непослушни и да ће, вероватно, скоро настати крај света. „Замисли само”, писао је међу осталим, „на последњег мог кочијаша, знаш, онога Калмика, бацили чини, и свакојако би пропао човек, и не би имао ко да ме вози, али хвала Богу, добри људи ме посаветовали и навратили да пошљем болесника у Рјазан свештенику, познатом вештаку против чини; и лечење је доиста испало да не може боље бити, што потврђује и писмо самога баћушке, које као документ овде прилажем„. Литвинов радознало прочита летимично тај „документ”. У њему је стајало: „да је спахиског слугу Никанора Димитријева држала болест коју медицина није могла излечити; и та болест зависила је од рђавих људи; а узрок је он сам, Никанор, јер своје обећање некој девојци није испунио, а због тога га је она преко људи учинила сасвим неспособним, и да му ја нисам у тој незгоди притекао у помоћ, он би морао сасвим пропасти као нико његов; али ја, уздајући се у Свевидеће Око, постао сам му потпора у његовом животу; а како сам ја то постигао, то је тајна; а ваше благородство молим да се та девојка убудуће не бави тако рђавим пословима, и чак не би сметало да јој се попрети, иначе она му може опет зло учинити”. Литвинов се замисли над тим документом; осети као дах степске пустоши, слепога мрака плеснива живота, и чудно му се учини што је прочитао то писмо баш у Бадену. Међутим је поноћ већ одавно била прошла;

Литвинов леже у постељу и гуну у свећу. Али није могао заспати; личности које је видео, речи што их је чуо непрестано су се вртеле и кружиле, уплићући се и бркајући се чудно у његовој врелој глави, која га је болела од дуванског дима. Час му се приказивало мрмљање Губарева и причињавале његове оборене очи са својим тупим и укоченим погледом; час су се те исте очи зажаривале и скакале, и он је распознавао Суханчикову, чуо је њен праскави глас, па је и нехотице, шапатом, понављао за њом: „опалила, опалила шамар"; час се издизала пред њим незграпна Потугинова прилика, и он се по десети, по двадесети пут сећао сваке његове речи: час је као чупавац из кутије искакао Ворошилов у свом тесно закопчаном капуту, који је стајао на њему као нов мундир, а Пишчалкин је мудро и важно климао дивно ошишаном и истински добронамерном главом; а онамо је Биндасов крештао и псовао, а Бамбајев се плачљиво усхићавао... А главно је да му онај мирис, стални, наметљиви, слатки, тешки мирис није давао мира, и све се јаче и јаче разливао у мраку, и све га постојаније потсећао на нешто што он никако није умео ухватити... Литвинову паде на памет да је мирис цвећа шкодљив за здравље ноћу у спаваћој соби, и он устаде, пипајући напипа букет и изнесе га у суседну собу; али је и отуда продирао к њему на јастук, под јорган, тежак мирис, и он се немирно превртао у кревету. Већ му се грозница била почела прикрадати; већ му је свештеник, „ве-

штак против чини", двапут, у облику врло брзог зеца с брдом и перчином, претрчао преко пута, а седећи у огромној ђенералској перјаници, као у жбуну, Ворошилов је запевао као славуј... кад наједаред устаде с постеље, па пљеснувши рукама викну: „Ама зар *она*, не може бити!"

Али да бисмо могли објаснити тај Литвиновљев узвик, морамо замолити пажљивог читаоца да се врати с нама за неколико година уназад...

VII

Почетком педесетих година живела је у Москви, у врло скученим приликама, скоро у сиротињи, многобројна породица кнезова Осинина. То су били прави, не татарско-ђурђијански, већ чистокрвни Рурикoвићи; њихово име се често срета у нашим летописима уз прве московске велике кнезове, уједиииоце руских земаља; они су владали пространим баштинама и многим имањима, много пута су били обдаривани за „работе и крв и богаљење", заседавали су у бојарској скупштини, један се чак писао са „вићем"; али су пали у немилост због ђаволске клевете о „чаробништву и корењу"; њих су упропастили „страшно и коначно", лишили су их части, протерали их у забачена места; Осинини су пали и више се нису дигли, нису поново дошли до снаге; немилост им је временом скинута и чак им је повраћен московски „двор" и „покретност", али ништа није помогло. Осиромашио је њихов род — није се опоравио ни

под Петром, ни под Катарином, и све више осиромашавајући и унижавајући се, убрајао је већ у своје чланове и приватне управнике, старешине винских надлештава и квартовске надзорнике. Породица Осинина коју смо поменули састојала се из мужа, жене и петоро деце. Живела је близу Псеће пољанице, у једноспратној дрвеној кућици, пругастим парадним степеницама са улице, зеленим лавовима на капији и другим племићким измишљотинама, и с тешком муком је састављала крај с крајем, дугујући пиљару и врло често седећи зими без дрва и без свећа. Сам кнез био је млитав и приглуп, некада леп човек и кицош, али се био сасвим запустио; не толико из поштовања према његовом имену колико из пажње према његовој жени, бившој дворској дами, дали су му једно од московских старозаветних места, с малом платом, с неким чудним чином без икаког посла; он се ни у шта није мешао и само је пушио од јутра до мрака, не скидајући шлафрока и тешко уздишући. Његова супруга била је болесна и огорчена жена, стално забављена домаћим бригама, смештањем деце у државне заводе и одржавањем петроградских веза; она се никако није могла помирити са својим положајем и удаљењем са двора.

Литвиновљев отац, док је био у Москви, упознао се са Осининим, имао је прилику да им учини неке услуге, дао им је једаред једно триста рубаља на зајам; и његов син, док је био студент, често је сврађао до њих. Случајно његов стан није био далеко од

њихове куће. Али њега није привлачило блиско суседство, нити га је привлачила неудобност њихова начина живота: он је стао чешће посећивати Осинине откако се заљубио у њихову старију кћер, Ирину.

Она је тада била напунила седамнаест година; тек што је била оставила институт, одакле ју је мати извадила, зато што је имала непријатности с управитељком. Непријатност се десила отуда што је требало да Ирина изговори на јавном часу поздравне стихове инспектору на француском језику, а пред самим часом ју је заменила друга девојка, кћи једног врло богатог закупца. Кнегиња никако није могла поднети ту јавну срамоту; па и сама Ирина није могла опростити управитељки њену неправичност. Она је већ из раније маштала о томе како ће пред свима, привлачећи општу пажњу, устати, изрећи свој говор, и како ће после Москва говорити о њој... И доиста, Москва би вероватно говорила о Ирини. То је била девојка висока, стасита, с малко упалим грудима и младалачким узаним раменима, с ретком у њеним годинама мат кожом, чистом и глатком као порцелан, с густом светлоплавом косом; њени тамни праменови оригинално су се мешали с другим, отвореним. Црте њенога лица, дивно, скоро префињено правилне, још нису биле изгубиле онај простодушни израз којим се разликује прва младост; али лагани нагиби њеног лепог врата, њен осмех, не знаш да ли расејан, да ли уморан, показивали су

нервозну госпођицу, а у самом обрису оних тек мало насмешених танких усана, оног омањег, орловског, малко пригљесканог носа било је нешто самовољно и страсно, нешто опасно и за њу и за другог. Чудне, истински чудне су биле њене очи, тамносиве са зеленкастим преливима, замагљене, дуге као у египатских божанстава, са зракастим трепавицама и смело уздигнутим обрвама. Чудан су израз имале те очи: оне као да су гледале, пажљиво и замишљено гледале из некакве дубине и даљине. У институту Ирина је била позната као једна од најбољих ученица по уму и способностима, али несталног, властољубивог карактера и несталне главе. Једна класна наставница јој је прорекла да ће је њене страсти упропастити — vos passions vous perdront;[1] а друга класна наставница јој је пребацивала због хладноће и безосећајности, и звала је „une jeune fille sans coeur".[2] Иринине другарице налазиле су да је охола и потуљена, браћа и сестре су је се прибојавале, мати није имала поверења у њу, а оцу је било нелагодно кад би она упрла у њега своје тајанствене очи; али и оцу и матери она је уливала нехотично поштовање не јачином својих особина, већ због нарочитих, нејасних очекивања које је она код њих изазивала, Бог зна зашто.

[1] Ваше страсти ће вас упропастити. — Прим. прев.

[2] Млада девојка без срца. — Прим. прев.

— Ето видећеш, Прасковја Даниловна, — рећи ће једаред стари кнез вадећи чибук из уста: — још ће нас Аринка извући из невоље.

Кнегиња се разљути и рече мужу да он има „des expressions insupportables",[1] али се потом замисли и понови кроз зубе.

— Да... и добро би било да нас извуче из невоље.

Ирина је уживала скоро неограничену слободу у родитељској кући; њу нису мазили, чак су је се мало и туђили, али јој нису ни противуречили: она је само то и хтела... Дешавало се, при неком већ исувише унижавајућем призору: било да дође дућанџија и стане викати да се ори цело двориште како му је већ досадило долазити по своје рођене новце, или да њихова сопствена послуга почне у очи грдити своје господаре, говорећи: какви сте ви кнезови кад сами дувате у песнице, — Ирина чак ни обрвом не мрдне и седи непомично, с пакосним осмехом на туробном лицу; а њеним родитељима је један осмех горчи од свих прекора и осећајући се криви, без кривице криви, пред тим створењем којем као да је од самог рођења било дато право на богатство. на раскош, на обожавање.

Литвинов се заљубио у Ирину чим ју је видео (он је био свега три године старији од ње), али дуго времена није могао постићи не само љубав с

[1] Неподношљиве изразе. — Прим. прев.

њене стране већ ни пажњу. У њеном понашању с њим био је чак жиг некаквог непријатељства, као да ју је увредио, и она је дубоко крила увреду у себи, а опростити му није могла Он је у то време био одвећ млад и скроман да би могао разумети шта ли се то крије под том непријатељском, скоро презривом суровошћу. Понекад, заборавивши задатке и свеске, седи он у невеселом салону у кући Осининих, седи и крадом гледа у Ирину: срце се у њему лагано и тужно топи и притискује му груди; а она као да се љути, као да јој је досадно, устане, прође се по соби, хладно погледа у њега, као на сто или на столицу, слегне раменом и скрсти руке; или у току целог вечера, чак и разговарајући с Литвиновом, нарочито ни једаред не погледа у њега, као да хоће да му откаже и ту милост; или најзад узме књигу и задуби се у њу не читајући, мршти се и гризе усне, или наједаред гласно упита оца или брата: како се каже немачки стрпљење? Он је покушао да се ишчупа из зачараног круга у ком се мучио и отимао непрестано, као птица кад падне у замку. Удаљио се на једну недељу из Москве. Умало није полудео од туге и досаде, сав измршао, болестан, вратио се ка Осининим... Чудна ствар! И Ирина је за тих неколико дана осетно смршала, лице јој је ужутело, образи упали... Али га је дочекала с још већом хладноћом, скоро са злурадом непажњом, као да је он још више појачао ону тајну увреду коју јој је на-

нео... Тако га је мучила два месеца. Затим се једног дана све променило. Као да је у њој букнула љубав, као да је налетела у облику буре. Једаред — он се дуго сећао тога дана, — опет је седео у салону Осининих и гледао бесмислено на улицу, па му је било тешко, и досадно, и презирао је самога себе, а није се могао с места помаћи... Чинило му се кад би река текла ту испод прозора, скочио би у њу са страхом, али без сажаљења. Ирина је села недалеко од њега и некако чудно ћутала не мичући се. Она већ неколико дана никако није говорила с њим, а није ни с ким ни говорила; све је седела поднимивши се, као да се на нешто решавала, и само би покашто лагано гледала око себе. То хладно кињење најзад Литвинов није могао више издржати; он устане и, не поздравивши се, поче тражити своју капу. „Останите", чу се наједанпут тих шапат. Срце у Литвинова задрхта. Он одмах не познаде Иринин глас: нешто нечувено одјекну у тој једној речи. Он подиже главу и запањи се: Ирина је љубазно, јест, љубазно гледала у њега. „Останите", понови она: „не одлазите. Хоћу да будем с вама". Она још спусти глас. „Не одлазите... ја хоћу". Ништа не разумевајући, не будући сасвим свестан онога што ради, он јој се приближи, пружи руке... Она му одмах даде обе своје, затим се осмехну, сва плану у лицу, окрете се и изађе из собе, непрестано се смешећи... После неколико минута она се врати заједно с млађом сестром,

опет погледа у њега оним истим дугим и благим погледом, па га намести поред себе... Испочетка она ништа није могла рећи: само је уздисала и црвенела; затим поче, као мало плашљиво, распитивати га о његовим пословима, што раније није никад радила. Увече тога истог дана она се неколико пута извињавала зато што га није умела досад оценити, уверавала га је да је сад постала сасвим друга, зачудила га је изненадним републиканским пецкањем — (он је у то време обожавао Робеспијера и није се усуђивао гласно осуђивати Марата), а после недељу дана он је већ знао да га је заволела. Да, он се дуго сећао тога првог дана, али није заборавио ни доцније, — оних дана када је, још се упињући да сумња и бојећи се да поверује, са обамирањем од усхићења, скоро од страха, јасно видео како се рађа, расте и, најзад, као бујица надолази неочекивана срећа, захватајући неодољиво све пред собом. Наступили су светли тренуци прве љубави, тренуци којима није суђено, а и не треба, да се понављају у једном истом животу. Ирина је постала питома као овчица, мека као памук и бескрајно добра; почела је да даје часове својим млађим сестрама, не на фортепијану, — она није била музикална, — већ из француског и енглеског језика; читала је с њима њихове уџбенике, упуштала се у домаћинство, све ју је забављало, све занимало, час је брбљала без престанка, час би ћутећи потонула у раздраганост, правила је раз-

личне планове, упуштала се у бескрајне претпоставке о томе шта ће радити кад се уда за Литвинова (они ни најмање нису сумњали у то да ће се узети), како ће живети удвоје... „Радити?" рекао би Литвинов... „Да, радити", понављала је Ирина: „читати... а највише путовати". Она је нарочито желела да остави што пре Москву, и кад јој је Литвинов напомињао да још није завршио универзитет, она је сваки пут, размисливши мало, одговарала да може завршити студије у Берлину... или тамо негде. Ирина се мало устезала у исказивању својих осећања, па зато за кнеза и кнегињу њено расположење према Литвинову није дуго остала тајна. Да су се обрадовали, нису, али узевши у обзир све прилике, нису нашли да треба одмах да уложе своје „veto". Литвиновљево имовно стање било је прилично... „Али фамилија, фамилија!..." примећивала је кнегиња „Па, наравно, фамилија", одговорио би кнез; „па ипак он није макар ко, а што је главно, Ирина нас неће послушати. Зар је било кадгод да она не учини оно што зажели? Vous connaissez sa violence.[1] А сем тога, нема још ничег одређеног". Тако је размишљао кнез, али је ипак одмах у себи додао: „Мадам Литвинова — и ништа више? Ја сам очекивао нешто друго". Ирина је сасвим овладала својим будућим мужем, а и он јој се сам радо предао у руке. Као да је запао у вртлог, као да се изгубио...

[1] Ви знате како је она осиона. — Прим. прев.

и страх га је било, и ништа није жалио, и ничега се није чувао. Да размишља о значају, о обавезама супружанским, о томе да ли може он, тако бесповратно потчињен, бити добар муж, каква ће Ирина бити жена, и да ли су правилни односи међу њима — он се није могао одлучити; крв му се запалила, и он је знао само једно: да иде за њом, с њом, напред и без краја, а тамо нек буде што буде! Али и поред тога што није било ни најмање противљења од стране Литвинова, без обзира на сувише импулзивну нежност Иринину, ствар ипак није прошла без неког неспоразума и судара. Једаред он дотрча к њој с универзитета у старом реденготу с рукама умрљаним мастилом. Она му полете у сусрет с обичним љубазним поздравом, па наједаред стаде.

— Ви немате рукавица, — рече она отежући, па одмах додаде: — пи! какав сте... студент!

— Ви сте одвећ осетљиви, Ирина, — рећи ће Литвинов.

— Ви сте... прави студент, — понови она, — vous n'êtes pas distingué.[1]

И окренувши му леђа, изађе из собе. Истина, један сат доцније, она га је преклињала да јој опрости... Уопште, она се драговољно кајала и осуђивала саму себе пред њим; само — чудна ствар! она је често, само што не заплаче, окривљавала

[1] Нисте отмени. — Прим. прев.

саму себе за рђаве побуде којих није имала, а упорно је одрицала своје стварне мане. Други пут он је застао уплакану, с главом наслоњеном на руке, с распуштеним витицама; и када је, сав узнемирен, упитао за узрок њене туге, она је ћутећи показала прстом себи на груди. Литвинов је и нехотице задрхтао. „Сушица!” сину му у глави и он је ухвати за руку.

— Ти си болесна? — рече он дрхтавим гласом (они су већ били почели у важнијим случајевима говорити једно другом „ти”). — Онда идем одмах по доктора...

— Али му Ирина не даде да доврши и љутито лупну ножицом.

— Ја сам потпуно здрава... али ова хаљина... зар ви не разумете?

— Шта то?... та хаљина... — рече он у недоумици.

— Шта то? Па то да друге немам, и да је стара, гадна, ја сам принуђена да облачим ту хаљину сваки дан... Чак и када ти... када ви долазите... ти ћеш ме најзад престати волети, видећи да сам таква мурдара!

— Забога, Ирина, шта то говориш! Па та је хаљина врло слатка... Она ми је још и зато драга што сам те први пут у њој видео.

Ирина поцрвене.

— Не потсећајте ме, молим вас, Григорије Михајловићу, да још тада нисам имала друге хаљине.

— Та уверавам вас, Ирина Павловна, она вам дивно стоји.

— Не, она је гадна, гадна, — понављала је она трзајући нервозно своје дуге меке витице. — Ох, та сиротиња, сиротиња, тама! Како да се избавим од ове сиротиње! Како да изађем из таме!

Литвинов није знао шта да јој каже, па се малко окрете од ње.

Одједанпут Ирина скочи са столице па му мету обе руке на рамена.

— Али ти ме волиш? Ти ме волиш? — проговори она, приближивши му своје лице, и њене очи, још пуне суза, засијаше од среће и радости. — Ти ме волиш и у овој гадној хаљини?

Литвинов паде пред њу на колена.

— Ах, воли ме, воли ме, мој мили, спаситељу мој, — прошапута она нагињући се к њему.

Тако су текли дани, пролазиле су недеље, и ма да није било још никаквих формалних објашњења, ма да је Литвинов још једнако оклевао с просидбом, наравно не по својој жељи, већ зато што је очекивао наредбу од Ирине (она је једаред приметила: па ми смо обадвоје смешно млади, треба бар још неколико недеља додати нашим годинама); али се већ све примицало расплету, и најближа будућност све се јасније и јасније оцртавала, кад се наједаред деси догађај који развеја као лаку друмску прашину сва та нагађања и планове.

VIII

Те зиме двор је посетио Москву. Светковине за светковинама су се ређале; дошао је ред и на уобичајени велики бал, у Племићском дому. Глас о томе балу, истина у облику објаве у Полициском гласнику, допро је и до кућице на Псећој пољаници. Кнез се први усплахирио; он је одмах одлучио да треба да иде на бал и поведе Ирину, да би неопростиво било да пропусте прилику да виде своје господаре, да је за коленовиће племиће у томе чак своје врсте обавеза. Он је бранио своје мишљење са особитим жаром, који му није био ни мало својствен; кнегиња се донекле слагала с њим и само је уздисала због трошкова; али се Ирина одлучно успротивила. „Не треба, нећу ићи", одговарала је она на све родитељске разлоге. Њена упорност била је толика да се стари кнез најзад одлучио и замолио Литвинова да гледа да је наговори, изневши јој међу другим „резонима" да младој девојци не доликује да се туђи од света, да треба „и то окушати", да је и тако нико не види. Литвинов се прими да јој предочи те „резоне". Ирина га тако нетремице и пажљиво погледа да се он збуни, па поигравши се крајевима свога појаса мирно рече:

— Ви то желите? Ви?

— Да... ја сматрам, — одговори Литвинов запињући. — Слажем се с вашим татом... А зашто и да не идете... да видите људе и да се покажете, — додаде он с кратким смехом.

— Да се покажем, — понови она лагано. — Па добро, ићи ћу... Само памтите, ви сте сами то желели.

— То јест, ја... — започе Литвинов.

— Ви сте сами то желели, — прекиде га она. — И још један услов: морате ми обећати да нећете бити на том балу.

— Али зашто?

— Тако ми се хоће.

Литвинов одмахну рукама.

— Покоравам се... али, признајем, било би ми тако пријатно да вас видим у свој красоти, да будем сведок оног утиска који ћете ви неизоставно учинити... Како бих био поносан с вама, — додаде он уздахнувши.

Ирина се осмехну.

— Сва та красота састојаће се из беле хаљине, а што се тиче утиска... Дакле, једном речју, ја тако хоћу.

— Ирина, ти као да се љутиш?

Ирина се опет осмехну.

— О. не! Ја се не љутим. Само ти... (она упери у њега своје очи, и учини му се да још никад није видео у њима такав израз). Можда је то потребно, — додаде она полугласно.

— Но, Ирина, ти ме волиш?

— Ја те волим, — одговори она скоро са свечаном озбиљношћу и снажно, мушки му стеже руку.

Свих идућих дана Ирина се брижљиво бавила својом тоалетом, својом фризуром; уочи бала није се осећала здрава, није је држало место, мало је отплакала два три пута у самоћи: пред Литвиновом она се некако једнолико смешила... уосталом, понашала се према њему као и пре нежно, али расејано, и сваки час се посматрала у огледалу. На сам дан бала била је врло ћутљива и бледа, али мирна. Између осам и девет сати увече Литвинов је дошао да је види. Кад је изашла пред њега у белој хаљини од тарлатана, с гранчицом малих плавих цветова у мало зачешљаној коси, он је просто зинуо од чуда, — толико му се учинила дивна и величанствена, што се није могло очекивати према њеним годинама. „Да, она је израсла од јутрос", — помисли он: „и какво држање! Шта ипак значи раса?" Ирина је стајала пред њим отпуштених руку, не смешећи се и не афектирајући, и гледала је одлучно, готово смело, не у њега већ некуда далеко, право испред себе.

— Ви сте права царева ћерка из бајке, — прозбори најзад Литвинов, или не, ви сте као војсковођа пред битку, пред победу... Ви ми нисте допустили да идем на тај бал, — настави он, она се, као и дотле, није мицала, и не да га није слушала, већ је ишла за другом унутрашњом мисли, — али нећете ми одбити да узмете од мене и понесете са собом ове цветове.

Он јој пружи букет шебоја.

Она брзо погледа у Литвинова, пружи руку, па изненада дохвати крај гранчице која јој је украшавала главу и рече:

— Хоћеш ли? Кажи само једну реч и ја ћу скинути све то и остати код куће.

Литвинову срце хтеде да искочи. Иринина рука је већ скидала гранчицу...

— Не, не, зашто, — дочека он ужурбано, понет племенитим и великодушним осећањима, — ја нисам себичан, зашто да скучавам слободу... кад знам да твоје срце...

— Е, па онда немојте се приближивати, изгужваћете ми хаљину, — рече она брзо.

Литвинов се збуни.

— А букет ћете узети? — упита он.

— Дабоме: он је врло сладак, и ја јако волим тај мирис. Merci... Сачуваћу га за успомену...

— На први ваш излазак, — напомену Литвинов, — први ваш тријумф.

Ирина се погледа у огледалу преко рамена, једва приметно савивши стас.

— А зар сам ја доиста тако лепа? Ви нисте пристрасни?

Литвинов просу читаву бујицу одушевљених похвала. Али га Ирина већ није слушала, него је, принёвши букет лицу, опет гледала некуд у даљину, својим чудним, као потавнелим и раширеним очима, а крајеви танких трака, усколебани лаким по-

кретом ваздуха, малко су јој се били издигли иза рамена, као крила.

Појави се кнез, наколмован, с белом краватом, у црном извешталом фраку и с лентом племићке медаље светога Владимира у рупици; за њим је ушла кнегиња у свиленој шнинê хаљини, старомодној, и, с оном суровом брижљивошћу, под којом се матере старају да скрију своје узбуђење, намести позади хаљину кћери, то јест без икаке потребе протресе наборе њене хаљине. Најмљени фијакер са четири места, запрегнут са два чупава кљусета, приђе степеницама, шкрипећи точковима по сметовима непочишћеног снега, и болешљив лакеј у невероватној ливреји испаде из претсобља и мало као очајно јави да су кола готова... Благословивши децу која су остајала и обукавши крзнене капуте, кнез и кнегиња пођоше ка изласку. Ирина, у танком, пократком зимском капутићу — како ли је она мрзела тај капутић! — ћутећи је ишла за њима. Литвинов их је испраћао, надајући се добити од Ирине бар један поглед на растанку, али она седе у кола не окрећући главе.

Око поноћи он прође испод прозора Племићког дома. Безбројни пламенови огромних лустера прозирали су се као светле тачке кроз црвене завесе и, по целој пијаци, прекривеној екипажима, дрско, празнички изазивајући, разлегали су се звуци Штраусовог валцера.

Сутрадан, после дванаест сати, Литвинов оде к Осининим. Он застаде код куће само кнеза, који му одмах рече да Ирину боли глава, да лежи у постељи и неће устати до вечера, да уосталом тако растројство није ни мало чудно после првог бала.

— C'est très naturel, vous savez, dans les jeunes filles,[1] — рече он француски, што унеколико изненади Литвинова, који у истом тренутку примети да на кнезу није шлафрок као обично, већ реденгот. — А сем тога, — настави Осинин, — како да не занемогне после синоћних догађаја!

— Догађаја? — промрмља Литвинов.

— Да, да, — догађаја, des vrais événements. Ви не можете замислити, Григорије Михаиловићу, quel succès elle a eu![2] Цео двор ју је запазио! Кнез Александар Фјодоровић је рекао да њој није овде место и да га она потсећа на графицу Девонширску... но, ви знате, ону... познату... а старац Блазенкрамф је изјавио да га сви чују да је Ирина la reine du bal[3] и зажелео је да јој буде претстављен; он се и мени претставио, то јест рекао ми је да ме се сећа као хусара и питао ме где сад служим. Врло је занимљив тај граф и такав је adorateur du beau sexe![4] Ама шта ја! Моја кнегиња... и њој нису да-

[1] То је врло природно, знате, код младих девојака. — Прим. прев.

[2] Какав је успех имала. — Прим. прев.

[3] Краљица бала. — Прим. прев.

[4] Обожавалац лепог пола. — Прим. прев.

вали мира: Наталија Никитишна сама је с њом отпочињала разговор... шта ћете више? Ирина је играла avec tous les meilleurs cavaliers,[1] та доводили су ми их, доводили... ни броја им не знам. Хоћете ли веровати: сви само иду у гомили око нас; у мазурки су само њу и бирали. Један страни дипломата, дознавши да је она Московљанка, рекао је Господару: „Sire", вели, — „décidément c'est Moscou qui est le centre de votre empire![2] а други дипломата је додао: „C'est une vraie révolution, Sire"; révélation или révolution...[3] нешто тако Да... да... то... то... кажем вам: то је било нешто необично.

— Добро, а сама Ирина Павловна? — упита Литвинов, коме су за време кнежевог говора охладиле ноге и руке, — је ли се веселила, је ли изгледала задовољна?

— Наравно да се веселила; како и да не буде задовољна! А уосталом, ви знате, њу одмах човек не може ни разумети. Сви ми синоћ говоре: како је то чудно, jamais on ne dirait que mademoiselle votre fille est à son premier bal.[4] Гроф Рајзенбах поред других... па ви њега зацело познајете...

[1] С најбољим каваљерима. — Прим. прев.

[2] Господару, Москва је, несумњиво, центар ваше царевине. — Прим. прев.

[3] Ово је права револуција, господару. Откриће или револуција. — Прим. прев.

[4] Никад човек не би рекао да је вашој госпођици ћерки ово први бал. — Прим. прев.

— Не, ја га уопште не познајем, и никад га нисам познавао.

— Брат од стрица моје жене...

— Не познајем га.

— Богаташ, камерхер, у Петрограду живи, човек од утицаја, у Лифландији је све и сва. Досада није водио рачуна о нама... али ја се за тим не отимам. J'ai l' humeur facile, comme vous savez.[1] Дакле, тако ти он. Седе код Ирине, поразговара с њом четврт сата, не више, и после вели мојој кнегињи: „Ma cousine", вели: „votre fille est une perle, c'est une perfection;[2] сви ми честитају такву сестричину... „А после, погледам: он пришао ка... угледној личности и говори, а непрестано погледа у Ирину... Но, а и личност погледа...

— И тако се Ирина Павловна цео дан неће појавити? — опет ће упитати Литвинов.

— Да; јако је боли глава. Она је рекла да вас поздравим и захвалим на вашем букету qu'on a trouvé charmant.[3] Треба да се одмори... Моја кнегиња је отишла у посете... па и ја, ето...

Кнез се закашља и уситни ногама, као да није знао шта још да дода. Литвинов узе шешир, рече да неће да му смета и да ће свратити доцније да се распита о Ирининoм здрављу, па се удаљи.

1 Ја имам меку нарав, као што знате. — Прим. прев.

2 Драга рођако, ваша кћи је прави бисер, то је савршенство. — Прим. прев.

3 Који је свима био диван. — Прим. прев.

На неколико корака од Осининове куће спази кицошка кола са два места како се зауставише пред полициском стражаром. Ливрејисани, кицошки лакеј, нагнувши се немарно с предњег седишта, распитивао је стражара Чухонца где овде станује кнез Павле Васиљевић Осинин. Литвинов загледа у кола: у њима је седео човек средњих година, хемороидалног изгледа, набраног и надувеног лица, грчког носа и пакосних усана, умотан у бунду од самуровине, по свима знацима важан великаш.

IX

Литвинов није одржао своје обећање да ће свратити доцније; нашао је да је боље ако одложи своју посету до идућег дана. Ушавши око дванаест сати у добро познати салон, нађе тамо две млађе кнегињице, Викторинку и Клеопатринку. Он се поздрави с њима, затим их упита је ли боље Ирини Павловној и може ли је видети.

— Ириночка је отисла с мамицом, — одговори Викторинка.

Иако још није могла да изговори ш, ипак је била слободнија од своје сестре.

— Како... отишла? — понови Литвинов, и нешто га тихо штрецну дубоко у грудима. — Зар... зар... зар се она у ово време не занима с вама, не поучава вас?

— Ириночка нас висе неће поучавати, — одговори Викторинка.

— Сад више неће, — понови за њом Клеопатринка.

— Па је ли ваш тата код куће? — упита Литвинов.

— И татица није код куће, — настави Викторинка, — а Ириночки није добро: сву ноћ је плакала, плакала...

— Плакала?

— Да, плакала... мени је Јегоровна рекла, и очи су јој тако црвене, тако су јој подбу-ле...

Литвинов прође два три пут по соби, једва приметно подрхтавајући, као да му је зима, па се врати у свој стан. Осећао се као човек који гледа с високе куле на доле: цело његово унутарње биће је обамирало, а цела глава му се вртела тихо и непријатно. Тупа недоумица и испреплетане мисли, нејасан страх и немо очекивање, и радозналост, чудна, скоро злурада, у стегнутом грлу горчина од непроливених суза, на уснама напор празног осмеха, и бесмислено преклињање, никоме не управљено... о, како је то све било сурово и унижавајући ружно! „Ирина неће да ме види", непрестано му се вртело у глави; то је јасно; али зашто? Шта се то могло десити на том проклетом балу? И како је могућа одједаред таква промена? Тако ненадно... (људи непрестано виде да смрт долази изненадно, али се никако не могу навићи на њену неочекиваност, и налазе да је она бесмислена). И да ништа не нареди да ми се каже, да не зажели да се објасни са мном.. ."

— Григорије Михаиловићу, — чу се нечији напрегнути глас над самим његовим ухом.

Литвинов се прену и смотри пред собом свога служитеља с писмом у руци. Он познаде Иринин рукопис... И не распечативши писмо, већ је предосећао несрећу, па обори главу на груди и издиже рамена, као да хоће да се сачува од ударца.

Најзад се прибра и једним махом поцепа куверат. На омањем листићу поштанске хартије биле су исписане ове речи:

„Опростите ми, Григорије Михаилићу, све је свршено међу нама: ја се пресељавам у Петроград. Мени је страшно тешко, али је ствар свршена. Види се, така ми судба... али не, нећу да се правдам. Моја су се предосећања испунила. Опростите ми, заборавите ме: ја вас нисам вредна.

Ирина."

„Будите великодушни: немојте да се трудите да се састанете са мном".

Литвинов прочита тих неколико реди и полако се спусти на диван, као да га је неко лупио у груди. Испусти писмо, подиже га, поново прочита, шапну: „у Петроград", опет га испусти, и то је све. Он се чак утиша; чак рукама, назад забаченим, намести јастук под главом. „Убијени се не претурају", помисли он; „како је дошло, тако ће и проћи... Све је то природно; ја сам све то очекивао...

(он је лагао самога себе: никада тако нешто није очекивао). Плакала?... Она плакала?... А због чега је плакала? Па она ме није волела! Уосталом, све је то разумљиво и у складу с њеном нарави. Она, она мене није вредна... Ето тако!" (Он се горко осмехну.) „Она ни сама није знала каква се у њој крије снага, а кад се уверила на балу да има ту снагу, како се могла зауставити на ништавном студенту... све је то разумљиво."

Али ту се он сети њених нежних речи, њенога осмеха и оних очију, незаборавних очију које више никада неће видети, које су се и светлеле и мркле кад би се само среле с његовим очима; сети се само још једнога: брзих, плашљивих, ватрених пољубаца — и он наједаред зајеца, зајеца грчевито, бесно, отровано, преврте се на трбух, па грцајући и гушећи се, с бесним уживањем, као да жели да растргне и себе самога и све око себе, заби своје ужарено лице у јастук од дивана, загризе га...

Авај! онај господин што га је Литвинов уочи тога дана видео у колима био је баш брат од тетке кнегиње Осинине, богаташ и камерхер, граф Рајзенбах. Видевши какав је утисак учинила Ирина на личности од високог положаја и израчунавши очас какве би се, „mit etwas Akkuratesse", из тога факта извукле користи, граф, као човек енергичан и који уме да се удвори, одмах скроји свој план. Он одлучи да ради брзо, наполеоновски. „Узећу ту оригиналну девојку у своју кућу", тако је размишљао,

„у Петроград; узећу је, до ђавола, за своју наследницу, но, макар и не целог имања; добро је што немам деце, а она ми је сестричина и графици мојој је досадно самој... Ипак је пријатније кад у салону има лепо лице... Да, да, тако је: es ist eine Idee, es ist eine Idee!"[1] Требало је заслепити, збунити, запрепастити родитеље. — „Та они немају шта да једу", настављаше граф своја размишљања, седећи већ у колима и идући ка Псећој пољаници, „па се, мислим, неће опирати. Нису они баш тако осетљиви. Могу им и неку суму новаца дати. А она? И она ће пристати. Мед је сладак... она га је јуче лазнула. То је, рецимо, мој каприс; па нека се њим користе... будале. Рећи ћу им: тако и тако; одлучите се. А ако нећете, узећу другу; сироче — још је згодније. Да или не, двадесет четири сата рока, und damit Punktum."[2]

С тим речима на уснама изађе граф пред кнеза, коме је још синоћ, на балу, рекао да ће га посетити. О последицама те посете, изгледа, не вреди много причати. Граф се није преварио у своме рачуну: кнез и кнегиња се доиста нису дуго устезали и узели су новац, а и Ирина је доиста пристала, не давши да прође одређени рок. Није јој било лако прекинути везу с Литвиновом; она га је волела, и кад му је послала писмо, умало није пала у постељу, непрестано је плакала, смршала је, ужутела...

[1] То је идеја. — Прим. прев.
[2] Па крај! — Прим. прев.

Али уза све то, после месец дана, кнегиња ју је одвела у Петроград и сместила код графа, препоручивши је бризи графице, врло добре жене, али с разумом као у пилета и спољашности као у пилета.

А Литвинов тада напусти универзитет, и отпутова у село оцу. Мало по мало његова рана зарасте. Спочетка није имао никаквих гласова о Ирини, а и избегавао је разговоре о Петрограду и петроградском друштву. После су се о њој почели проносити гласови, не ружни, већ чудни; почело се причати о њој. Име кнегињице Осинине, окружено блеском, које је штампа нарочито бележила, почело се све чешће и чешће помињати чак и у губерниским круговима. Изговарано је радознало, с поштовањем, са завишћу, као што се некад изговарало име графице Воротинске. Најзад се пронео глас да се удала. Али Литвинов једва ако је обратио пажњу на ту последњу новост: он се већ био верио с Татјаном.

Сад је читаоцу, вероватно, разумљиво чега се Литвинов управо сетио кад је узвикнуо: „је ли могућно!" па ћемо се зато опет вратити у Баден и опет ћемо прихватити конце прекинуте приповетке.

X

Литвинов је заспао врло касно и није дуго спавао: сунце тек што се било родило кад он устаде из кревета. Кроз његове прозоре видело се како

влажни врхови тамних брда руде на ведром небу. „Како онамо под дрвећем мора бити свеже!" помисли он и брзо се обуче, расејано погледа у букет који се преко ноћи још лепше расцветао, узе штап и упути се иза „Старога Замка", на познате „Стене". Јутро га запахну својом снажном и тихом љупкошћу. Живо је дисао, живо се кретао; младићско здравље играло је у свакој његовој жилици; сама земља просто као да је одбацивала његове лаке ноге. Са сваким кораком било му је све милије, све веселије: ишао је у росној сенци, по крупном песку стаза, дуж јела, које су свуда биле оивичене јасནозеленим и пролетњим ластарима. „Ах што је дивно!" мало-мало понављао је сам за се. Одједном зачу познате гласове: погледа напред и спази Ворошилова и Бамбајева, који су му ишли у сусрет. Би му врло непријатно: као ђак од учитеља, врдну он у страну и сакри се за џбун... „Творче!" помоли се он Богу, „одведи даље земљаке!" Чинило му се да не би у том тренутку пожалио никаквих новаца само да га не виде. Творац одведе земљаке мимо њега. Ворошилов је својим кадетски задовољним гласом објашњавао Бамбајеву различне „фазисе" готске архитектуре, а Бамбајев је само мрмљао одобравајући; видело се да га Ворошилов већ одавно решета својим фазама, и добroћудном ентузиасту почело је бивати досадно. Угризавши усну и испруживши врат, Литвинов је дуго ослушкивао кораке како се удаљују; дуго су

одјекивали час грлени час носни преливи поучног говора; најзад се све утиша. Литвинов уздахну, изађе из своје заседе и пође даље.

Око три сата лутао је по брдима. Час је напуштао стазу и прескакао с камена на камен, клизећи кашто по глаткој маховини; час је седао на одломак стене под храстом или буквом и премишљао пријатне мисли уз беспрекидно жуборење поточића, зараслих у папрат, уз умирљиво шуштање лишћа, уз звучну песму усамљенога црног дрозда; лак и пријатан дремеж прикрадао му се, као да га обухвата од позади, и сан га је хватао... Али се одједанпут осмехну и обазре: златна и зелена боја шуме, шумског ваздуха нежно су му миловале очи, — и он се опет смешио и опет их затварао. Зажеле да доручкује, па се упути старом замку, где се за неколико крајцара може добити чаша доброг млека с кафом. Али тек што је сео за један од бело офарбаних сточића, што су стајали на заравни пред замком, кад се зачу тешко фркање коњско, и појавише се троја кола, из којих испаде доста велико друштво дама и каваљера. Литвинов одмах познаде да су Руси, мада су сви говорили француски. Тоалете у дама одликовале су се префињеним кицошлуком; на каваљерима су били реденготи потпуно нови, али припијени и на струк, што није сасвим обично у наше време, сиве попрскане панталоне и варошки, врло углачани шешири. Ниска, црна кравата јако је стезала врат свакога каваље-

ра, и из целог њиховог држања избијало нешто војничко. И доиста, они су били војна лица; Литвинов је наишао на пикник младих ђенерала, личности из највишег друштва и са знатним утицајем. Њихова важност се показивала у свему: у њиховој уздржљивој неусиљености, у љупко поноситим осмесима, у усиљеној расејаности погледа, у мазном трзању раменима, љуљању стаса и савијању колена; она се показивала у самом звуку гласа, као да љубазно и гадљиво захваљује потчињеној гомили. Све те војне личности биле су фино умивене, избријане, скроз намирисане некаквим правим племићким и гардиским мирисом, мешавином најфинијег дима од цигаре и изванредног пачули. И руке су у свих биле племићке, беле, крупне, са ноктима јаким као од слонове кости; у свих су се бркови просто сјактали, зуби блештали, а танана кожа се преливала руменилом на образима, азурним плаветнилом на бради. Једни од ових младих ђенерала били су несташни, други замишљени; али је жиг отмене пристојности био на свима. Изгледало је да је сваки био дубоко свестан своје вредности, важности своје будуће улоге у држави, па се држао и строго и слободно, с лаком нијансом оне раскалашности, онога „нека ме ђаво носи", што се тако природно показује за време путовања у иностранство. Поседавши у жагору и отмено, друштво позва келнере који се ужурбаше. Литвинов се пожури да испије чашу млека, плати, па набивши шешир, већ хтеде да прође поред ђенералског пикника...

— Григорије Михаилићу, — зачу се женски глас. — Ви ме не познајете?

Он се нехотице заустави. Тај глас... Тај глас је и сувише често у раније време чинио да му залупа срце... Он се окрете и спази Ирину.

Она је седела за столом и, скрстивши руке иза леђа одмакнуте столице, нагнувши главу на страну и смешећи се, пријатељски је, скоро радосно, гледала у њега.

Литвинов је одмах познаде, иако се она изменила од онда кад ју је видео последњи пут, пре десет година, иако је од девојке постала жена. Њен танки стас се развио и расцветао, контуре некада узаних рамена потсећале су сад на богиње које се истичу на крововима италијанских дворова. Али су очи остале оне исте, и Литвинову се учинило да гледају у њега онако исто као што су гледале онда у оној малој кућици у Москви.

— Ирина Павловна... — проговори он неодлучно.

— Ви сте ме познали? Како ми је мило! Како сам... (Она застаде, мало порумене и исправи се). Ово је врло пријатан сусрет, — настави она сад већ на француском. — Допустите да вас упознам с мојим мужем. Valérien, мсје Литвинов, un ami d' enfance;[1] Валеријан Владимировић Ратмиров, мој муж.

[1] Валеријане, пријатељ из детињства. — Прим. прев.

Један од младих ђенерала, скоро најелегантнији од свих, устаде са столице и необично уљудно се поклони Литвинову, док су се остали другови једва приметно намрштили или не толико намрштили колико за тренутак удубили сваки у самога себе, као да унапред протестују против ма каквог зближавања с непознатим цивилом, а друге даме што су суделовале у пикнику нашле су за потребно да мало и зажмире и да се осмехну, па чак да покажу и недоумицу на лицима.

— Ви... ви сте одавно у Бадену? — упита ђенерал Ратмиров, цифрајући се некако не по руски и очевидно не знајући о чему да разговара са жениним пријатељем из детињства.

— Нисам одавна, — одговори Литвинов.

— И дуго мислите остати? — настави учтиви ђенерал.

— Још се нисам одлучио.

Ђенерал ућута. Литвинов је такође ћутао. Обадвојица су држали шешире у рукама, па су, нагнувши напред тело и смешећи се, гледали један другом у обрве.

— „Deux gendarmes un beau dimanche",[1] — запева, разуме се погрешно, — до сада нисмо наишли на руског племића који није певао погрешно, — један кратковид и жутињав ђенерал, који је имао на лицу израз сталне љутње, као да сам себи не може да опрости што има таку спољашност. Међу

[1] Два жандарма једне недеље. — Прим. прев.

свима својим друговима само он није личио на ружу.

— А зашто не седнете, Григорије Михаиловићу? — проговори најзад Ирина.

Литвинов послуша и седе.

— I say, Valérien, give me some fire,[1] — рече други ђенерал, и он млад, али већ гојазан, с непомичним очима, које као да су се зауставиле у ваздуху, и густим свиластим бакенбардима, кроз које је он лагано провлачио своје као снег беле прсте. Ратмиров му пружи сребрну кутијицу с жижицама.

— Avez-vous des papiros?[2] — упита једна од дама, изговарајући *p* по француски.

— Des vrais papelitos, comtesse.[3]

— „Deux gendarmes un beau dimanche", — запева опет кратковиди ђенерал, скоро шкрипећи зубима.

— Ви свакако треба да нас посетите, — говорила је међутим Литвинову Ирина. — Ми станујемо у Hôtel de l'Europe. Од четири до шест увек сам код куће. Ја и ви се нисмо одавно видели.

Литвинов погледа у Ирину, она не обори очи.

— Да, Ирина Павловна, одавно. Још из Москве.

— Из Москве, из Москве, — понови она с предахом. — Дођите, па ћемо разговарати, сетићемо се старих дана. А знате ли, Григорије Михаилићу, ви се нисте много променили.

1 Слушај, Валеријане, дај ми ватре. — Прим. прев.

2 Имате ли цигарета? — Прим. прев.

3 Правих пипелита, графице. — Прим. прев.

— Збиља? А ви сте се променили, Ирина Павловна.

— Остарела сам.

— Не. Нисам то хтео рећи...

— Irène? — упитно проговори једна од дама са жутим шеширом на жутој коси, која се пре тога сашаптавала и смешкала с каваљером што је седео поред ње. — Irène?

— Ја сам остарела, — настави Ирина, не одговарајући дами, — али се нисам променила. Не, не, ја се ни у чему нисам променила.

„Deux gendarmes un beau dimanche!" — зачу се опет. Раздражљиви ђенерал се сећао само првог стиха познате песмице.

— Још увек ме пробада у крстима, ваша светлости, — громко рече угојени ђенерал с бакенбардима, вероватно циљајући на неку забавну, целом „бомонду" познату причу, па насмејавши се кратко, круто, опет заустави очи у ваздуху. Цело остало друштво се такође насмеја.

— What a sad dog you are, Boris?[1] — примети полугласно Ратмиров. Он је и само име „Борис" изговорио на енглески начин.

— Irène? — по трећи пут упита дама у жутом шеширу.

— Eh bien, quoi? que me voulez-vous?[2]

— Je vous le dirai plus tard,[3] — одговори дама

[1] Баш сте као зубна болест, Борисе. — Прим. прев.

[2] Та шта је, шта желите од мене? — Прим. прев.

[3] Рећи ћу вам доцније. — Прим. прев.

афектирајући. Поред све своје непривлачне спољашности, она је стално афектирала и пренемагала се; некакав шаљивчина рекао је за њу да она „minaudait dans le vide". „пренемаже се у празном простору".

Ирина се намршти и љутито слеже раменом.

— Mais que fait donc monsieur Verdier? Pourquoi ne vient-il pas[1] — узвикну једна дама с оним отегнутим нагласком, којим се одликује великоруски изговор, а што је француском слуху неподношљиво.

— Ах, вуј, ах, вуј, мсје Вердие, мсје Вердие, — простења друга, родом управо из Арзамаса.

— Tranquillisez-vous, mesdames, — умеша се Ратмиров, — monsieur Verdier m'a promis de venir se mettre à vos pieds.[2]

— Хи, хи, хи! — Даме се почеше играти лепезама.

Келнер донесе неколико чаша пива.

— Бајриш бир? — упита ђенерал с бакенбардима, навлаш говорећи из баса и правећи се да је зачуђен. — Гутен морген.

— Шта је? Је ли граф Павле још тамо? — упита хладно и млитаво један млад ђенерал другога.

— Тамо је, — тако исто хладно одговори онај

[1] Али, шта ради господин Вердије? Зашто га нема. — Прим. прев.

[2] Умирите се, госпође; господин Вердије ми је обећао доћи да вам се стави на расположење. — Прим. прев.

— Mais c'est provisoire.[1] Serge je, кажу, на његовом месту.

— Exc! — процеди први кроз зубе.

— Н-да, — процеди и други.

— Не могу да разумем, — поче ђенерал што је отпочињао певати песмицу, — не могу да разумем шта је наспело Полу да се правда, да наводи неке разлоге... Но, он је попритегао трговца, il lui a fait rendre gorge...[2] но, па шта је с тим? Он је могао имати своје разлоге.

— Он се бојао... да не изађе у листовима, — промрмља неко.

Раздражљиви ђенерал плану.

— Но, то на последњем месту! Листови! Писање! Кад би то од мене зависило, ја бих у тим вашим листовима допустио да се штампају само таксе на месо или на хлеб, и огласи о продаји бунди и чизама.

— И племићка имања на лицитацији, — изврте Ратмиров.

— Па, богами, и то, при садашњим приликама... Него какав је то разговор у Бадену, au Vieux Château.[3]

— Mais pas du tout! pas du tout! — протепа дама у жутом шеширићу. — J'adore les questions politiques.[1]

[1] Али то је привремено. — Прим. прев.

[2] Стегао га је за гушу. — Прим. прев.

[3] У Старом Замку. — Прим. прев.

[4] Никако! Ја обожавам политичка питања. — Прим. прев.

— Madame a raison,[1] — умеша се други ђенерал с необично пријатним и некако девојачким лицем. — Зашто да избегавамо та питања... па баш и у Бадену? — Он при тим речима погледа у Литвинова и снисходљиво се осмехну. — Човек на свом месту нигде и ни у ком случају не сме отступати од својих уверења. Зар није тако?

— Наравно, — одговори раздражљиви ђенерал, тако исто забацујући очима на Литвинова и као да хоће посредно њега да пецне: — али ја не видим потребу...

— Не, не, — исто онако меко пресече снисходљиви ђенерал. — Ето, наш пријатељ, Валеријан Владимировић, поменуо је продају племићких имања. Па шта? Зар то није факт?

— Та сад се не могу ни продати; никоме нису потребна! — узвикну раздражљиви ђенерал.

— Може бити... може бити. Због тога и треба истицати тај факт... тај жалосни факт на сваком кораку. Ми смо упропашћени — па добро; ми смо унижени — о томе нема сумње; али ми, великопоседници, ми ипак претстављамо начело... un principe. Наша је дужност да одржавамо тај принцип. Pardon, madame, ви сте, чини ми се, испустили марамицу. Када неко, тако рећи, помрачење обузима чак и највише умове, ми треба да указујемо — с респектом указујемо (ђенерал испружи прст) — ука-

[1] Госпођа има право. — Прим. прев.

зујемо прстом грађанина на провалију куда све срља. Ми треба да опомињемо, треба да говоримо с респектом али одлучно: „вратите се, вратите се назад”... Ето шта треба да говоримо.

— Немогућно је, ипак, сасвим се вратити, — примети Ратмиров замишљено.

Снисходљиви ђенерал се само искези.

— Потпуно; потпуно назад, mon très-cher. Што даље назад, тим боље.

Ђенерал опет уљудно погледа у Литвинова. Овај не отрпе.

— Нећемо се ваљда вратити до времена владе седам бојара, ваша преузвишености?

— Па баш и дотле! Ја износим своје мишљење без устезања; треба преправити... да... преправити све што је учињено.

— И деветнаести фебруар?

— И деветнаести фебруар — уколико се то може. On est patriote ou on ne l'est pas.[1] А слобода? рећи ће ми. Ви мислите да је народу слатка та слобода? Упитајте га.

— Покушајте, — добаци Литвинов, — покушајте да му одузмете ту слободу...

— Comment nommez-vous ce monsieur?[2] — шапну ђенерал Ратмирову.

— А о чему то расправљате? — поче наједаред гојазни ђенерал, који је очевидно у том друштву

[1] Или је човек родољуб, или није. — Прим. прев.

[2] Како се зове овај господин? — Прим. прев.

играо улогу размаженог детета. — Још једнако о листовима? О шкрабалима? Допустите да вам ја испричам шта се мени десило с једним шкрабалом — чудеса! Кажу ми људи: написао о вама un folliculaire[1] пашквилу. И ја ти њега, разуме се, одмах узмем на миндрос. Доведу пријашка... како ти то тако, велим, пријатељу, folliculaire, пишеш пашквиле? Ваљда те патриотизам спопао? „Спопао", вели: Но. а новац, велим ја, folliculaire, волиш? „Волим", вели. Тада му ја, драга моја господо, дам да помирише дршку мога штапа. — А волиш ли ово, роде мој? „Не, вели он, то не волим". Ама, велим му ја, помириши ти то добро, моје су руке чисте, „Не волим", вели он, па крај. — А ја, душо моја, велим му ја, то много волим, само не за себе. Разумеш ли ти ову алегорију, срце моје? „Разумем", вели он. — Е, па онда пази, убудуће буди добро дете, а сад ево ти сребрна рубља, одлази и благосиљај ме и дању и ноћу. И folliculaire оде.

Ђенерал се насмеја, и сви се опет за њим почеше смејати — сви изузев Ирину, која се чак није ни осмехнула, већ је некако суморно погледала у приповедача.

Снисходљиви ђенерал потапша Бориса по рамену,

— Све си ти то измислио, драги мој пријатељу... Ти да неком претиш штапом... Ти и немаш штапа. C'est pour faire rire ces dames.[2] Тек да нешто

1 Памфлетист. — Прим. прев.

2 Да насмеје ове даме. — Прим. прев.

кажеш. Али није ствар у томе. Ја сам малочас рекао да се треба вратити назад. Разумејте ме. Ја нисам непријатељ такозваног прогреса, али сви ти универзитети и којекакве семинарије, па народне школе, ти студенти, поповски синови, људи ван сталежа, сва та ситна боранија, tout ce fond du sac, la petite propriété, pire que le prolétariat (ђенерал је говорио разнеженим, скоро изнемоглим гласом), voilà ce qui m'effraie. . .[1] (Он опет љубазно погледа у Литвинова). Да-а, треба се зауставити. Не заборавите да код нас нико не тражи, не моли. Узмимо, например, самоуправу; зар је неко тражи? Зар је ви тражите? Или ти? или ти? или ви, mesdames? Ви и овако не само собом, већ свима нама управљате. (Лепо ђенералово лице оживе весео осмех). — Љубазни моји пријатељи, зашто истрчавати као ждребе пред руду? Демократија вам се радује, она вам кади, она је готова служити вашим циљевима... али то је мач са две оштрице. Него, боље је по старински, као пре. . . далеко је сигурније. Не допуштајте светини да мудрује, већ се ослоните на аристократију, која једино и има снагу. . . Богами, боље ће бити. А прогрес. . . ја стварно немам ништа против прогреса. Не дајите нам само адвокате, и пороТнике, и некакве земске чиновнике, — само дисциплину, дисциплину пре свега не дирајте, а мо-

[1] Све то тајанствено, ситна својина, горе него пролетаријат; ето шта ме плаши. — Прим. прев.

стове, и кејове, и болнице можете зидати, и улице гасом зашто да не осветљавате?

— Петроград су запалили са све четири стране, то вам је прогрес! — зашишта раздражљиви ђенерал.

— Ама ти си, видим, злобан, — проговори гојазни ђенерал, њихајући се лењо: — тебе би ваљало произвести за обер-прокурора; а по моме мишљењу avec Orphé aux enfers le progrès a dit son dernier mot.[1]

— Vos dites toujours des bêtises,[2] — засмеја се пригушено дама из Арзамаса.

Ђенерал узе достојанствен став.

— Je ne suis jamais plus sérieux, madame, que quand je dis des bêtises.[3]

— Мсје Вердије је ту исту фразу већ неколико пута рекао, — примети Ирина полугласно.

— De la poigne et des formes! — узвикну гојазни ђенерал; — de la poigne surtout. А ово се руски може рећи: уљудно, али по њушци!

— Ах ти, обешењаче, непоправљиви обешењаче! прихвати снисходљиви ђенерал. — Mesdames, не слушајте га, молим вас. Ни комарца не би убио. Он се задовољава тиме што срца прождире.

[1] С Орфејом у паклу прогресу је одзвонило. — Прим. прев.

[2] Ви увек говорите глупости. — Прим. прев.

[3] Ја никад нисам озбиљнији него кад говорим глупости. — Прим. прев.

— Па ипак није тако, Борисе, — поче Ратмиров, погледавши се са женом; — шалу на страну, а то је претерано. Прогрес је манифестација друштвеног живота, ето то не треба заборављати; то је симптом. То треба испитивати.

— Па да, — рећи ће на то гојазни ђенерал, па набра нос. — Јасна ствар, ти нишаниш у државнике!

— Баш ни најмање не мислим на државнике... Какви сад државници! А истина се не може сакрити.

„Boris" опет тури прсте у бакенбарде и упре очи у ваздух.

— Друштвени живот, то је врло важно, јер у народном развитку, у судбини, такорећи, отаџбине...

— Valérien, — пресече „Boris" оштро; — il y a des dames ici.[1] Ја се томе нисам надао од тебе. Или желиш да уђеш у комитет?

— Та они су сви сад, хвала Богу, већ затворени, — прихвати раздражљиви ђенерал, па поново запева: „Deux gendarmes, un beau dimanche..."

Ратмиров принесе батистану марамицу к носу и грациозно ућута; снисходљиви ђенерал понови: „обешењак! обешењак!" А „Boris" се окрете дами што се пренемаже у празном простору, па не спуштајући гласа, не мењајући чак ни израза лица, поче распитивати кад ће већ једном „крунисати његов жар", јер је безумно заљубљен у њу и пати се необично.

[1] Валеријане, овде има дама. — Прим. прев.

Са сваким тренутком, у току тога разговора, Литвинову је било све незгодније и незгодније. Његов понос, његов поштени, плебејски понос просто се бунио. Шта је било заједничког између њега, сина малог чиновника, и тих војничких петроградских аристократа? Он је волео све што су они мрзели, он је мрзео све што су они волели; он је и сувише јасно био тога свестан, он је то осећао свим својим бићем. Њихове шале су му биле плитке, тон неподношљив, сваки покрет лажан; у самој благости њихових речи чуо је гадно презирање — па ипак као да је био плашљив пред тим људима, пред тим непријатељима... „Фу, каква гадост! Ја им сметам, ја им изгледам смешан", вртело му се у глави: — „па зашто остајем? Хајдемо, хајдемо одмах!" Иринино присуство није га могло задржати: и она није изазивала код њега веселост. Он устаде са столице и поче се поздрављати.

— Већ одлазите? — рече Ирина, али пошто мало промисли, не хтеде наваљивати и само узе од њега реч да ће је свакако посетити. Ђенерал Ратмиров с ранијом префињеном уљудношћу поклони му се, стеже му руку, доведе га до краја заравња... Али тек што је Литвинов зашао за први угао пута, одјекну за њим сложан кикот. Тај кикот се није односио лично на њега, већ на давно очекиваног мсје Вердије, који се изненада појави на платформи, у тиролском шеширу, у сивој блузи, јашући на магарцу; али Литвинову јурну крв у лице, и би му горко, као

да му је пелен залепио стиснуте усне. „Презрени, ништавни људи!" прогунђа он, и не помишљајући да неколико тренутака што их је провео у друштву тих људи још му нису давали повод да тако оштро говори о њему. И у тај свет је упала Ирина, његова бивша Ирина! У њему се она креће, живи, царује, због њега је жртвовала своје лично достојанство, најбоља осећања свога срца... Очевидно је тако требало; јасно је да није заслужила бољу судбину! Како се радовао што јој није пало на памет да га пита о његовим намерама! Морао би говорити о томе пред „њима", у „њихову" присуству... „Ни за што! никада!" шаптао је Литвинов удишући дубоко свеж ваздух и силазећи скоро у трку путем у Баден. Мислио је о својој вереници, о својој милој, доброј, светој Татјани, и како му је изгледала чиста, племенита, како ваљана! С каквом се неизвештаченом раздраганошћу сећао њених црта, њених речи, чак и њених навика... Како је нестрпљиво очекивао да се она врати!

Брз ход умири његове живце. Вративши се кући, седе за сто, узе књигу, па је изненада испусти, чак задрхта... Шта му се десило? Није му се ништа десило, већ Ирина... Ирина... његов састанак с њом учинио му се необичан, чудан. Је ли могућно? Он се састао, говорио с оном истом Ирином... И зашто на њој нема оног непријатног, великосветског жига којим су тако оштро обележени сви остали? Зашто се њему чини као да јој је досадно, или да је тужна,

или да јој тешко пада њен положај? Она је у њихову логору, али она није непријатељ. И шта ју је могло натерати да му се онако добродушно обрати, да га зове к себи?

Литвинов се прену. — О Тања, Тања! — узвикну у заносу: — ти си једина мој анђео, мој добри геније, тебе само волим и увек ћу те волети. А оној нећу ићи. Нека иде с милим Богом! Нека се забавља са својим ђенералима!

Литвинов опет узе књигу.

XI

Литвинов узе књигу, али му се није читало. Изађе из куће, мало се прошета, послуша музику, погледа мало како играју карата, па се опет врати у собу, опет покуша да чита — не иде. Некако се необично млитаво вукло време. Дође Пишчалкин, добронамерни судија, и поседе нека три сата. Поразговара, поприча, зададе нека питања, изнесе с брда с дола своје мишљење час о узвишеним предметима, час о корисним, и напослетку постаде толико досадан да јадни Литвинов само што није зајаукао. У вештини да буде досадан, тужно, хладно, бескрајно и очајно досадан, Пишчалкин није имао себи равног чак ни међу људима с највишим моралом, познатим мајсторима у тој вештини. Сам изглед његове ошишане и глатке главе, његових светлих и мртвих очију, његовог темељног носа, изазивао је и нехотице снужденост, а његов отегнути, као успавани глас из бари-

тона изгледао је као створен да убедљиво и разумљиво изговара изреке да су два пута два четири, а не пет, нити три, да је вода мокра, а врлина похвална; да је приватном лицу, исто као и држави, а држави исто као и приватном лицу преко потребан кредит за новчане операције. Па и поред свега тога он је био изврстан човек! Али тако вам је у Русији: код нас су изврсни људи досадни. Пишчалкин оде; њега замени Биндасов и одмах, с великом дрскошћу, затражи од Литвинова на зајам сто форинти, које му овај и даде, иако га не само није интересовао Биндасов, већ га се чак гадио и поуздано је знао да свој новац неће никад добити; притом је и њему самом био потребан. Па зашто му га је дао? упитаће читалац. А враг би га знао зашто! И у томе су Руси на своју руку. Нека читалац метне руку на срце и спомене се колико много поступака у његовом властитом животу није имало никаквог другог узрока. А Биндасов чак и не захвали Литвинову: наручи чашу афенталера (баденско црно вино) па оде, не обрисавши усне и лупајући дрско чизмама. Те још како се љутио Литвинов на себе, гледајући како се удаљује црвени потиљак готованов! Пред вече доби је писмо од Татјане, у ком му јавља да због теткине болести пре пет, шест дана не може доћи у Баден. Тај глас је непријатно пао Литвинову: он појача његову мрзовољу, те леже да спава рано, рђаво расположен. Идући дан није био бољи од претходног, ако није био гори. Од раног јутра Литвиновљева со-

ба напуни се земљацима: Бамбајев, Ворошилов, Пишчалкин, два официра, два хајделбершка студента, сви нагрнуше одједаред и никако нису отишли до самог ручка, иако су се брзо избрбљали и очевидно им било досадно. Они просто нису знали куд да се дену, па су, дошавши у Литвиновљев стан, као што се каже, „пропали" у њему. Прво су говорили о томе како се Губарев вратио у Хајделберг и да треба ићи к њему; затим су мало филозофирали, додирнули су се пољског питања; после су почели разговарати о коцки, о лоретама, стали причати скандалозне анегдотице; најзад се заподео разговор о томе каквих све има атлета, каквих дебелих људи и каквих прождрљиваца. Појавише се на светлости дана старе анегдоте о Лукину, о ђакону који је за опкладу појео тридесет три харинге, о уланском пуковнику Изјединову који је био чувен са своје угојености, о војнику што је ломио говеђу кост о своје чело, а после је већ настало право лагање. Сам Пишчалкин је испричао, зевајући, да је познавао у Малорусији једну сељанку која је после смрти била тешка преко четири стотине тридесет кила, и спахију који је за доручак јео три гуске и јесетру; Бамбајев одједном паде у екстазу и изјави да и он може појести целога овна, „разуме се с додацима", а Ворошилов извали тако нешто немогућно о своме другу, атлети кадету, да сви ућуташе, поћуташе, погледаше један у другог, узеше шешире па се разиђоше. Оставши сам, Литвинов хтеде да ради, али као да

му је била магла у глави, није могао урадити ништа паметно, па му је и вече узалуд пропало. Сутрадан ујутру спремао с да доручкује, кад му неко закуца на вратима, „Господе”, помисли Литвинов, — „опет неко од јучерашњих пријатеља”, па рече, задрхтавши мало:

— Herein![1]

Врата се лагано отворише, и у собу уђе Потугин. Литвинов му се необично обрадова.

— Е, то је пријатно! - рече он, стежући снажно неочекиваном госту руку — баш вам хвала! Ја бих вас свакако посетио, али ми нисте хтели рећи где станујете. Седите, молим вас, оставите шешир. Та седите!

Потугин ништа не одговори на љубазне Литвинољеве речи, стајао је, ступајући с ноге на ногу, насред собе, и само се смешкао и одмахивао главом. Срдачан Литвинољев поздрав очевидно га је дирнуо, али му је у изразу лица било нешто усиљено.

— Овде је... мали неспоразум... — поче он, прилично запињући. — Наравно, ја увек врло радо... али ја сам у ствари... ја сам к вама послат.

— То јест, хоћете да кажете, — проговори Литвинов тужним гласом, — да од своје воље не бисте дошли код мене?

— О, не, забога!... Али ја... ја се, можда, не бих одлучио да вас данас узнемирујем, да нисам за-

[1] Уђите! — Прим. прев.

мољен да дођем до вас. Једном речју, имам једну поруку за вас.

— Од кога, ако смем питати?

— Од једне познате вам личности, од Ирине Павловне Ратмирове. Ви сте прекјуче обећали да је посетите, па нисте дошли.

Литвинов запањено упре поглед у Потугина.

— Ви се познајете с г-ђом Ратмировом?

— Као што видите.

— И блиско сте познати?

— Ја сам донекле њен пријатељ.

Литвинов поћута мало.

— Допустите да вас упитам, — поче он најзад: — је ли вам познато због чега Ирина Павловна жели да ме види?

Потугин приђе к прозору.

— Донекле ми је познато. Она се, колико могу судити, врло обрадовала што се видела с вама, па жели да обнови раније односе.

— Да обнови, — понови Литвинов. — Опростите ми за моју нескромност, али допустите ми да вас још нешто упитам. Је ли вам познато какве врсте су били ти односи?

— У ствари — није, није ми познато. Али ја држим, — додаде Потугин, окренувши се изненада Литвинову, и гледајући пријатељски у њега, — држим да су били поштени. Ирина Павловна вас је много хвалила, и ја сам јој морао дати реч да ћу вас довести. Хоћете ли ићи?

— Када?

— Сад... одмах.

Литвинов само одмахну рукама.

— Ирина Павловна, — настави Потугин, — држи да ону... како да кажем... ону средину, шта ли, у којој сте је застали прекјуче, не треба нарочито да узимате к срцу; али је рекла да вам кажем да ђаво није тако црн како га сликају.

— Хм... Та изрека се односи управо на ону... средину?

— Да... и уопште.

— Хм... Добро, а ви, Созонте Иванићу, како ви мислите о ђаволу?

— Ја мислим, Григорије Михајлићу, да он у сваком случају није онакав како га сликају.

— Он је бољи?

— Да ли је бољи или гори, то је тешко одлучити, али није онакав. Него шта би, идемо ли?

— Та прво поседите мало. Мени се, признајем, ипак чини мало чудно...

— А шта то, ако смем питати?

— Како сте ви, баш ви, могли постати пријатељ Ирине Павловне?

Потугин баци поглед на самог себе.

— С мојом фигуром, с мојим положајем у друштву, то је доиста невероватно; али ви знате, још Шекспир је рекао: „Има много којечега на свету, пријатељу Хорације", и тако даље. И живот не воли да се шали. Ево вам упоређења: дрво стоји пред

вама и нема ветра; како лист на најнижој грани може додирнути лист на највишој грани? Никако. А подигне ли се олуја, све се смеша — и та два листа се додирну.

— Аха! Значи било је олује?

— Него шта! Зар се може живети без њих? Али махнимо се философије. Време је да идемо.

Литвинов се још једнако колебао.

— О, Господе! — узвикну Потугин с комичном гримасом: — какви су сад постали млади људи! Најдивнија дама их зове к себи, шаље по њих потеру, изасланике, а они се цифрају! Стидите се, драги господине, стидите се. Ево вашег шешира. Узмите га, па „форвертс!" како кажу наши пријатељи, жустри Немци.

Литвинов постоја још мало у недоумици, али на крају ипак узе шешир и изађе из собе заједно с Потугином.

XII

Они дођоше у један од најбољих баденских хотела и запиташе за ђенералицу Ратмирову. Вратар их прво упита за имена, затим одмах одговори да „die Frau Fürstin ist zu Hause",[1] па их сам поведе уза степенице, сам куцну на врата њене собе и пријави их. „Die Frau Fürstin" одмах их прими; била је сама: муж јој је био отишао у Карлсруе да се ви-

[1] Госпођа Кнегиња је код куће. — Прим. прев.

ди с неким важним великашем од оних „утицајних”, који је био на пролазу.

Ирина је седела за омањим сточићем и везла на ђерђеву кад Потугин и Литвинов пређоше праг. Она брзо баци вез у страну, одгурну сточић, устаде; израз неизвештаченог задовољства разли јој се по лицу. Имала је на себи јутарњу, до грла закопчану хаљину; дивне контуре рамена и руку пробијале су кроз лаку тканину; немарно прикачена коса распуштала се и падала ниско на танки врат. Ирина баци Потугину брз поглед, шапну „merci”, па, пруживши Литвинову руку, љупко га прекоре за заборавност: „А још стари пријатељ”, додаде она.

Литвинов поче да се правда. „C'est bien, c'est bien”,[1] рече она брзо, па отевши му с љупким насиљем шешир, натера га да седне. Потугин такође седе, али одмах устаде, па рекавши да има неодложан посао и да ће свратити после ручка, стаде се праштати. Ирина му опет баци брз поглед, пријатељски му климну главом, али га не задржаваше и, чим се изгуби иза завесе на вратима, окрете се нестрпљиво и живо Литвинову.

— Григорије Михајлићу, — поче она руски својим меким и звучним гласом; — ево нас најзад насамо, па вам могу рећи да се јако радујем нашем састанку, зато што... зато што ће ми он омогућити... (Ирина му погледа право у лице) да вас замолим да ми опростите.

[1] Добро, добро. — Прим. прев.

Литвинов и нехотице задрхта. Такој брзој навали није се надао. Није се надао да ће она сама навести говор на ранија времена.

— За што... да опростим... — промрмља он.

Ирина поцрвене.

— За што?... ви знате за што, — рече она и малко се окрете од њега. — Ја сам вам скривила, Григорије Михајлићу... ма да ми је, наравно, тако било суђено (Литвинов се сети њеног писма), и не кајем се... то би, свакако, било сувише касно; али, пошто сам вас тако неочекивано срела, рекла сам сама себи да ми пошто пото морамо постати пријатељи, неизоставно... и мене би јако болело ако то не би могло бити... и чини ми се да ради тога треба да се објасним с вама, без одлагања и једном за свагда, да доцније не буде никаквог... gêne, никакве нелагодности, једном за свагда, Григорије Михајлићу; и да ми морате рећи да ми праштате, иначе ћу сматрати да је код вас... de la rancune. Voilà.[1] То је с моје стране, можда, велика претензија, јер сте ви, вероватно, давно и давно све заборавили, али свеједно, реците ми да сте ми све опростили.

Ирина је изрекла сав овај говор на душак, и Литвинов је могао видети да су јој се у очима заблистале сузе... да, стварне сузе.

— Забога, Ирина Павловна, — пожури он, — како вас није стид да се правдате, молите опро-

[1] Освета. Ето. — Прим. прев.

штај... То је било па прошло, отишло у неповрат, и ја се сад могу само чудити како сте, у сјају који вас окружује, могли још сачувати успомену на бедног друга прве ваше младости...

— Ви се томе чудите? — прозбори Ирина тихо.

— Мене то дира, — прихвати Литвинов, — јер ја никако не могу замислити...

— А ви сте ми ипак рекли да сте ми опростили, — пресече Ирина.

— Ја се искрено радујем вашој срећи, Ирина Павловна, од свег срца вам желим сваку срећу на земљи...

— И не памтите зла?

— Ја памтим само оне дивне тренутке за које сам вам некад био захвалан.

Ирина му пружи обе руке. Литвинов их снажно стиште и не испусти их одмах... Нешто што одавно није осетио потајно се прену у његовом срцу од тога меког додира. Ирина му је опет гледала право у лице; али се сад смешила... И он је први пут право и нетремице гледао у њу... Опет је познао црте, некад тако драге, и оне дубоке очи с њиховим необичним трепавицама, и младеж на образу, и нарочит положај косе над челом, и навику да некако љупко и занимљиво криви усне и једва приметно подрхтава обрвама, све, све је познао... Али како се пролепшала! Каква красота, каква снага женског младог тела! И ни руменила, ни белила, ни црнила,

ни пудера, ничега лажног на свежем, чистом лицу... Да, то је била доиста лепотица!

Литвинов дође у недоумицу... Непрестано је гледао у њу, али му је мисао већ била далеко... Ирина то опази.

— Е па дивота, — поче она громко; — ето тако, сад ми је савест мирна, па могу задовољити своју радозналост...

— Радозналост, — понови Литвинов, као у недоумици.

— Да, да... Ја пошто пото хоћу да знам шта сте радили за све ово време, какве имате планове; хоћу све да знам, како, шта, када... све, све. И ви ми морате говорити истину, пошто вас, упозоравам вас, нисам губила из вида... уколико ми је то било могућно...

— Ви мене нисте губили из вида, ви... тамо, у Петрограду?

— Усред сјаја који ме је окруживао, као што сте малочас рекли. Управо тако, нисам вас губила из вида. О томе сјају још ћемо ја и ви разговарати; а сад ви треба да причате, много, дуго да причате, нико вам неће сметати. Ах, што ће то бити дивно! — додаде Ирина весело, седајући и удешавајући се у фотељи. — Дакле, почињите.

— Пре него што почнем причати, треба да вам захвалим, — поче Литвинов.

— На чему?

— На букету цвећа који сам нашао у својој соби.

— Какав букет? ја ништа не знам.

— Како?

— Каже вам се да ја ништа не знам... Али ја чекам... чекам да причате... Ах, како је тај Потугин паметан што вас је довео!

Литвинов начуљи уши.

— Јесте ли с тим господином Потугином одавно познати? — упита он.

— Одавно... него причајте.

— И блиско се познајете?

— О, да! — Ирина уздахну. — Ту имају нарочити узроци... Ви сте, наравно, слушали о Елизи Бељској... О оној што је умрла претпрошле године онако страшном смрћу?... Ах, па ја сам и заборавила да ви не знате наше историје... Срећом, срећом не знате. Oh, quelle chance![1] ево најзад, најзад једног човека, жива човека који не зна ништа од свега нашег! И руски се с њим може говорити, макар и рђаво, али руски, а не овим вечитим, отужним, одвратним петроградским француским језиком!

— И Потугин је, велите ви, имао односе са...

— Мени је врло тешко чак и опомињати се тога, — прекиде га Ирина. — Елиза је била моја најбоља пријатељица у институту, и после, у Петрограду, непрестано смо се виђале. Она ми је поверавала све своје тајне: она је била врло несрећна, много се намучила. Потугин се у тој историји држао дивно, као

[1] Каква срећа. — Прим. прев.

прави витез! Он се жртвовао. Ја сам га тек тада оценила. Али ми смо опет скренули у страну. Ја чекам да почнете причати, Григорије Михаилићу.

— Па моје вас причање ни мало не може интересовати, Ирина Павловна.

— То већ није ваша ствар.

— Не заборавите, Ирина Павловна, да се ми нисмо десет година видели, читавих десет година. Колико је воде протекло од тога доба!

— Не само воде! не само воде! — понови она с нарочитим горким изразом; — зато баш и хоћу да вас слушам.

— А сем тога ја, право да кажем, не могу да смислим одакле да почнем.

— С почетка. Од онога времена кад сте... кад сам се ја преселила у Петроград. Ви сте тада отишли из Москве... Знате ли, ја се отада никад више нисам вратила у Москву!

— Збиља?

— Раније нисам могла; а после, кад сам се удала...

— А јесте ли се одавна удали?

— Четврта година.

— Немате деце?

— Немам, — одговори она хладно.

Литвинов мало поћута.

— А док се нисте удали, стално сте живели код тога, како му би име, графа Рајзенбаха?

Ирина погледа у њега нетремице као да жели знати зашто то он пита.

— Не... — одговори она најзад.

— Значи, ваши родитељи... него, нисам вас ни питао о њима. Како они...

— Обоје су здрави.

— И још увек живе у Москви?

— Још увек у Москви.

— А ваша браћа, сестре?

— Њима је добро; све сам их извела на пут.

— А! — Литвинов погледа испод ока у Ирину. — Ако хоћемо право, Ирина Павловна, не би требало ја да причам, већ ви, само ако...

Он се одједном трже и ућута.

Ирина принесе руке к лицу и поче вртети венчани прстен на прсту.

— Зашто да не? Не одбијам, — проговори она напослетку. — Кадгод... могу... али прво ви... после, ето видите, иако сам распитивала о вама, скоро ништа не знам о вама; а о мени... па о мени сте ви довољно чули, зар није тако? Та ви сте чули, реците!

— Ви сте, Ирина Павловна, имали одвећ истакнуто место у свету а да не дајете повод гласовима... нарочито у унутрашњости, где сам ја био и где се у сваки глас верује.

— А јесте ли ви веровали у те гласове? И какве врсте су они били?

— Морам признати, Ирина Павловна, да су ти гласови допирали врло ретко. Ја сам живео врло усамљено.

— Како то? Па ви сте били на Криму, у народној одбрани!

— Зар и то знате?

— Као што видите. Кажем вам да сам увек распитивала о вама.

Литвинов се мораде опет запањити.

— Зашто да вам причам што ви и без мене знате? — рече Литвинов полугласно.

— Па зато... зато да испуните моју молбу. Та ја вас молим, Григорије Михаилићу.

Литвинов обори главу и поче... поче, у неколико збуњено, у општим цртама причати Ирини, своје безазлене доживљаје. Често се заустављао и упитно погледао у Ирину, као да пита: да није доста? Али она је наваљивала да настави причање, па забацивши косу за уши, налактивши се на наслон од фотеље, чинило се да с напрегнутом пажњом хвата сваку реч. Гледајући у њу са стране, и пратећи покрете њена лица, неко би можда могао помислити да она никако и не слуша оно што јој Литвинов говори, већ да се само задубила у унутрашње посматрање... али она није посматрала Литвинова, ма да се он збуњивао и црвенео под њеним упорним погледом. Пред њом се појављивао цео живот, други, не његов, већ њен властити живот.

Литвинов не заврши, већ ућута под утиском непријатне нелагодности која је непрестано расла у њему. Ирина му тај пут ништа не рече, не замоли га да продужи, већ притиште дланове на очи, па као да је уморна, полако се наслони на леђа од фотеље и остаде непомична. Литвинов причека мало, па помисливши да његова посета траје више од два сата, пружи руку за шешир, кад се у суседној соби зачу брза шкрипа танких лакованих чизама и, иза истог оног отменог, племићско-гардиског мириса, уђе Валеријан Владимировић Ратмиров.

Литвинов устаде са столице и одговори поклоном на поклон лепог ђенерала. А Ирина, не журећи, уклони руку с лица, па погледавши хладно у свога супруга, рече француски. — А! гле, ви се већ вратили! Па колико је сад сати?

— Скоро четири сата, ma chère amie,[1] а ти се још ниси обукла, — чекаће нас кнегиња, — одговори ђенерал, па нагнувши фино свој утегнути стас према Литвинову, са својом уобичајеном, скоро мазном шаљивошћу у гласу додаде: — Види се, љубазни гост је учинио да заборавиш време.

Читалац ће нам допустити да му на овом месту дамо неколико података о ђенералу Ратмирову. Отац његов био је природни... шта ви мислите? Ви се не варате — али ми нисмо хтели то да кажемо... природни син важнога великаша из времена Александра I и једне лепе француске глумице. Великаш

[1] Драга пријатељице. — Прим. прев.

је одгајио сина, али му није оставио имање, — и тај син (отац нашег јунака)такође није успео да се обогати: умро је у чину пуковника, као управник полиције. Годину дана пред смрт оженио се лепом младом удовицом, која је била принуђена да потражи његову заштиту. Његов син и удовичин, Валеријан Александровић, ушавши протекцијом у пажевски корпус, привукао је на себе пажњу старешина. Не толико успехом у наукама колико војничким држањем у строју, лепим манирима и скромношћу (ма да је био изложен свему чему су неизбежно изложени сви бивши васпитаници државних војничких завода), — и ступио у гарду. Начинио је сјајну каријеру, захваљујући својој скромној и веселој нарави, окретности у игри, мајсторском јахању као ордонанс на парадама — већином на туђим коњима, — и најзад, некој особитој вештини да се фамилијарно-услужно понаша са старијим, скоро некој понизности, не без примесе општег, лаког као паперје либерализма... Тај либерализам ипак му није сметао да ишиба педесет сељака у побуњеном белоруском селу, у које су га послали да га умири. Имао је привлачну и необично младолику спољашност: углађен, румен, гибак и лепљив, имао је необичан успех код жена: угледне бабе су просто лудовале за њим. Опрезан по навици, ћутљив из рачуна, ђенерал Ратмиров се, као марљива пчела која извлачи сок чак и из најгорих цветова, стално кретао у вишем свету, — и, без морала, без икаквих обавештења, али с ре-

путацијом окретна човека, имајући нос за људе и разумевање прилика, а што је најважније, непоколебљиво чврсто желећи добро самом себи, најзад је видео пред собом све путеве отворене...

Литвинов се усиљено насмеши, а Ирина само слеже раменима.

— Шта би, — проговори она истим хладним тоном, — јесте ли видели графа?

— Дабоме, видео сам га. Поздравио те.

— А! Је ли још увек онако глуп, тај ваш заштитник?

Ђенерал Ратмиров ништа не одговори, већ се само мало насмеја кроз нос, као да јој опрашта брзоплетост. Одрасли људи таким истим смехом одговарају на будаласте испаде деце којој су наклоњени.

— Да, — додаде Ирина — глупост вашега графа је и сувише упадљива, а већ ако је ико, ја сам, чини ми се, имала прилике да је се нагледам.

— Ви сте ме сами к њему послали, — примети ђенерал, па обративши се к Литвинову упита га руски: — Употребљавате ли ви баденске воде?

— Ја сам, хвала Богу, здрав — одговори Литвинов.

— То је најбоље, — настави ђенерал, љубазно се смешећи; — па у Баден се уопште и не долази да се лечи; али овдашње воде су врло добре, je veux dire, efficaces;[1] и ко пати, као на пример ја, од нервног кашља...

[1] Хоћу да кажем да успешно делују. — Прим. прев.

Ирина брзо устаде. — Ми ћемо се још видети. — Григорије Михаиловићу, и, надам се, скоро, — рече она француски, прекидајући презриво мужевљев говор; — а сад морам ићи да се облачим. Та стара кнегиња је несносна са својим вечитим parties de plaisir — где ничег другог нема осим досаде.

— Ви сте данас врло строги према свима, — промрмља њен муж, па се изгуби у другу собу.

Литвинов пође к вратима... Ирина га заустави.

— Ви сте ми све испричали, — рече она — а прећутали сте оно што је најглавније.

— Шта то?

— Кажу да се жените.

Литвинов поцрвене до ушију... Он доиста намерно није поменуо Тању; али му би страшно непријатно, прво, што Ирина зна за његову женидбу, друго, што она као да га је ухватила у жељи да сакрије од ње ту женидбу. Он просто није знао шта да каже, а Ирина није спуштала очију с њега.

— Да, ја се женим, — рече он најзад и одмах оде.

Ратмиров се врати у собу.

— Но, зашто се не облачиш? — упита он.

— Идите сами; мене боли глава.

— Али кнегиња...

Ирина одмери мужа од главе до пете, окрете му леђа, па изађе у свој кабинет.

XIII

Литвинов је био врло незадовољан самим собом, као да је изгубио на рулету или да није одржао обећање. Унутрашњи глас му је говорио да као вереник, као већ озбиљан човек, а не дечко, није смео ни да се подаје потстрекавању радозналости, ни да допусти да га заведу успомене. „Баш је требало да идем!" размишљао је он. „С њене стране само кокетство, ћудљивост, каприс... Њој је досадно, свега се заситила, па се ухватила за мене... по неки гурман одједном зажели црног хлеба... па дивота. Али зашто сам потрчао? Зар могу... да је не презирем?" Ту последњу реч изговорио је не без напора, чак и у мислима. — „Наравно, ту нема никакве опасности нити може бити", настави он своја размишљања. „Та ја знам с ким имам посла. Па при свем том не треба се играти с ватром... Моја нога неће више ступити код ње". Литвинов ни самом себи није смео или није још могао признати колико му се Ирина учинила дивна и како је јако узбуђивала његова осећања.

Дан је опет прошао тупо и мртво. За ручком је Литвинов седео поред достојанственог „белома" нафарбаних бркова, који је непрестано ћутао и само бректао и бечио очи... али, штуцнувши изненада, показа да му је сународник, јер одмах љутито проговори руски: „а, говорио сам ја да није требало јести дињу!" Увече тако исто није се десило ништа радосно: Биндасов је на очи Литвинову добио на

коцки четири пута већу суму од оне коју је узајмио од њега, па му је чак претећи погледао у лице, као да се спрема да га казни још осетније, баш зато што је био сведок његова добитка. Сутрадан ујутру поново навали чопор сународника; Литвинов их се с тешком муком ослободи, па отишавши у брдо набаса на Ирину, — он се начини да је није познао и брзо прође поред ње — а затим на Потугина. С Потугином поче разговарати, али он му је нерадо одговарао. Он је водио за руку раскошно обучену девојчицу с меким, скоро белим увојцима, с великим тамним очима на бледом, болешљивом лицу и оним нарочитим, заповедничким и нетрпељивим изразом који имају размажена деца. Литвинов проведе око два сата у брдима, па се враћаше кући лихтенталском алејом... На клупици је седела нека дама с плавим велом на лицу. Кад он наиђе, она хитро устаде и приђе му... Он познаде Ирину.

— Зашто ме се клоните, Григорије Михаилићу, — рече она несигурним гласом, какав обично има човек коме је прекипело.

Литвинов се збуни. — Ја вас избегавам, Ирина Павловна?

— Да, ви... ви...

Ирина је изгледала узбуђена, скоро љута.

— Ви се варате, уверавам вас.

— Не, не варам се. Зар јутрос — онда кад сам се с вама срела, — зар нисам видела да сте ме познали? Реците, зар ме ви нисте познали? Реците!

— Ја, бога ми... Ирина Павловна...

— Григорије Михаилићу, ви сте човек отворен, ви сте увек говорили истину, реците, реците да сте ме познали. Ви сте се намерно окренули од мене?

Литвинов погледа у Ирину. Очи су јој сијале чудним сјајем, а образи и усне мртвачки белели кроз честу мрежу од вела. У изразу њена лица, у самом звуку њеног испрекиданог шапата било је нешто неисказано тужно, молећиво... Литвинов се није могао даље претварати.

— Да... познао сам вас, — проговори он не без напора.

Ирина малко задрхта и лагано спусти руке.

— Зашто ми нисте пришли? — прошапута она.

— Зашто... зашто? — Литвинов скрете у страну са стазе, Ирина је ћутке ишла за њим. — Зашто? — понови он још једаред, па изненада плану у лицу, а нешто као пакост стеже му груди и грло. — Ви... ви то питате, после свега што се десило међу нама? Не сад, наравно не сад, већ тамо... тамо... у Москви.

— Али ми смо одлучили, ви сте обећали, — отпоче Ирина.

— Ја ништа нисам обећао. Опростите ми за оштрину мојих речи, али ви тражите истину, — та расудите сами: чему, ако не кокетству, — признајем, за мене неразумљивом, — чему, ако не жељи да видите колико још имате моћи нада мном, чему могу приписати вашу... не знам како да је назовем...

вашу насртљивост? Наши су се путеви тако јако разишли. Ја сам све заборавио, све сам то одавна преболео, ја сам постао сасвим други човек; ви сте удати, срећни, бар по изгледу, имате завидан положај у свету: па нашто, шта ће вам ово зближење? Шта сам ја вама, шта сте ви мени? Ми се сад не можемо ни разумети узајамно, међу нама сад нема више ничег заједничког ни у прошлости ни у садашњости! Нарочито... нарочито у прошлости!

Литвинов изговори све то ужурбано, испрекидано, не окрећући главе. Ирина се није мицала, и само је по каткад као пружала мало к њему руке. Чинило се као да га преклиње да се заустави и саслуша је, а при последњим његовим речима малко угризе доњу усну, као да угушује оштар, брз бол од њих:

— Григорије Михаилићу, — поче она сад већ мирнијим гласом, и одмаче се још даље од стазе, којом је пролазио по неки човек...

И Литвинов пође за њом.

— Григорије Михаилићу, верујте ми: да сам могла замислити да ми је остало и за длаку власти над вама, ја бих се прва клонила од вас. Ако то нисам учинила, ако сам се одлучила, и поред... и поред моје прошле кривице, да обновим познанство с вама, то је зато... зато...

— Зашто? — упита Литвинов скоро грубо.

— Зато, — прихвати с ненадном силом Ирина, — што ми је постало већ и сувише неподношљиво, страшно загушљиво у том свету, у том завидном

положају о коме ви говорите, зато што сам се, сретнувши вас, жива човека, после свих тих мртвих лутака, — ви сте могли видети њихове обрасце пре три дана, тамо au Vieu Chateau,[1] — обрадовала као извору у пустињи, а ви кажете да сам ја кокета и сумњате у мене, и одгурујете под изговором да сам вам стварно скривила, а још више самој себи!

— Ви сте сами изабрали своју судбину, Ирина Павловна, — проговори Литвинов туробно, не окрећући јој и даље главе.

— Сама, сама... ја се и не жалим, немам права жалити се, — рече Ирина брзо, којој је, изгледа, сама Литвиновљева суровост причињавала тајну радост; — знам да ме морате осуђивати, ја се и не правдам, само хоћу да вам објасним своје осећање, хоћу да вас уверим да ми сад није до кокетовања... Зар ја да кокетујем с вама! Та у томе нема смисла... Кад сам вас видела, у мени се пробудило све што је лепо, младо... оно време кад још нисам била изабрала своју судбину, све што лежи онамо, у оном светлом периоду иза ових десет година...

— Али допустите, напослетку, Ирина Павловна! Колико ми је познато, светли период у вашем животу отпочео је баш одонда кад смо се растали...

Ирина принесе марамицу уснама.

— То је врло сурово што говорите, Григорије Михаилићу; али ја се на вас не могу љутити. О, не,

[1] У старом Дворцу. — Прим. прев.

није било светло оно време, нисам на срећу оставила Москву, ниједног тренутка, ниједне минуте нисам знала за срећу... верујте ми, па ма шта вам причали. Кад бих била срећна, зар бих могла говорити с вама овако као што сад говорим... Понављам вам, ви не знате какви су то људи... Та они ништа не разумеју, немају срца ни за што, немају чак ни памети, ni esprit, ni intelligence,[1] већ једино лукавства, и прилагођавања приликама; јер, у ствари, њима су и музика, и поезија, и уметност подједнако туђи... Ви кажете како сам према свему томе и ја сама била прилично равнодушна, али не у толикој мери, Григорије Михаилићу... не у толикој мери! Пред вама сад није великосветска жена, треба само да ме погледате, није лавица... тако нас, чини ми се, величају... већ бедно, бедно створење, које, у ствари, заслужује сажаљење. Не чудите се мојим речима... мени сад није до охолости! Ја вам пружам руку као просјакиња, разумејте то најзад, као просјакиња... Ја просим милостињу, — додаде она одједаред с нехотичним, неуздржљивим заносом: — ја просим милостињу...

Глас је издаде. Литвинов подиже главу и погледа у Ирину; она је дисала брзо, усне су јој дрхтале. Срце му одједном закуца, а злобе нестаде.

— Ви велите да су се наши путеви разишли, — настави Ирина: — ја знам, ви се жените из љубави,

[1] Ни духа, ни интелигенције. — Прим. прев.

већ сте саставили план за цео живот; да, све је то тако, али ми нисмо постали једно другом туђи, Григорије Михаилићу, ми још можемо једно друго разумети. Или ви сматрате да сам ја сасвим отупела, да сам сасвим огрезла у тој мочвари? Ах не, не мислите тако, молим вас! Дајте да ми лакне на срцу, молим вас, макар у име оних пређашњих дана, ако нећете да их заборавите. Учините да наш састанак не пропадне узалуд; то би било врло горко; он и иначе неће дуго трајати... Ја не умем говорити као што треба, али ви ћете ме разумети, зато што ја тражим мало, врло мало... Само малко саучешћа, само колико да ме не одгурнете, да дате да ми лакне души...

Ирина ућута. По гласу се видело да ће да заплаче. Она уздахну, па бојажљиво, некако искоса, као тражећи, погледа у Литвинова, пружи му руку...

Литвинов полако узе ту руку и лако је стисну.

— Будимо пријатељи, — шапну му Ирина.

— Пријатељи, — понови Литвинов замишљено.

— Да, пријатељи... а ако је то одвећ крупан захтев, онда будимо бар добри познаници... будимо просто као да се ништа није десило...

— Као да се ништа није десило... — понови опет Литвинов. — Ви сте ми мало пре рекли, Ирина Павловна, да ја нећу да заборавим прошле дане... Али, ако ја не могу да их заборавим?

Срећан осмех прелете преко Ирининог лица, па га одмах нестаде, а замени га брижан, скоро уплашен израз.

— Будите као ја, Григорије Михаилићу, сећајте се само доброга; а главно је, дајте ми сад реч... поштену реч...

— Какву?

— Да нећете бежати од мене. Да ме нећете љутити узалуд... Обећавате ли? Реците!

— Да.

— И да ћете све ружне мисли избацити из главе?

— Да, — али ја ипак не могу да вас разумем.

— То и није потребно... а уосталом, причекајте, ви ћете ме разумети. Али ви обећавате?

— Већ сам рекао: да.

— Е хвала вам. Али пазите, ја сам научила да вам верујем. Чекаћу вас данас, сутра, нећу излазити из куће. А сад вас морам оставити. Херцогиња иде алејом... она ме је видела, па јој морам прићи... До виђења! Та дајте ми вашу руку. Vite. vite.[1] До виђења!

И стиснувши снажно руку Литвинову, Ирина се упути личности средњих година и достојанствене спољашности, која је тешко корачала по пешчаној стази, у пратњи друге две даме и ливрејисаног, необично лепог лакеја.

— Eh, bonjour, chère madame, — рече та личност док је Ирина с респектом правила реверанс. —

[1] Брзо, брзо. — Прим. прев.

Comment allez-vous aujourd'hui? Venez un peu avec moi.

— Votre Altesse a trop de bonté,[1] — чу се ласкав Иринин глас.

XIV

Литвинов причека да се херцогиња удаљи са својом свитом, па и он изађе на алеју. Није могао дати себи јасног рачуна о томе шта осећа: било га је стид, па чак и страх, а и самољубље му је било поласкано... Неочекивано објашњење с Ирином га је сасвим изненадило; њене ватрене, брзе речи прохујале су као страшан пљусак изнад њега. „Те великосветске жене су неки особењаци, — мишљаше он; код њих нема никакве доследности... и како их квари средина у којој живе, а и саме осећају како је она ружна!..." Управо, он то није ни мислио, већ је само махинално понављао те отрцане фразе, као да је желео тим да се ослободи од других, страшнијих мисли. Он је увиђао да сад не треба озбиљно да размишља, пошто би, вероватно, морао самога себе окривити, па је ишао успореним корацима, обраћајући скоро напрегнуту пажњу на све на шта је наилазио... Наједанпут се нађе пред једном клупицом, виде поред ње нечије ноге, поведе по њима навише очима... те ноге су припадале човеку што је седео на клупици и читао

[1] А, добар дан, драга госпођо. Како сте данас. Хајдете мало са мном. — Ваше височанство је и сувише добро. — Прим. прев.

новине; тај човек је био Потугин. Литвинову се оте лак узвик. Потугин метну новине на колена и, пажљиво, без осмеха, погледа у Литвинова. И Литвинов погледа такође пажљиво и такође без осмеха.

— Могу ли сести поред вас? — упита он најзад.

— Седите, учините ми задовољство. Само вас упозорујем: ако хоћете са мном да разговарате немојте се раљутити — ја сам сад у најмизантропскијем расположењу, и сви ми се предмети показују у увеличаном ружном облику.

— Не мари ништа, Созонте Иванићу, — рече Литвинов седајући на клупу. — То је баш као поручено... Али откуд вас је одједном обузело тако нерасположење?

— Требало би управо да се љутим, — поче Потугин. — Ето сад сам прочитао у новинама пројект судских реформи у Русији, и са истинским задовољством видим да су се и код нас набрали памети и да не намеравају више, под изговором тамо неке самосталности, народности или оригиналности, закачивати домаћи репић уз чисту и јасну европску логику; него, напротив, узимају у потпуности туђе ако је добро. Доста је било уступака само сељаштву... Дете, изађите на крај са општом управом!... Доиста, доиста, не би требало да се љутим, али сам на своју несрећу набасао на рускога генија, побеседио сам с њим, а ти ге-

нији и самоуки и у самом гробу ће ме узнемиравати!

— Какав геније? — упитаће Литвинов.

— Та има ту неки господин, замишља да је генијалан музичар. „Ја сам, вели, наравно, ништа, ја сам нула, јер нисам учио, али имам несравњено више мелодија и више идеја него Мајербер." На првом месту, ја велим: а зашто ниси учио? а на другом, не Мајербер, већ последњи немачки флаутиста што скромно дува своју партију у последњем немачком оркестру, има двадесет пута више идеја него сви наши генији; само флаутиста чува за себе те идеје и не прти се с њима у отаџбини Моцарта и Хајдна; а наши генији „дрн-дрн" валцер или романсу, и кад погледаш — већ руке у панталонама, а уста презриво искривљена: ја сам, вели, геније. А у сликарству то исто, и свуда. Ах, ти генији! А ко не зна да се размећу њима само тамо где нема ни праве науке, која је прешла у крв и месо, ни праве уметности. Зар није време да се да у архиву то разметање, та простачка старудија, заједно с познатим фразама да код нас у Русији нико не умире од глади и да је путовање најбрже, и да ми можемо све голим шакама дочекати? Боду ми очи даровитошћу руске природе, генијалним инстинктом, Кулибином... Ама каква је то даровитост, забога, господо? То је буновно тепање, а ако није то, онда је полуживотињско схватање. Инстинкт! Нашли сте чим да се хвалите! Узмите мра-

ва у шуми и однесите га један километар од његовог мравињака: он ће наћи себи пут кући; човек ништа слично не може учинити. Па шта? Зар је он нижи од мрава? Инстинкт, био он и најгенијалнији, недостојан је човека: разум, прост, здрав, ваљан разум — то је наша права вредност, наш понос; разум тако шта никад не ради; зато се све на њему и држи. А што се тиче Кулибина, који је, и не знајући механику, склепао некакав ружан сат, ја бих тај сат наредио да се истакне на срамном стубу; ето, рекао бих, погледајте, добри људи, како не треба радити. Кулибин ту није сам ништа крив, али његов посао не вреди ни луле дувана. Може се хвалити Тељушкин што се успузао на шиљак на згради адмиралства због смелости и окретности; зашто да се не хвали? Не треба викати како је он насамарио Немце архитекте. И зашто су они? Само узимају новац... Ништа он њих није насамарио. Морали су око шиљка наместити скеле и оправити га на уобичајени начин. Не потстичите, за име Божије, код нас у Русији, мисао да се нешто може постићи без учења! Не; макар имао чело и од седам педи, ипак учи, учи од азбуке! Иначе ћути, сави реп па седи! Пих! Настала је и врућина!

Потугин скиде шешир и поче се хладити марамицом.

— Руска уметност, — поче он опет: — руска уметност. Руско диринџење ја знам, а познајем и руску немоћ, а на руску уметност, извините, нисам

наилазио. Двадесет година узастопце клањали су се таком надувеном ништавилу, Брјулову, па су уобразили да је и код нас, тобож, уведена школа, и да ће она чак бити боља од свих других... Руска уметност, ха-ха-ха! Хо-хо!

— Па ипак, допустите, Созонте Иванићу, — примети Литвинов. — Значи, ви и Глинку не признајете за уметника?

Потугин се почеша иза увета.

— Изузеци, ви знате, само потврђују правило, али и у овом случају нисмо могли бити без хвалисања. Кад би се, например, рекло да је Глинка доиста био изванредан музичар, кога су прилике, спољашње и унутрашње, омеле да постане оснивач руске опере, што нико не би оспоравао; али не, како би то могло бити! Одмах се он мора произвести за генерал-аншефа, за обер-хофмаршала у музици, а узгред друге народе изгрдити: ништа тобож, слично код њих нема, па вам одмах указују на неког „моћног" домаћег генија, чији производи нису ништа друго до обично бедно подражавање другостепених страних радника. Управо другостепених: њима је лакше подражавати. Ништа слично? О, убоге варварске будале, за које не постоји континуитет уметности. А уметници су нешто као Рапо: странац, веле, сто кила диже једном руком, — а наш целих двеста! Ништа слично! А мени, ако вам смем рећи, никако из главе не излази ова успомена. Посетио ја летос Кристални Двор код

Лондона; у том двору је смештено, као што вам је познато, нешто као изложба свега што је измислио људски ум. Енциклопедија човечанства, тако треба рећи. Елем, ходам ја, ходам поред свих тих машина и оруђа и статуа великих људи; па помислим тада: кад би била издана така наредба да заједно с нестанком неког народа с лица земљина одмах мора нестати из Кристалног Двора све што је тај народ измислио, — наша матушка, православна Русија, могла би пропасти у тандарију, а не би сирота узнемирила ни један ексерчић, ни једну чиоду, све би сасвим мирно остало на свом месту, зато што чак ни самовар, ни ликове опанке, ни лук на рукуницама, ни кнуту, те наше знамените производе — нисмо ми измислили. Такав опит не би се могао извршити чак ни са Сандвичким Острвима. Тамошњи становници су изумели некакве чамце и копља: посетиоци би приметили да их нема. То је клевета! То је одвећ оштро — можете ви рећи... а ја кажем: прво, да не умем кудити некога, говорећи пријатне речи; а друго, да се нико не одлучује да погледа право у очи, не само ђаволу, већ ни самоме себи, и да код нас не воле само деца да их уљушкивају. Старе наше измишљотине су нам дошле са истока, нове смо некако довукли са Запада, а ми непрестано причамо о самосталној руској уметности! Неки су паметњаковићи чак и руску науку пронашли: и код нас су, веле, два пут два четири, али излази некако жустрије.

— Али чекајте, Сезонте Иванићу, — узвикну Литвинов. — Та ваљда и ми шаљемо штогод на светске изложбе, и Европа се нечим снабдева код нас.

— Да, сировинама, сировим производима. И пазите, драги господине: те наше сировине већином су само зато добре, што су условљене другим, необично лошим приликама: наша је чекиња, на пример, велика и чврста зато што су свиње рђаве; кожа је збијена и дебела зато што су краве мршаве; маст је масна зато што се кува упола с говеђином. Уосталом, шта ја то вама причам. Па ви се занимате технологијом, све то боље од мене треба да знате. Кажу ми: проналасци! Руски проналасци! Ето наша господа спахије горко жале и трпе губитке зато што нема ваљаних сушионица хране, које би их избавиле од тога да морају слагати житно снопље у кошаре, као за време Рурика: те житне кошаре су страшно штетне, не мање од ликових опанака или асура, и непрестано се пале. Спахије се жале, а сушионица за храну још никако нема. А зашто их нема? Зато што Шваби нису потребне; он храну врше у сирово, па зато се и не труди да их измисли, а ми... нисмо кадри! Нисмо кадри — па крај! Ништа се ту помоћи не може. Од данас обећавам, чим наиђем на генија или самоука, рећи ћу му: стој, пријатељу! а где је сушионица за храну? Дај је овамо! Али куд ће то они! Да подигнемо изношену ципелу која је одавно спала с ногу Сен-Симона или Фурије-а, метнувши је са респектом на гла-

ву, да је носимо као светињу — то смо кадри; или да нашкрабамо чланчић о историском и савременом значају пролетаријата у главним варошима Француске — и то можемо; а ја сам покушао једном да предложим једном таквом писцу и политичком економисту, као што је ваш Ворошилов, да ми каже двадесет вароши у тој истој Француској, па знате ли шта је било од тога? Било је то да је политички економист, у очајању, међу француским варошима поменуо, напослетку, Монфернел, сетивши се, вероватно, Полдекоковог романа. И тада ми је пао на памет овај догађај. Провлачећи се ја једаред са псетом и пушком кроз шуму...

— А ви сте ловац? — упита Литвинов.

— Пуцам помалко. Провлачим се на мочар по шљуке; напричали су ми о тој мочари други ловци. Гледам, седи на чистини пред кућицом трговачки помоћник, свеж и једар као љуштен орах, седи, смешка се, чему — Бог би га знао. А ја ћу га упитати: „Где је, велим, овде мочар, и има ли у њој шљука?" „Изволите, изволите", запева он сместа, и с таквим изразом као да сам му рубљу поклонио, „на наше задовољство, мочар прве врсте; а што се тиче свакојаке дивље птице — Боже мој! — има је у великом изобиљу". Ја одем, али не само што не нађем никакве дивље птице, већ се и сама мочар одавно била исушила. Па реците ми, молим вас, зашто Рус лаже? Зашто политички економист лаже, па и он о дивљој птици?

Литвинов ништа не одговори, већ само уздахну одобравајући.

— А поведите разговор с тим истим политичким економистом, — настави Потугин, — о најтежим задацима друштвене науке, али само уопште, без факата... пррр! тек прне као птица, орао. Једаред ми је пошло за руком да ухватим такву птицу: употребио сам, као што ћете видети, леп, видан мамац. Разговарао ја с једним од наших садашњих „јуноша" о различним, као што они кажу, питањима. Елем, љутио се он јако, као што је ред; међу осталим, брак је нападао с правом детињском жестином. Износио му ја ове, оне разлоге... ни опепелити! Видим: не може му се подићи ни с које стране. И тада ми сину у глави срећна мисао! Допустите да вам кажем, почех ја — с „јуношама" треба увек говорити с респектом — ја вам се, драги господине, чудим; ви се бавите природним наукама — а досад нисте обратили пажњу на ту чињеницу да сви месождери и грабљиве животиње, звери, птице, све оне што морају да иду у плен, труде се да набаве живу храну и себи и својим младунцима... а ви убрајате човека у ред сличних животиња? — Дабоме, убрајам, једва дочека „јуноша"; човек уопште није ништа друго до животиња месождер. — И грабљива, додадох ја. — И грабљива, понови он. — Дивно речено, рекох ја. Дакле, ето, ја се томе и чудим како ви нисте опазили да све такве животиње живе у моногамији.

Јуноша се трже. — Како то? Па тако. Сетите се лава, вука, лисице, јастреба, крагуја; а како би и могли друкчије радити, изволите сами промислити? И удвоје па је тешко младунце отхранити. — Замисли се мој јуноша. — Но, вели, у овом случају звер не може служити човеку за пример. — Ту га ја назовем идеалистом, па се страшно наљутио! Само што није заплакао. Морао сам га умирити и обећати му да га нећу издати друговима. А није ни лако заслужити назив идеалисте! У томе и јесте ствар што се данашња младеж преварила у рачуну. Она је уобразила да је време ранијег, мрачног, подземног рада прошло, да је лако било старцима - оцевима рити као кртице, а за нас је та улога понижавајућа, ми ћемо на светлости дана радити... Драги моји! Ни ваша деца неће још радити; а ви изволите у јазбину, опет у јазбину трагом стараца.

Настаде кратко ћутање.

— Ја сам, господине мој, такога мишљења, — поче опет Потугин — да ми нисмо захвални цивилизацији само за знање, уметност, право, већ да се чак и осећање лепоте и поезије развија и добија снагу под утицајем те исте цивилизације, и да је тако-звано народно, наивно, бесвесно стваралаштво бесмислица и глупост. Код самог Хомера већ се опажају трагови префињене и богате цивилизације. Сама љубав је оплемењује. Словенофили би ме радо обесили због такве јереси, кад не би били

тако осетљива створења; али ја ипак остајем при своме, — и, ма колико ме частили г-ђом Кохановском и *Ројем на миру,* ја тај triple extrait de mougik russe[1] нећу мирисати, јер не припадам вишем друштву, коме је с времена на време потребно да само себе уверава како се сасвим профранцузило и за које се управо и ствара та књижевност en cuir de Russie...[2] Покушајте да прочитате простом човеку — оном правом — најмаснија, „најнароднија" места из Роја. Он ће помислити да му саопштавате нови запис од повратне грозница или пијанства. Понављам: без цивилизације нема ни поезије. Хоћете ли да схватите поетички идеал нецивилизованог руског човека? Отворите наше јуначке народне песме, наше легенде. Не велим ништа о томе да се љубав у њима стално јавља као последица врачбина, гатања, да се ствара пијењем „траве од заборава" и чак се зове чини, назеб; не кажем ни то да наша такозвана епска књижевност, једина међу свима другим европским и азиским, једина, знајте, није дала — ако не рачунамо Вањку-Тањку, — ниједан типичан пар бића која се воле; да светоруски јунак своје познанство са својом суђеницом увек почиње тим што је бије по белом телу „јадиковцем" — откуда „и женски пол постаје мек"; — о свему томе нећу говорити; али сам слободан обратити вам пажњу на дивни лик младића, „жен-премје",

[1] Троструки екстракт из руског сељака. — Прим. прев.
[2] **У руској кожи. — Прим. прев.**

како га је у машти замишљао примитивни, нецивилизовани Словенин. Ето, изволите погледати, иде „жен-премје"; сашио је себи бунду од кунине, прошивену по свима шавовима, појас свилени подвезан испод саме мишке, прсти покривени рукавићима, оковратник на бунди повише главе, спреда се не види лице румено, позади не видиш врата белога, капица стоји на једном уву, а на ногама чизме сафијанске, нос као шило, пете оштре — око носића јаје да котрљаш, испод пете врабац да пролети. И иде јунак честим, ситним кораком, оним чувеним „кицошким" ходом којим је наш Алкибијад, Чурило Пленковић, чинио такав изванредан, скоро медицински утисак на старе бабе и младе девојке, оним истим ходом којим и до данашњег дана тако несрављено умеју да уситне наши келнери, рашрафљени у свима зглобовима, тај крем, тај цвет руског кицоштва, тај nec plus ultra руског укуса. Ја то не говорим у шали: неспретна осионост, ето то је наш уметнички идеал. Шта, лепа слика? У њој има много материјала за сликарство, за вајарство? А лепотица која очарава младића, и којој је „крв у лицу као у зеца?..." Али ви ме, чини ми се, не слушате?

Литвинов се прену. Он доиста није слушао шта му је говорио Потугин: он је мислио, непрестано мислио о Ирини, о последњем састанку с њом...

— Извините ме, Созонте Иванићу, — поче он, —

али ја вам се опет обраћам с ранијим питањем о... госпођи Ратмировој.

Потугин сави новине и метну их у џеп.

— Ви опет желите да сазнате како сам се упознао с њом?

— Не, не то; ја бих желео чути ваше мишљење... о оној улози коју је она играла у Петрограду. Каква је у ствари била та улога?

— А ја, богами, не знам шта да вам кажем, Григорије Михаилићу. Ја сам се с госпођом Ратмировом био прилично зближио... Али сасвим случајно и не на дуго. Ја у њен свет нисам загледао, и шта се тамо збивало — остало ми је непознато. Брбљало се преда мном којешта, али ви знате, код нас сплетке владају не само у демократским круговима. Уосталом, ја нисам био радознао. Него, ја видим, — додаде он поћутавши мало, — она вас интересује.

— Да; ми смо разговарали два-трипут доста отворено. Ја се ипак питам: да ли је она искрена?

Потугин обори поглед.

— Кад се занесе — искрена је, — као и све страсне жене. А и понос јој понекад смета да лаже.

— А јели поносита? Ја пре мислим да је ћудљива.

— Поносита је као враг; али то не мари ништа.

— Чини ми се да она понекад претерује...

— И то није ништа; ипак је искрена. Но, уопште узевши, од кога бисте очекивали истину? Најбоље од тих госпођа су покварене до сржи.

— Али, Созонте Иванићу, сетите се, нисте ли са-

ми рекли за себе да сте јој пријатељ? Нисте ли ме ви сами скоро силом одвели к њој?

— Па шта је с тим? Она ме је молила да вас добавим; и ја сам помислио: зашто да не? Ја сам стварно њен пријатељ. Она није без добрих особина: врло је добра, то јест дарежљива, то јест даје другима оно што њој није сасвим потребно. Уосталом, ви сами треба да је знате боље него ја.

— Ја сам познавао Ирину Павловну пре десет година; а отада...

— Ех, Григорије Михајлићу, шта ви говорите! Зар се људски карактер мења? Какав се човек роди, такав и умре. Или, можда... — Ту се Потугин наже још ниже: — може бити, ви се бојите да јој паднете у руке? Оно, доиста... Али нећете избећи нечије руке.

Литвинов се силом насмеја.

— Ви мислите?

— Нећете. Човек је слаб, жена јака, случај свемоћан, помирити се с безбојним животом тешко је, потпуно заборавити себе немогуће је... А ту су лепота и наклоност, ту су топлота и светлост, — како да се човек противи? И потрчиш, као дете дадиљи. Но, а после, наравно, хладноћа и мрак, и празнина... као што је већ ред. И сврши се тиме што се од свега одвикнеш, све престанеш схватати. Спочетка не разумеш како се може волети; а после нећеш разумевати како се може живети.

Литвинов погледа у Потугина, па му се учини да још никад није срео човека усамљенијег, напуштенијег... несрећнијег. Он се овога пута није бојао, није се притварао; сав суморан и блед, с главом на грудима и рукама на коленима, седео је непомично и само се тужно смешкао. Литвинову би жао тога сиротог, жучног особењака.

— Мени је Ирина Павловна поред осталога споменула, — поче он полугласно, — о једној својој доброј познаници, која се звала, ако се добро сећам, Бељска или Дољска...

Потугин управи на Литвинова своје тужне очице.

— А! — проговори он потмуло... — Она је споменула... но, па шта? Уосталом, — додаде он, зевнувши некако неприродно. — Време је да идем кући — на ручак. Опростите, молим вас.

Он скочи са клупе, па се брзо удаљи, пре него што је Литвинов стигао да каже и једну реч... Љутња замени у њему сажаљење, разуме се љутња на самога себе. Од њега је била далеко свака нескромност, хтео је да искаже своје симпатије Потугину, а испало је нешто слично невештој алузији. С притајеним незадовољством у срцу врати се у свој хотел.

„Покварена до сржи", — мишљаше он после неког времена... „али поносита као враг! Она, та жена која само што није клекла преда мном, поносита? поносита а не ћудљива?"

Литвинов покуша да истера из своје главе Иринину слику; али му то не пође за руком. Он се упра-

во због тога није ни сећао своје веренице; осећао је: данас та слика неће уступити своје место. Он одлучи, не узнемиравајући се више, да чека одгонетку целе те „чудне историје"; одгонетка је морала скоро наступити, и Литвинов нимало није сумњао да ће бити најправеднија и најприроднија. Тако је он мислио, а међутим није то била само Иринина слика што га није напуштала — и све њене речи су му једна за другом падале на памет.

Келнер му донесе писамце: било је од те исте Ирине.

„Ако немате никаква посла вечерас, дођите: нећу бити сама; имаћу госте — ви ћете још изближе видети наше, наше друштво. Хтела бих да их видите: чини ми се да ће се они показати у пуном сјају. Треба да видите каквим ја ваздухом дишем. Дођите; биће ми мило да вас видим, а и вама није досадно (Ирина је хтела рећи: и вама неће бити досадно). Докажите ми да је наше данашње објашњење онемогућило заувек сваки неспоразум између нас. Одана вам И."

Литвинов обуче фрак са белом краватом, па се упути Ирини. „Све то није важно, понављао је он у себи путем, — а да посматрам *њих*... зашто да их не посматрам? То је занимљиво". Пре неколико дана ти исти људи су изазивали у њему сасвим друго осећање: они су изазивали у њему љутњу.

Ишао је убрзаним корацима, са шеширом набијеним на очи, са усиљеним осмехом на уснама, те

Бамбајев, седећи пред Веберовом кафаном и показујући издалека на њега Ворошилову и Пишчалкину, одушевљено узвикну: „Видите ли ви тога човека? То је камен! То је стена!! То је гранит!!!"

XV

Литвинов застаде код Ирине доста гостију. У углу, за карташким столом, седела су тројица од оних ђенерала са пикника: гојазни, раздражљиви и снисходљиви. Они су играли виста у двоје, делећи карте и трећем, и нема речи у људском језику којом би се могло исказати достојанственост с којом су они делили карте, купили штихове, подилазили с трефом, подилазили с каро... као прави државници. Оставивши људима нижег сталежа, aux bourgeois, уобичајене за време картања причице и масне шале, господа ђенерали су изговарали само најпотребније речи; ипак је гојазни ђенерал допустио себи, између два делења карата, да енергично избаци: „Ce satané a de pique!"[1] Међу женским посетиоцима Литвинов познаде оне даме што су биле на пикнику; али је било и других које он још није био видео. Била је једна тако стара да је изгледало да ће се сваки час срушити: она је увијала разголићеним, страшним, тамносивим раменима, и, покривши уста лепезом, жудно је искоса буљила у Ратмирова већ сасвим мртвим очима; он јој се удварао: њу су јако

[1] Овај враг има пик. — Прим. прев.

ценили у вишем свету, као последњу дворску даму царице Катарине. Код прозора, обучена као пастирка, седела је графица Ш., „царица оса", окружена младим људима; међу њима се истицао својим надувеним држањем, потпуно пљоснатом лобањом и зверски бездушним изразом лица, достојним бухарског хана или римскога Хелиогабала, чувени богаташ и лепотан Фиников; друга дама, тако исто графица, позната под кратким именом Lise, разговарала је с дугокосим, беличарастим и бледим „спиритом"; поред њих је стајао господин такође блед и дугокос, и значајно се смешкао: и тај господин је веровао у спиритизам, а поврх тога бавио се прорицањем, па је, на основу Апокалипсе и Талмуда, прорицао којекакве чудне догађаје; ниједан од тих догађаја није се десио, — и он се није збуњивао, већ је и даље прорицао. За клавир је сео онај исти геније што је онолико љутио Потугина; он је тражио акорде расејаном руком, d'une main distraite, и немарно погледао око себе. Ирина је седела на дивану између кнеза Коко и г-ђом X, некад познатом лепотицом и северуском мудрицом, која се већ одавна претворила у бедни сумрак, од кога је заударало посним маслом и изветрелим отровом. Спазивши Литвинова, Ирина порумене, устаде и, кад јој он приђе, снажно му стеже руку. На њој је била црна хаљина од крепа с једва приметним златним украсима; плећа су јој се белела мат белином, а лице, такође бледо под руменим

таласом који се за тренутак разли по њему, изражавало је тријумф лепоте, и не само лепоте: притајена, скоро потсмешљива радост сијала је у полузатвореним очима, треперила око усана и ноздрва...

Ратмиров се приближи Литвинову, па измењавши с њим уобичајене поздраве, које ипак није пратила уобичајена шаљивост, претстави га двема, трима дамама: старој развалини, царици оса, графици Лизи... Оне га примише доста љубазно. Литвинов није припадао њиховом кругу... али није био ружан, чак је био леп, и изразите црте његовог младог лица изазваше њихову пажњу. Само он није умео да искористи за себе ту пажњу; био се одвикао од друштва и осећао је неку забуну, а уз то је још и гојазни ђенерал био устремио очи у њега. „Аха! рибица! слободан мислилац”, чинило се да говори тај укочени, тешки поглед: „ипак се довукао к нама; дајте, молим, руку”. Ирина притече у помоћ Литвинову. Она тако вешто направи распоред, да се он нађе у углу поред врата, недалеко иза ње. Разговарајући с њим, она се сваки час морала окретати к њему, и он је сваки пут уживао посматрајући лепи нагиб њеног дивног врата, упијао је фини мирис њене косе. Израз захвалности, дубоке и тихе, није јој силазио с лица: он је морао признати самоме себи да су управо захвалност изражавали ти осмеси, ти погледи, и у њему самом набујало је то исто осећање и стидео се, и било му

је слатко и страшно... а у исто време она као да је стално хтела рећи: „но, шта? како вам се свиђају?" Нарочито јасно чуо је Литвинов то немо питање чим би неко од присутних рекао или учинио нешто ружно, а то се десило више пута за време вечера. Једаред чак она није могла издржати, већ се гласно насмејала.

Графица Лиза, врло сујеверна дама и наклоњена свему изванредном, наразговаравши се сита с беличарастим спиритом о Јуму, о столовима што се врте, о хармоникама које саме свирају, итд., завршила је тим што га је упитала има ли каквих животиња на које делује магнетизам.

— Једна така животиња у сваком случају постоји, — зачу се из далека кнез Коко. — Ви ваљда познајете Миљвановског? Њега су преда мном успавали, и он је чак хркао, богами!

— Ви сте врло пакосни, mon prince; ја говорим о правим животињама, je parle des bêtes.

— Mais moi aussi, madame, je parle d'une bête...[1]

— Има и правих, — умеша се спирит; — например — ракови; они су врло нервозни и лако падају у каталепсију.

Графица се запањи.

— Како? Ракови! Је ли могућно? Ах, то је необично занимљиво! Ето, то бих желела видети! Мсје Лужин, — додаде она, обративши се младом чове-

[1] Па и ја, госпођо, говорим о једној животињи. Прим. прев.

ку са скамењеним лицем као у нових лутки и каменим оковратником (он је био чувен што је попрскао то исто лице и тај исти оковратник искрама Нијагаре и Нубиског Нила; уосталом ничега се није сећао од свих својих путовања и волео је једино руске каламбуре. . .) — Мсје Лужин, будите тако љубазни па нам набавите рака. —

Мсје Лужин се насмеши.

— Живога или само живо? — упита он.

Графица га није разумела.

— Mais oui, рака, — понови она: — une écrevisse.[1]

— Како, шта то? Рака? рака? — озбиљно се умеша графица Ш. Отсуство мсје Вердије ју је љутило: она није могла разумети зашто Ирина није позвала тога најдивнијег Француза. Развалина, која већ одавно ништа није разумевала — а при том је била и глува, — само одмахну главом.

— Oui, oui, vous allez voir.[2] Мсје Лужин, молим вас. . .

Млади путник се поклони, изиђе и убрзо се врати. За њим је ишао келнер и, смешећи се целим лицем, носио је тањир на ком се видео велики црн рак.

— Voici, madame, — узвикну Лужин; — сад можемо почети операцију рака. Ха-ха-ха! (Руси се увек први смеју својим досеткама).

[1] Па да, рака. — Прим. прев.

[2] Да, да, видећете. — Прим. прев.

— Хе, хе, хе! — јави се снисходљиво кнез Коко, у својству патриоте и заштитника свих могућих производа своје отаџбине.

(Молим читаоца да се не чуди и не љути: ко може јамчити за себе да није, седећи у партеру Александринског позоришта и обузет његовом атмосфером, пљескао још горем каламбуру.)

— Merci, merci, — рече графица — allons, allons, monsieur Fox, montrez nous ça.[1]

Келнер метну тањир на округли сточић. Настаде мало комешање међу гостима; неколико глава се испружише; само су ђенерали за карташким столом сачували непомућену свечаност позе. Спирит накостреши своју косу, намршти се, па приближивши се сточићу, поче махати рукама по ваздуху, рак се поче кострешити, ићи назад и подизати своја клешта. Спирит понови и учеста своје покрете: рак се и даље кострешио.

— Mais quoi donc doit-elle faire? — упитаће графица.

— Elle doâ rester immobile et se dresser sur sa quiou,[2] — одговори г. Фокс с јаким американским нагласком, тресући грозничаво прстима над тањиром; али магнетизам није деловао, рак је и даље мрдао. Спирит објави да није у трансу, и незадо-

[1] Хвала, хвала; дела, дела, господине Фокс, покажите нам то. — Прим. прев.

[2] А шта треба да ради? Треба да остане непомичан и да се исправи на својим пипцима. — Прим. прев.

вољна изгледа измаче се од сточића. Графица га стаде тешити, уверавајући да су се чак и мсје Јуму дешавале каткад такви неуспеси... Кнез Коко потврди њене речи. Зналац Апокалипсе и Талмуда приђе крадом сточићу, па брзо али јако пружајући прст у правцу рака, такође покуша своју срећу, али безуспешно: знаци каталепсије се не појавише. Тада дозваше келнера и наредише му да носи рака, што он и изврши с оним осмехом на сва уста; чуло се како је прснуо у смех иза врата... У кухињи су се после много смејали über diese Russen.[1] Самоникли геније који је наставио тражити акорде за време опита над раком, држећи се нижих тонова, — јер не може човек знати како шта делује, — геније отсвира свој вечити валцер и, разуме се, заслужи најласкавије одобравање. Занет завишћу, граф Х., наш неупоредиви дилетант (види главу I), „изрецитова" шансонету коју је сам измислио, уствари целу украо од Офенбаха. Њен шаљиви припев на речи „Quel oeuf? quel boeuf?"[2] учини да се почеше њихати лево и десно скоро све дамске главе; једна чак зајеца малко, и неодољива, неизбежна реч: „Charmant! charmant!"[3] пређе преко свију уста. Ирина се погледа с Литвиновом, па јој опет заигра око усана онај прикривени, потсмешљиви израз... Али још јаче заигра он мало

[1] Овим Русима. — Прим. прев.
[2] Какво јаје, какав во. — Прим. прев.
[3] Дивно, дивно. — Прим. прев.

после, доби чак злураду ниансу, кад кнезу Коко, томе претставнику и заштитнику племићких интереса паде на памет да излаже своје погледе пред оним истим спиритом и, разуме се, извали своју чувену фразу о уздрманости својине у Русији, при чему, наравно, добише своје и демократи. Американска крв проговори у спириту: он поче оспоравати. Кнез, као што је ред, одмах поче викати на сва уста, понављајући место сваких разлога непрестано: c'est absurde! cela n'a pas le sens commun.[1] Богаташ Фиников поче говорити дрске речи, не водећи рачуна на кога се оне односе; талмудист запишта, сама графица Ш. затандрка... једном речју, подиже се скоро исто онако немогућна галама као и код Губарева; само ваљда што није било пива и дуванског дима и што је одело на свима било лепше. Ратмиров покуша да их утиша (ђенерали су показивали своје незадовољство, чу се Борисов усклик: Encore cette satanée politique![2], али покушај не испаде за руком, и присутни великаш, од оних што имају меки, звонак глас, покушавши да да le résumé de la question en peu de mots,[3] претрпе пораз; истина, он је тако гњавио и понављао се, тако очевидно није умео ни саслушати, ни разумети супротна мишљења, и тако несумњиво није

[1] То је бесмислено, то нема никаквог смисла. — Прим. прев.

[2] Опет та ђаволска политика! — Прим. прев.

[3] Суштину, питања са мало речи. — Прим. прев.

ни сам знао у чему је управо била la question, да се друкчији исход није могао очекивати; а притом је још и Ирина кришом дражила и туткала једнога на другог оне што су се препирали, сваки час погледајући на Литвинова и машући му лагано главом... А он је седео, као очаран, ништа није чуо и само је чекао када ће опет блеснути пред њим те дивне очи, када ће се појавити то бледо, нежно, зло, дивно лице... Свршило се тиме што су се даме узбуниле и затражиле да се прекине препирка. Ратмиров је замолио „дилетанта" да понови своју шансонету, а самоникли геније поново је отсвирао свој валцер...

Литвинов је остао до после поноћи и отишао је после свих. Разговор се у току вечера дотакао мноштва предмета, брижљиво избегавајући све што је иоле интересантно; ђенерали, свршивши своју величанствену игру, величанствено су му се придружили: утицај тих државника одмах се показа. Говор се поведе о париским знаменитостима из полусвета, чија су имена и таленти били свима врло добро познати, о последњем комаду Сардуа, о роману Абу-а, о Аделини Пати у *Травиати*. Неко предложи да се играју „секретара", au secretaire; али то није испало као што треба. Давати су обични одговори, не без граматичких погрешака. Гојазни ђенерал је причао како је једаред на питање: qu'est ce que l'amour? одговорио: une colique remontée au coeur,[1] и одмах се почео смејати својим

[1] Шта је то љубав? Грч у срцу. — Прим. прев.

дрвенастим смехом; развалина га из све снаге удари лепезом по руци; комад белила спаде с њеног чела од тог наглог покрета. Исушени смрчак помену словенске кнежевине и потребу православне пропаганде с оне стране Дунава, али не нашавши одзива, зашишта и умуче. У ствари су највише говорили о Јуму; чак је и „цариса оса" испричала како су по њој милеле руке и како их је она видела и натакла на једну од њих свој прстен. Ирина је управо морала тријумфовати: да је Литвинов обраћао чак и више пажње на оно што се говорило око њега, он ипак не би изнео ни једне искрене речи, ни једне упутне мисли, ни једног новог факта из свег тога безживотног брбљања без везе. Ни у самој вици и узвицима није се осећао занос. Ни у самом куђењу није се осећала страст, само покашто испод маске тобож грађанског негодовања, тобож презриве равнодушности, плачним писком пиштала је бојазан од могуће штете, што се неколико имена, које потомство неће заборавити, изговарало са шкргутом зуба... И да је било бар капља живе струје под свим тим старежом и ђубретом! Каква стареж, какве непотребне бесмислице, какве су ситнице занимале све те главе, те душе, и не само тога једног вечера да су их занимале, не само у друштву, — већ и код куће, у све часове и дане, и сву ширину и дубину њиховог живота! И какво незнање на крају крајева! Какво неразумевање свега на чему се подиже, чим се украшава човечији живот!

Поздрављајући се с Литвиновом, Ирина му понова стиште руку и значајно шапну: „Дакле, шта? Јесте ли задовољни? Јесте ли се нагледали? Је ли добро?" Он јој ништа не одговори, већ се само поклони тихо и дубоко.

Оставши насамо с мужем, Ирина хтеде да оде у своју спаваћу собу... он је заустави.

— Je vous ai beaucoup admirée ce soir, madame, — проговори он, палећи цигарету и ослањајући се на камин: — vous vous êtes parfaitement moquée de nous tous.

— Pas plus cette fois-ci que les autres.[1] — одговори она равнодушно.

— Како треба да вас разумем? — упитаће Ратмиров.

— Како хоћете.

— Хм, c'est clair.[2] — Ратмиров пажљиво, као мачка, стресе пепео са цигарете крајем дугачког нокта на малом прсту. — Него збиља! Тај ваш нови познаник — како се оно зваше?... господин Литвинов — мора да ужива глас врло паметна човека.

При имену Литвинова Ирина се брзо окрете.

— Шта хоћете да кажете?

Ђенерал се осмехну.

[1] Ја сам вам се много дивио вечерас, госпођо; фино сте нам се свима смејали. — Овај пут не више него других пута. — Прим. прев.

[2] То је јасно. — Прим. прев.

— Он непрестано ћути... очевидно се боји да се не компромитује.

Ирина се такође осмехну, само не онако као њен муж.

— Боље је ћутати него говорити... као што говоре други.

— Attrapé, — рече Ратмиров с притворним миром. — Шалу на страну: он има врло интересантно лице. Такав... сконцентрисан израз... и уопште држање... да. — Ђенерал намести кравату и, забацивши главу, погледа у своје бркове. — Он је, мислим, републиканац, као и други ваш пријатељ, господин Потугин; и то је мудрац од оних што ништа не говоре.

Иринине обрве се лагано одигоше мало изнад раширених, сјајних очију, а усне се скупише и једва приметно искривише.

— Зашто ви то говорите, Валеријане Владимировићу? — примети она као заинтересовано. — Само палите метке у ветар... ми нисмо у Русији, и нико вас не чује.

Ратмирову прекипе.

— То није моје мишљење, Ирина Павловна, — поче он говорити наједанпут неким грленим гласом: — и други налазе да тај господин изгледа као карбонар.

— Збиља? А ко су ти други?

— Па Борис на пример...

— Како? И томе је требало да искаже своје мишљење?

Ирина слеже раменима као да се јежи од зиме и лагано пређе по њима врховима прстију.

— Томе... да, томе... томе. Допустите да вам кажем, Ирина Павловна, ви као да се љутите; па ви сами знате, ко се љути...

— Ја се љутим? Зашто бих се љутила?

— Не знам; можда је на вас непријатно утицала примедба коју сам се усудио да кажем о...

Ратмиров се збуни.

— О коме? — понови Ирина упитно. — Ах, молим вас, без ироније и што брже. Ја сам уморна, хоћу да спавам. — Она узе свећу са стола.

— О коме?...

— Па све о томе истом господину Литвинову. Јер сад више нема никакве сумње да вас он интересује...

Ирина подиже руку у којој је држала светњак; — пламен дође у висину лица њеног мужа, и пажљиво, скоро радознало му погледа у очи и наједаред удари у смех.

— Шта вам је? — упита Ратмиров намрштивши се.

Ирина се и даље смејала.

— Ама шта је то? — понови он и лупну ногом.

Он се осећао увређен, болно погођен, а у исто време га је лепота те жене, која је тако лако и смело стајала пред њим, и нехотице побеђивала... она га

је мучила. Он је видео све, све њене дражи, чак и ружичасти сјај финих ноктију на танким прстима, који су чврсто обухватали тамну бронзу тешкога светњака — чак и тај сјај није умакао његовом погледу... и увреда се још дубље урезивала у његово срце. А Ирина се непрестано смејала.

— Како? ви? ви сте љубоморни? — рећи ће она најзад, па окренувши леђа мужу, изађе из собе. „Он љубоморан"! чу се иза врата, и поново се разлеже смех.

Ратмиров мрачно погледа за својом женом, — он и ту није могао, а да не запази бајну виткост њенога стаса, њених покрета, — па згњечивши јаким ударцем цигарету о мраморну плочу на камину, баци је далеко. Образи му наједном побледеше, дрхтавица прође по бради, а очи тупо и животињски почеше лутати по поду, као да траже нешто... С лица му нестаде сваке лепоте. Сличан израз мора да је имао кад је шибао белоруске сељаке.

А Литвинов дође у своју собу, па седе на столицу поред стола, ухвати се за главу обема рукама и дуго се није мицао. Најзад се диже, отвори куфер, па узевши портфељ, извади из унутрашњег џепа Татјанину слику. Тужно га погледа, њено лице, промењено и, као обично, старије на фотографији него што је у ствари. Литвиновљева вереница била је девојка великоруске крви, русе косе, нешто пунија и јаких црта лица, али с необичним изразом доброте и умиљатости у паметним, отворено кестењастим

очима, с нежним белим челом, на које је изгледало као да стално пада сунчани зрак. Литвинов дуго није скидао очи са слике, затим је лагано одмаче, па се опет ухвати обема рукама за главу. „Све је свршено!" прошапта он најзад. — „Ирина! Ирина!"

Он тек сад, тек у овом тренутку схвати да се неповратно и лудо заљубио у њу, заљубио од самог оног дана кад се први пут срео с њом у старом замку, да је никад није престајао волети. А међутим, како би се зачудио, како не би поверовао, чак би се и насмејао да му је то неко рекао пре неколико сати.

— Али Тања, Тања, Боже мој! Тања! Тања! — понављао је он утучено; а Иринина слика се непрестано појављивала пред њим у својој црној хаљини, као да је у жалости, са сјајем тихе победе на као мрамор белом лицу.

XVI

Литвинов није спавао сву ноћ, нити се скидао. Било му је врло тешко. Као човек поштен и правичан, он је поимао важност обавеза, светињу дужности, и сматрао би за срамоту да изводи лукавство са самим собом, са својом слабошћу, са својом погрешком. Испочетка га је обузела укоченост: дуго се није могао избавити мрачнога притиска једног истог полусвесног, нејасног осећања; затим га је обузео страх при помисли да се будућност, његова скоро извојевана будућност опет превукла мраком, да је његов

дом, његов чврсти, тек подигнути дом изненада посрнуо. . . Он поче немилосрдно прекоревати самога себе, али се одмах сам заустави. „Каква је то малодушност?” помисли он. Није сад време прекорима; сад треба радити; Тања је моја вереница, она је поверовала мојој љубави, мојој части и поштењу, ми смо спојени за увек и не можемо се, не смемо се растављати”. Он живо замисли све Тањине особине, у мислима их је претресао и бројао; старао се да изазове у себи и раздраганост и нежност. „Остаје само једно”, мислио је он опет: „да бежим, бежим сместа, не чекајући да она дође, да јој трчим на сусрет; да ли ћу се ја патити, да ли ћу се мучити с Тањом, — то је невероватно, — али у сваком случају, не треба да размишљам о томе, да то узимам у обзир; треба да испуним дужност, па макар после умро! Али ти немаш права да је вараш, шаптао му је други глас, ти немаш права да кријеш од ње промену која се извршила у твојим осећањима; може бити да она неће хтети да постане твоја жена кад сазна да си другу заволео? Којешта! Којешта!” одговарао је он: „то су све софизми, срамно лукавство, лажно поштење; ја немам права да не одржим дату реч, то је све. Е па врло добро. . . онда треба да идем одавде, не видевши се с оном”.

Али ту Литвинова такну у срце, би му хладно, физички хладно, намах га прође језа по целом телу, зуби му мало зацвокоташе. Он се отеже и зевну као у грозници. Не држећи се више своје последње ми-

сли, заглушујући ту мисао, окрећући се од ње, он поче двоумити и чудити се како је могао опет... опет заволети то покварено, светско створење, са целом њеном одвратном околином. Покуша да се упита: та остави се, је си ли се заиста заљубио? па само махну руком. Он се још чудио и двоумио, а већ се пред њим, као из меке, миришљаве магле, појављивао бајни облик, подизале се зрачне трепавице — и тихо и неодољиво су му се забијале у срце чаробне очи, и глас звучао слатко, и од сјајних рамена, рамена младе царице, била је свежина и топла нежност...

Ујутру је најзад у Литвиновљевој души сазрела одлука. Рачунао је да отпутује истог дана пред Татјану и, видевши се последњи пут с Ирином, да јој каже, ако се не може друкчије, целу истину — и да се растане с њом за увек.

Он спреми и спакова своје ствари, сачека да прође једанаест сати, па се упути к њој. Али кад виде њене прозоре с упола спуштеним завесама, Литвинов сасвим изгуби храброст... није имао смелости да пређе хотелски праг. Он прође неколико пута лихтенталском алејом. „Наше поштовање господину Литвинову!" зачу се одједном потсмешљив глас са брзог „дог-карта". Литвинов подиже очи и спази ђенерала Ратмирова, који је седео поред кнеза М., познатог спортсмена и љубитеља енглеских екипажа и коња. Кнез је терао кола, а ђенерал се наже пре-

ко кола и искези зубе, издигавши високо шешир изнад главе. Литвинов га поздрави, па се у истом тренутку, као да се покорава тајној наредби, трком упути Ирини.

Она је била код куће. Он рече да га пријаве, и одмах би примљен. Кад уђе, она је стајала на сред собе. На њој је била јутарња блуза са широко отвореним рукавима; њено лице, бледо као и синоћ, али не и свеже као синоћ, показивало је умор; уморан осмех, с којим је поздравила свога госта, још јаче је оцртавао тај израз. Она му пружи руку и погледа у њега љупко, али расејано.

— Хвала вам што сте дошли, — поче она жалостивим гласом и спусти се у фотељу. — Ја данас нисам потпуно здрава; рђаво сам провела ноћ. Дакле, шта велите о синоћњем вечеру? Зар нисам имала право?

Литвинов седе.

— Дошао сам к вама, Ирина Павловна, — поче он. . .

Она се очас исправи и окрете; очи јој се просто приковаше за Литвинова.

— Шта је вама? узвикну она: — Ви сте бледи као мртвац, ви сте болесни. Шта вам је?

Литвинов се збуни.

— Са мном, Ирина Павловна?

— Добили сте рђав глас? Десила се несрећа, реците, реците. . .

Сад Литвинов погледа у Ирину.

— Нисам добио никакав рђав глас, — проговори он с приличним напором: — а несрећа се доиста догодила, велика несрећа... и она ме је и довела к вама.

— Несрећа? Каква?

Литвинов хтеде да настави... али није могао. Само стеже руке тако да су прсти пуцали. Ирина се наже напред и као да се скамени.

— Ах, ја вас волим! — оте се најзад као потмуо јек из Литвиновљевих груди, и он се окрете, као да хоће да сакрије своје лице.

— Како, Григорије Михаиловићу, ви... — Ирина тако исто није могла да заврши мисао, па наслонивши се на леђа од фотеље, принесе очима обе руке. — Ви... мене волите?

— Да... да... да, — понови он са срџбом, окрећући од ње све више и више своје лице.

Све умуче у соби; лептир што је био улетео лепршао је крилима и ударао се између завесе и прозора.

Први проговори Литвинов.

— Ето, Ирина Павловна, — поче он: — ето та несрећа што ме је... задесила, коју је требало да предвидим и избегнем, да нисам као и онда, у оне московске дане, одмах запао у вртлог. Очевидно, судбина је хтела да ме натера, и опет преко вас, да искусим све оне муке које, изгледало је, није требало више да се понове... Нисам се ја узалуд противио... покушавао да се противим; али, види се, чо-

век од судбине не може побећи. А говорим вам све ово зато да бих што пре завршио ову. . . ову трагикомедију, — додаде он с новим наступом огорчења и стида.

Литвинов опет ућута; лептир се и даље ударао и лепршао. Ирина није уклањала руке с лица.

— И ви се не варате? — чу се њен шапат испод тих белих, скоро бескрвних руку.

— Ја се не варам, — одговори Литвинов безвучним гласом. — Ја вас волим, како никад и никога нисам волео. Нећу вас прекоревати: то би било одвећ ружно; нећу вам понављати да се можда ништа од тога не би десило да сте ви другачије поступили са мном. . . Наравно, ја сам са̂м крив, моје самопоуздање ме је упропастило; кажњен сам по заслузи, и ви то никако нисте могли очекивати. Наравно ви нисте мислили да би било далеко безопасније за мене да нисте онако живо осећали своју кривицу. . . своју тобожњу кривицу према мени, и да нисте желели да је загладите. . . али што је било било. Хтео сам само да вам објасним свој положај: он је и иначе доста тежак. . . бар неће бити, као што ви кажете, неспоразума; а моје отворено признање, надам се, умањиће ону увреду коју ви морате осећати.

Литвинов је говорио не дижући очију; али и да је и погледао у Ирину, он ипак не би могао видети шта се збивало на њеном лицу, јер она још једнако није уклањала руке. А међутим оно што се дешавало на

томе лицу вероватно би га запањило: и страх и радост изражавало је оно, и некакву блажену немоћ, и бојазан; очи су једва светлуцале испод навучених капака, а отегнуто, испрекидано дисање хладило је усне, које су биле отворене, као да су биле жедне нечега...

Литвинов поћута мало, очекну одзив, звук... ничега!

— Остаје ми само једно, — поче он опет: — да се удаљим; дошао сам да се поздравим с вама.

Ирина лагано спусти руке на крило.

— Али ја се сећам, Григорије Михаилићу, — поче она: — она... она... личност о којој сте ми говорили треба овамо да дође? Ви је чекате?

— Да, али ја ћу јој писати... она ће се зауставити негде на путу... у Хајделбергу, например.

— А! У Хајделбергу... Да... Тамо је лепо... Али све то мора покварити ваше планове. Јесте ли ви уверени, Григорије Михаилићу, да не преувеличавате, et que ce n'est pas fausse allarme?[1]

Ирина је говорила тихо, скоро хладно, с кратким прекидима и гледајући у страну, у прозор. Литвинов не одговори на њено последње питање.

— Само, зашто сте ви поменули увреду? — настави она. — Ја нисам увређена... о, не! И ако је ко од нас крив, ни у ком случају нисте ви; нисте ви сами... Сетите се наших последњих разговора, па ћете се уверити да ви нисте криви.

[1] И да то није лажна узбуна. — Прим. прев.

— Ја никад нисам сумњао у вашу великодушност, — изговори кроз зубе Литвинов: — али ја бих желео знати: одобравате ли ви моју намеру?

— Да отпутујете?

— Да.

Ирина је и даље гледала у страну.

— У првом тренутку ваша ми се намера учинила преурањена... али сад сам промислила о томе што сте казали... и, ако се ви одиста не варате, ја држим да треба да се удаљите. Тако ће бити боље... боље за обоје нас.

Иринин глас је постајао све тиши и тиши, а сам говор је постајао све спорији и спорији.

— Ђенерал Ратмиров могао би, доиста, приметити, — поче Литвинов...

Иринине очи опет се оборише, и нешто чудно се појави око њених усана — појави се па га нестаде.

— Не. Ви ме нисте разумели, — прекиде га она, — ја нисам мислила о моме мужу. Зашто: он нема шта да примећује. Али ја понављам: растанак је преко потребан за обоје нас.

Литвинов подиже шешир који је био пао на под.

„Све је свршено, помисли он, треба да идем”.

— И тако, остаје ми да се опростим с вама, Ирина Павловна, — рече он гласно, и дође му тешко, као да се спремао да сам себи изговори смртну пресуду. — Остаје ми само да се надам да нећете о мени рђаво мислити... и да, ако ми кадгод...

Ирина га опет прекиде.

— Чекајте, Григорије Михаилићу, немојте се још опраштати са мном. То би било сувише брзо.

Нешто затрепери у Литвинову, али жестока горчина навре оног часа с двоструком снагом у његово срце.

— Та не могу остати, — викну он. — Нашто? Нашто продужавати ово мучење?

— Немојте се још опраштати са мном, — понови Ирина. — Морам вас још једном видети... Опет онако исти нем растанак као у Москви, — не, ја то нећу. Ви можете сад отићи, али ми морате обећати, дати ми поштену реч да нећете отпутовати, пре него шо се још једном не видите са мном.

— Ви то желите?

— Ја то захтевам. Ако ви отпутујете, а не опростите се са мном, ја вам то никад, никад нећу опростити; чујете ли: никада! Чудновато! — додаде она, као за себе: — никако не могу да замислим да сам у Бадену... Све ми се причињава да сам у Москви... идите.

Литвинов устаде.

— Ирина Павловна, — рече он: — дајте ми вашу руку.

— Ја сам вам казала да нећу да се опраштам с вама...

— Ја не молим вашу руку зато да се опростим...

Ирина хтеде да пружи руку, али погледа у Литвинова први пут после његове љубавне изјаве, — па је трже натраг.

— Не, не, — шапну она: — не дам вам своју руку. Не... не... Идите.

Литвинов се поклони и изађе. Он није могао знати зашто му је Ирина одбила последњи пријатељски стисак руке... Није могао знати чега се она бојала.

Он изађе, а Ирина се опет спусти у фотељу и поново покри своје лице.

XVII

Литвинов се није вратио кући: отишао је у брда па се завукао у шумску честу, пао ничице на земљу и пролежао тамо око једног сата. Он се није мучио, није плакао; он је обамирао од некаквог тешког тиштања. Још никада није тако нешто осећао: то га је несносно тиштало и гризло осећање празнине, празнине у њему самом, око њега, свуда... Није мислио ни о Ирини, ни о Татјани. Осећао је само једно: пао је ударац, и живот је пресечен, као конопац, и он је сав повучен унапред и дохваћен нечим невидљивим, али хладним. Понекад му се чинило да вихор налеће на њега и он осећа брзо окретање и ударе без реда његових тамних крила... Али се његова решеност није поколебала. Да остане у Бадену... о томе није могло бити ни речи. У мислима је већ био отпутовао: већ је седео у вагону који је тутњао и димио се, па је бежао, бежао у нему, мртву даљину. Најзад је устао и остао непомичан, прислонивши главу уз дрво; само је једном, и не опажајући то, дохватио и по такту њихао горњи лист папрати. Шум

од нечијих све ближих корака повратио га је из укочености: два угљара с великим џаковима на раменима ишли су по стрмој стази. „Време је!" шапну Литвинов и одмах за угљарима сиђе у варош, окрете ка железничкој згради и посла телеграм Татјаниној тетки Капитолини Марковној. У том телеграму јављао јој је да одмах полази и заказао јој састанак у Шрадеровој гостионици у Хајделбергу. „Ако ћу свршавати, онда да свршим одмах", помисли он, „зашто да одлажем до сутра". Затим сврати у салу за коцкање, с тупом радозналошћу погледа двојици, тројици играча у лице, примети издалека мрски потиљак Биндасова, беспрекорно лице Пишчалкина, па постојавши мало под колонадом, упути се без журбе ка Ирини. К њој је пошао не зато што га је нешто изненада, нехотице повукло к њој; одлучивши се да путује, он се исто тако одлучио да одржи задату реч и да се још једном види с њом. Он уђе у хотел, неопажен од вратара, попе се уз степенице, не сретнувши никога — па, не куцнувши на врата, махинално их гурну и уђе у собу. У соби, у истој фотељи, у истој хаљини, у потпуно истом положају као и пре три сата седела је Ирина. . . Видело се да се није помакла с места, није ни мрднула за све то време. Она полако диже главу, па спазивши Литвинова, сва задрхта и ухвати се за наслон фотеље. — „Уплашили сте ме", прошапта она.

Литвинов је, ћутећи, гледао у њу запањено. Израз њена лица, њених угашених очију — запрепастио га је.

Ирина се силом осмехну и поправи одвијене увојке.

— Није то ништа... ја, управо, не знам... ја сам, чини ми се, овде заспала.

— Опростите ми, Ирина Павловна, — поче Литвинов: — ја сам ушао без пријаве... хтео сам да извршим оно што вам је годило да тражите од мене. Јер ја данас путујем...

— Данас? Али ви сте ми, чини ми се, рекли да ћете прво писати...

— Послао сам телеграм.

— А! нашли сте за потребно да похитате. А кад путујете? То јест, у колико сати?

— У седам сати увече.

— А! у седам сати! Па сте дошли да се опростите?

— Да, Ирина Павловна, да се опростим.

Ирина поћута.

— Морам вам захвалити, Григорије Михаиловићу; вама, вероватно, није било лако доћи овамо.

— Да, Ирина Павловна, ни мало није лако.

— Живети уопште није лако, Григорије Михаиловићу; како ви мислите?

— Како коме, Ирина Павловна.

Ирина опет заћута, као да се замислила.

— Ви сте ми доказали своје пријатељство тиме што сте дошли, — рече она напослетку. — Хвала вам. И уопште ја одобравам вашу намеру да што пре можете све свршити... зато што свако отеза-

ње... зато што... зато што ја, она иста којој сте ви пребацивали због кокетства, називали комедијашицом — тако сте ме, чини ми се називали?...

Ирина брзо устаде па, преместивши се на другу фотељу, наже се и прислони лицем и рукама уз ивицу стола.

— Зато што вас волим... — прошапта она кроз стиснуте прсте.

Литвинов посрте, као да га је неко ударио у груди. Ирина тужно окрете главу од њега, као да жели да скрије од њега своје лице, па је метну на сто.

— Да, ја вас волим... ја вас волим и ви то знате.

— Ја! ја то знам? — рече најзад Литвинов: — ја?

— Но, а сад видите, — настави Ирина: — да заиста треба да идете, да не смете оклевати... и ми, и ја не смем оклевати. То је опасно, то је страшно... збогом! — додаде она, устајући нагло са фотеље. — Збогом!

Она пође неколико корака према вратима од кабинета па, забацивши руку за леђа, брзо је понесе по ваздуху, као да жели наићи на Литвиновљеву руку и стегнути је; али он је стајао као укопан, далеко... Она још једаред рече: „збогом, заборавите", па излете напоље, не осврћући се.

Литвинов остаде сам, и још никако није могао да дође к себи. Најзад се освести, хитро приђе вратима од кабинета, изговори Иринино име једаред, два-

ред, триред... Већ се ухвати за браву... С хотелских степеница се зачу звонки Ратмировљев глас.

Литвинов намаче шешир на очи, па изађе на степенице. Елегантни ђенерал је стајао пред вратаревом ложом и на рђавом немачком језику објашњавао му да жели најмити фијакер за сутра на цео дан. Спазивши Литвинова, он опет неприродно високо издиже шешир и опет му изјави своје „поштовање”: он му се очевидно потсмевао, али Литвинову није било до тога. Он једва одговори на Ратмировљев поздрав и, чим стиже до свога стана, стаде пред својим већ спакованим и затвореним кофером. Глава му се вртела, а срце дрхтало као прут. Шта сад да ради? И да ли је могао то предвидети.

Да, он је то предвидео, ма како то изгледало невероватно. То га је поразило као гром, али он је то предвидео, иако није смео признати самом себи. А уосталом, није знао ништа поуздано. Све се у њему смешало и збркало; он изгуби нит сопствених мисли. Сети се Москве, сети се како је „оно” и тада наишло као изненадна олуја. Он је тешко дисао: усхићење, али усхићење тужно и безнадно притискивало му је и растрзало груди. Ни за шта на свету не би признао да речи које је Ирина изговорила нису стварно биле изговорене... Па шта? Те речи ипак нису могле изменити донету одлуку. Она је као и пре била непоколебљива и стајала чврсто као бачени ленгер. Литвинов је изгубио нит својих мисли... да; али он је још слободан, и располаже собом као ту-

ћим потчињеним човеком. Зазвони за келнера, нареди да му се спреми рачун, задржа место у вечерњем омнибусу: он је намерно пресецао себи све путеве. „А тамо, после, макар и умро", понављао је он, ходајући полако тамо амо по соби, и само је покашто и нехотице затварао очи и престајао дисати, када су му те речи, те Иринине речи продирале у душу и пекле као ватра. „Јасно је, два пут се не може волети, мислио је он; је ли ушао у тебе други живот, је си ли га пустио у се — нећеш се откачити од тога отрова до краја, нећеш раскинути те конце! Добро; али шта то доказује? Срећу... Зар је она могућна? Ти је, рецимо, волиш... и она... она тебе воли"...

Ту он опет мораде узети самога себе у руке. Као што путник у мрачној ноћи, видећи напред светлост и бојећи се да не изгуби пут, ни за тренутак је не испушта из очију, тако је и Литвинов стално управљао сву снагу своје пажње на једну тачку, на један циљ. Да се јави својој вереници, и чак не управо вереници (трудио се да не мисли о њој), већ у собу хајделбершког хотела — ето то је стојало пред њим непоколебљиво, као путоводна светлост. Шта ће даље бити, он није знао, нити је хтео знати... Једно је било несумњиво: назад се неће вратити. „А тамо макар и умро", понови он по десети пут и погледа у сат.

Шест и четврт! Како је морао још дуго чекати! Поново поче ходати тамо амо. Сунце се клонило западу, небо је рудило над дрвећем, и црвена полу-

светлост улазила је кроз уске прозоре у његову замрачену собу. Наједанпут се Литвинову учини као да се врата отворише иза њега тихо и брзо, и да се тако исто опет брзо затворише... Он се окрете; код врата је стајала женска, умотана у црну мараму...

— Ирина! — узвикну он и пљесну рукама.

Она подиже главу и паде му на груди.

*

После два сата он је седео у својој соби на дивану. Куфер је стајао у углу, отворен и празан, а на столу, међу стварима без реда разбацаним, стајало је писмо од Татјане, које тек што је Литвинов био добио. Она му је писала да је одлучила да убрза свој одлазак из Дрезде, пошто се здравље њене тетке потпуно поправило, и да ће, ако не искрсну никакве сметње, оне обе сутрадан око дванаест сати стићи у Баден и надају се да ће он изаћи пред њих на железничку станицу. Стан за њих је Литвинов био заузео у истом хотелу у ком је он становао.

Исто вече он посла писамце Ирини, а идућег јутра доби од ње одговор. „Дан доцније, дан раније, — писала је она, —то је било неизбежно. А ја ти понављам оно што сам јуче рекла: мој је живот у твојим рукама, ради са мном што хоћеш. Ја нећу да скучавам твоју слободу, али знај да ћу, ако

треба, све бацити и поћи с тобом на крај света. Ми ћемо се ваљда видети сутра? Твоја Ирина".

Последње две речи биле су написане крупним и развученим, одлучним рукописом.

XVIII

Међу лицима што су се била скупила 18ог августа око дванаест сати на платформи железничке станице био је и Литвинов. Мало пре тога срео је Ирину: она је седела у отвореном фијакеру са својим мужем и још једним, већ старијим господином. Она је спазила Литвинова, и он је то приметио: нешто тамно је прелетело преко њених очију, али се она одмах од њега заклонила сунцобраном.

Чудна се промена извршила у њему од јучерашњег дана, — у свој његовој спољашности, у покретима, у изразу лица; па и он сам се осећао као други човек. Поуздање је нестало, па је нестало и спокојства, и уважења према самом себи; од ранијег душевног склада није остало ништа. Недавни, неизгладиви утисци заклањали су собом све остало. Појавило се некакво дотле непознато осећање, јако, слатко — и рђаво; тајанствени гост се завукао у светилиште и освојио га, и сместио се у њему, тајом, али се разбашкарио, као домаћин у новом стану. Литвинов се више није стидео, он се плашио — а у исто време се у њему разбуктавала очајна храброст; заробљеним, побеђеним је позната та мешавина супротних осећања; она није непозната ни

крадљивцу после прве крађе. А Литвинов је био побеђен, побеђен изненада... и шта је постало од његовог поштења?

Воз је задоцнео неколико минута. Литвиновљево мучење је прешло у тешку тугу: није могао да се задржи на месту, већ се, сав блед, провлачио кроз гомилу света. „Боже мој, мислио је, да је бар још двадесет четири сата...” Први поглед на Тању, први Тањин поглед.... ето шта је њега плашило, ето шта је требало што пре претурити преко главе... А после? А после? А после — нека буде шта буде!... Он више није доносио никакве одлуке, више није одговарао за себе. Јучерашња фраза болно му је синула у глави... И ето како он дочекује Тању...

Најзад одјекну отегнут писак, зачу се тешка тутњава, која се сваког минута појачавала, и појави се локомотива, лагано се котрљајући иза савијутка. Гомила јој нагрну у сусрет, и Литвинов пође за њом, вукући ноге као осуђеник. Лица, женски шешири почеше се показивати из вагона, на једном прозору се залепрша бела марамица... То је Капитолина Марковна њом махала... Свршено је: она је спасила Литвинова и он је њу познао. Воз се заустави. Литвинов полете к вратима, отвори их: Татјана је стајала поред тетке и пружала му руку, смешећи се ведро.

Он им обема поможе да сиђу, проговори у име добродошлице неколико речи, недовршених и нејасних, па се одмах ужурба, поче узимати од њих

карте, путничке торбе, пледове, потрча да тражи носача, узе фијакер; други људи су се гурали око њега, и он се радовао њиховом присуству, њиховом жагору и вици. Татјана се одмаче мало у страну, па је мирно чекала крај његових ужурбаних наредби, смешећи се непрестано. Капитолина Марковна, напротив, није могла стајати на једном месту; она никако није веровала да је најзад дошла у Баден. — Она наједаред повика: „А сунцобрани?... Тања, где су сунцобрани?" не примећујући да их чврсто држи под пазухом; затим се поче гласно и дуго поздрављати с другом дамом, с којом се упознала за време пута из Хајделберга у Баден. Та дама није била нико други него позната нам г-ђа Суханчикова. Она је ишла у Хајделберг на поклоњење Губареву и враћала се с „инструкцијама". Капитолина Марковна је имала на себи прилично чудну, шарену пелерину и округао путнички шеширић у облику гљиве, испод кога јој је у нереду испадала ошишана бела коса; омањег раста, сувоњава, она се од пута заруменела и говорила је руски пискавим и отегнутим гласом. Одмах је пала у очи.

Литвинов најзад смести њу и Татјану у фијакер, па и сам седе према њима. Коњи се кретоше. Настаде запиткивање, поновно стискање руку, међусобни осмеси, поздрави... Литвинов уздахну слободно: први тренуци су прошли срећно. Изгледа да ништа на њему није изненадило, није збунило Тању: она је и сад јасно и поверљиво гледала, и сад

је љупко црвенела, и сад се доброћудно смејала. Најзад се он сам одлучи да погледа, не овлаш и летимично, већ право и нетремице да погледа у њу: дотле му се његове властите очи нису покоравале. Нехотично миље стиште му срце: миран израз тог поштеног, отвореног лица изазва у њему горак прекор. „Ето — ти си дошла овамо, јадна девојко, мислио је он, ти коју сам толико чекао и звао, с којом сам хтео да проведем цео живот до краја, ти си дошла, ти си ми поверовала... а ја... а ја..." Литвинов обори главу; али му Капитолина Марковна не даде да се замисли: она га обасу питањима.

— Каква је то зграда с колонама? Где се овде игра? Ко оно иде? Тања, Тања, погледај какви су кринолини! А ко је ово? Овде су, мора бити, већином Францускиње из Париза? Господе, какав шеширић? Овде се све може наћи као у Паризу? Само је, ја мислим, све ужасно скупо? Ах, с каквом сам се одличном, паметном женом упознала! Ви је познајете, Григорије Михаилићу; она ми је рекла да се видела с вама код једног Руса, исто тако необично паметног. Она је обећала да нас посећује. Како она све те аристократе риба, просто чудо! Какав је оно господин са седим брковима? Пруски краљ? Тања, Тања, погледај, то је пруски краљ. Не! Није пруски краљ? Холандски посланик? Не чујем, точкови тако тандрчу. Ах, што је дивно дрвеће!

— Да, тетка, дивно, — потврди Тања; — и како

је овде све зелено, весело! Зар не Григорије Михаилићу...

— Весело је... — одговори он кроз зубе.

Фијакер се најзад заустави пред хотелом. Литвинов одведе обе путнице у собу коју је за њих задржао, обећа свратити кроз један сат, па се врати у своју собу. За тренутак утишана очараност одмах га опет обузе, чим ступи у њу. Овде, у овој соби, од јучерашњег дана господари Ирина; све је говорило о њој, сам ваздух изгледало је да је сачувао тајне трагове њене посете... Литвинов се опет осети као њен роб. Он извуче њену марамицу, сакривену на грудима, притиште је на усне, и као фини отров разлише се по његовим жилама топле успомене. Он увиде да ту више нема повратка, нема избора; тужно миље које је у њему изазвала Татјана, истопи се као снег на ватри, и кајање замре... замре тако да се чак и узбуђење у њему утиша; и није га бунила могућност притворства на које је помислио... Љубав, љубав Иринина — ето шта је сад постало за њега истина његов закон, његова савест... Опрезни, разборити Литвинов чак није ни мислио о томе како да се извуче из положаја чију је страхоту и ругобу и осећао некако лако и из прикрајка.

Још није био прошао сат, а већ код Литвинова дође келнер од дама што су тек допутовале: оне су га молиле да изволи к њима у општу салу. Он пође одмах за келнером и нађе их већ обучене и у

шеширима. Обе изјавише жељу да одмах иду да разгледају Баден, пошто је време било дивно. Особито Капитолина Марковна је просто горела од нестрпљења; она се чак мало снуждила кад је дознала да још није наступио час кад се фини свет скупља пред Конверзационсхаузом. Литвинов је узе под руку и отпоче званична шетња. Татјана је ишла поред тетке и са спокојном радозналошћу гледала унаоколо; Капитолина Марковна је непрестано запиткивала. Кад је видела рулет, достојанствене крупије, које би она, кад би их срела на другом месту, зацело држала за министре, кад је видела окретне лопатице, гомилице злата и сребра на зеленој чохи, кад је видела старице што се коцкају и нафракане лорете, Капитолину Марковну обузе нека нема забезекнутост; сасвим заборави да је требало да се наљути — па је само гледала, гледала разрогачених очију, с времена на време подрхтавајући при сваком новом узвику... Зујање коштане лоптице у удубљењу рулета прожимало ју је до сржи — и тек кад је била на свежем ваздуху, нашла је у себи довољно снаге да, уздахнувши дубоко, назове коцку неморалним изумом аристократизма. На Литвиновљевим уснама се појави непомичан, ружан осмех; он је говорио испрекидано и лењо, као да се љутио или да му је било досадно... Али кад се окрете Татјани, збуни се у себи; она је гледала у њега пажљиво и с таким изразом као да је саму себе питала какав је утисак изазиван у њој? Он јој брзо

климну главом, она му одговори на исти начин и опет га погледа упитно, не без извесног напора, као да је он стајао далеко даље од ње него што је то било уствари. Литвинов поведе своје даме од Конверзационсхауза, па прошавши поред „руског дрвета”, под којим су већ седели сународници, упути се ка Лихтенталу. Тек што је наишао на алеју, спази издалека Ирину.

Она им је ишла насусрет са својим мужем и Потугином. Литвинов побледе као платно, али ипак не успори ход, па кад би поред ње, дубоко се поклони ћутке. И она њега поздрави љубазно, али хладно, па обухвативши брзо погледом Татјану, промаче мимо њих... Ратмиров високо подиже шешир, Потугин нешто промрмља.

— Ко је ова дама? — упита наједном Татјана. Она до тог тренутка скоро није отворила уста.

— Та дама? — понови Литвинов. — Та дама? То је нека госпођа Ратмирова.

— Рускиња?

— Да.

— Ви сте се с њом овде упознали?

— Не; одавно је познајем.

— Како је лепа!

— Јеси ли приметила њену тоалету? — умеша се Капитолина Марковна. — Могло би се десет породица целу годину дана хранити оним новцима колико стају саме чипке. Је ли то с њом ишао њен муж? — обрати се она Литвинову.

— Муж.

— Он мора да је страшно богат?

— Богами не знам; не мислим.

— А каквог је чина?

— Ђенерал.

— Какве су јој очи! — рећи ће Татјана; — и израз им је некако чудан: и замишљен, и проницљив. Ја такве очи никад нисам видела.

Литвинов ништа не одговори; чинило му се да опет осећа на свом лицу упитни Татјанин поглед, али се варао: она је гледала преда се под ноге, на песак по путањи.

— Боже мој! Каква је то наказа? — узвикну наједаред Капитолина Марковна, показујући прстом на низак шарабан, у ком је, неуљудно изваљена, лежала риђа и прћаста женска у необично скупоценој опреми и љубичастим чарапама.

— Та наказа! Забога, па то је позната мамзел Кора.

— Ко?

— Мамзел Кора... Париска... знаменитост.

— Како? тај мопс? Па она је ружна као ђаво!

— Изгледа да то ништа не смета.

Капитолина Марковна само рукама одмахну.

— Е, тај ваш Баден! — рећи ће она најзад. — А може ли се овде сести на клупу? Нешто сам сустала.

— Дабоме да може, Капитолина Марковна... За то су клупе и намештене.

— А Бог би вас знао! Ето, кажу, и у Паризу по булеварима стоје клупе, а непристојно је сести на њих.

Литвинов на то ништа не одговори Капитолини Марковној; он се тек у том тренутку сети да се на два корака одатле налази оно место где је с Ирином имао објашњење које је све одлучило. Затим се сети да јој је данас на образу спазио омању ружичасту мрљу...

Капитолина Марковна се спусти на клупу; Татјана седе поред ње. Литвинов остаде на стази; између њега и Татјане — или се то њему само чинило? — збивало се нешто... несвесно и поступно.

— Ах онај пајац, пајац, — рече Капитолина Марковна, машући главом сажаљиво, — Ето, кад би се *њена* тоалета продала, могло би се исхранити не десет, већ сто породица. Јесте ли јој видели под шеширом, на оној риђој коси брилијанте? И то дању брилијанте, а?

— Њена коса није риђа, — примети Литвинов: — она их фарба риђом бојом; то је сад у моди.

Капитолина Марковна опет одмахну рукама, па се чак и замисли.

— Но, — рече она најзад, — код нас у Дрезди још није дошло до оваког скандала. Јер је ипак подаље од Париза. И ви сте тога мишљења, Григорије Михаиловићу, зар не?

— Ја? — одговори Литвинов, а у себи помисли: „О чему ме она то упита?" — Ја? Наравно... наравно...

Али се ту чуше лагани кораци, и клупи се приближи Потугин.

— Добар дан, Григорије Михаиловићу, — рече он, смешећи се и машући главом.

Литвинов га одмах ухвати за руку.

— Добар дан, Созонте Иванићу. Ја сам вас, чини ми се, малочас срео са... малочас, у алеји.

— Да, то сам ја био.

Потугин се с поштовањем поклони дамама на клупи.

— Допустите да вас претставим, Созонте Иванићу. Моје добре познанице, рођаке, тек што су допутовале у Баден. Потугин, Созонт Иванић, наш земљак, такође баденски гост.

Обе се даме малко подигоше. Потугин се опет поклони.

— Овде је прави раут, — поче танким гласићем Капитолина Марковна; доброћудна стара девојка малко се плашила, али се још више трудила да се не осрамоти; — сви сматрају за пријатну дужност да пробаве неко време овде.

— Баден је заиста пријатно место, — одговори Потугин, погледајући искоса у Татјану, — врло пријатно место.

— Да; али је одвећ аристократско, колико ја видим. Ја смо и она ето живеле у Дрезди за све ово време... врло интересантна варош; али, овде је просто раут.

„Допала јој се реч”, помисли Потугин.

— То сте ви сасвим правилно приметили, — рече он гласно; — али зато је природа дивна и положај је такав, какав се ретко где може наћи. Ваша сапутница нарочито то треба да оцени. Зар није тако, госпођице? — додаде он, обраћајући се овај пут право Татјани.

Татјана подиже на Потугина своје крупне, ведре очи. Изгледало је да се чуди шта се то хоће од ње, и зашто ју је Литвинов упознао првога дана чим је дошла с тим непознатим човеком, који, истина, има паметно и доброћудно лице, и који гледа у њу љубазно и пријатељски.

— Да, — рече она напослетку; — овде је врло лепо.

— Треба да одете у стари замак, — настави Потугин, — нарочито вам саветујем да одете до Ибурга.

— Саксонска Швајцарска, — отпоче Капитолина Марковна. . .

Јек труба се разлеже по алеји: то је војнички пруски оркестар из Раштата (1862 године Раштат је био још савезна тврђава) поче свој сваконедељни концерт у павиљону. Капитолина Марковна одмах устаде.

— Музика! — рече она, — музика à la Conversation! . . . Треба тамо да идемо, сад је ваљда прошло три сата, зар не! Сад се друштво скупља?

— Да, — одговори Потугин; — сад је време кад излази најфиније друштво и музика је дивна.

— Но, онда зашто да чекамо. Тања, хајдемо.

— Ви ћете допустити да вас пратим? — упита Потугин, на велико чудо Литвиновљево; њему ни на крај памети није било да је Потугина послала Ирина.

Капитолина Марковна се насмеши.

— С највећим задовољством; мсје... мсје...

— Потугин, — поможе јој он и понуди руку.

Литвинов пружи своју Тањи, па се оба пара упутише ка Конверзационсхаузу.

Потугин је продужио разговор са Кипитолином Марковном, а Литвинов је ишао не говорећи ни речи, и само се два три пут без икаквог повода осмехнуо и овлаш притиснуо уза се Татјанину руку. Лаж је била у том стиску на који она није одговарала, и Литвинов је био свестан те лажи. Он није показивао, као раније, сведочанство да су тесно везане две душе које су се предале једна другој; он је замењивао сада речи које он није могао наћи. То што је ћутке почело међу њима двома расло је и утврђивало се. Татјана је опет пажљиво, скоро нетремице погледала у њега.

То исто наставило се и пред Конверзационсхаузом за сточићем око кога су све четворо сели, с том само разликом што је уз жагор гомиле, уз буку и трештање музике Литвиновљево ћутање изгледало разумљивије. Капитолина Марковна је била до крајности узбуђена, Потугин је једва стизао да јој све потврди, задовољи њену радозналост. На његову

срећу, у маси лица која су пролазила поред њих изненада се појави мршава фигура Суханчикове и блеснуше њене очи које су вечито играле. Капитолина Марковна је одмах познаде, позва за свој сточић, направи јој места — и подиже се бура од речи.

Потугин се окрете Татјани и поче разговарати с њом тихим и меким гласом, с љубазним изразом на малко нагнутом лицу; и она му је, на своје чудо, одговарала лако и слободно; њој је било пријатно разговарати с тим туђим, непознатим човеком, док је Литвинов и даље седео непомично, с истим непомичним и ружним осмехом на уснама.

Најзад је дошло време ручка. Музика је ућутала, гомила се почела разређивати. Капитолина Марковна се срдачно опростила са Суханчиковом. Она је према њој имала велико поштовање, иако је после говорила својој сестричини како је та личност много љута, али зато зна све о сваком! А шиваће машине доиста треба увести, чим прође свадба. Потугин се поздрави; Литвинов одведе своје даме кући. На уласку у хотел дадоше му писмо; он се одмаче устрану и брзо раздера куверт. На омањем парчету сатиниране хартије биле су написане оловком ове речи: „Дођите вечерас у 7 сати к мени на један минут, преклињем вас. Ирина". Литвинов тури хартију у џеп, па окренувши се, опет се насмеши... коме? зашто? Татјана је стајала леђима њему окренута. Вечера је била за заједничким столом. Литвинов је седео између Капитолине Марковне и Татјане, па је

оживевши некако чудно, разговарао, причао анегдоте, наливао вина себи и дамама. Он се тако неусиљено држао да се један француски пешачки официр из Штрасбурга, који је седео према њима са шиљастом брадицом и брковима à la Napoléon III, усудио умешати у разговор, и чак завршити здравицом à la santé des belles moscovites![1] После обеда Литвинов отпрати даме до њихове собе па, постојавши мало код прозора и намрштивши се, изненада рече да се мора удаљити за кратко време послом, али ће се зацело вратити пред вече. Татјана ништа не рече, побледе и обори главу. Капитолина Марковна је имала навику да спава после ручка; Татјани је било познато да је Литвинов знао за ту теткину навику, па је очекивала да ће се тим користити и остати, пошто све од доласка није био насамо с њом, није разговарао с њом отворено. А он ето одлази! Како то да се разуме? И уопште, цело његово понашање у току дана.

Литвинов се журно удаљи, не чекајући протеста; Капитолина Марковна леже на диван и, окнувши и уздахнувши два три пут, мирно заспа; а Татјана оде у угао и седе у фотељу, скрстивши чврсто руке на грудима.

XIX

Литвинов се брзо пео уз степенице Hôtel de l'Europe... Једна девојчица од својих тринаест година,

[1] У здравље лепих Московљанки. — Прим. прев.

с калмичким лукавим лицем, која је, по свему судећи, пазила кад ће се он појавити, заустави га, рекавши му руски: „Изволите овуда; Ирина Павловна ће сад доћи”. Он погледа у њу у недоумици. Она се осмехну и понови: „Изволите, изволите”, па га уведе у омању собу, која је била према Ирининој спаваћој соби, пуна путничких сандука и куфера, па се одмах изгуби, затворивши лагано врата. Није Литвинов стигао ни да погледа око себе, кад се та иста врата брзо отворише и појави се Ирина, у ружичастој балској хаљини, с бисером у коси. Она му одмах полете, ухвати га за обе руке, и неколико тренутака стајала је ћутећи; очи су јој се сијале и груди надимале, као да је устрчала уз брдо.

— Нисам вас могла примити... тамо, — поче она, ужурбано шапћући: — ми сад идемо на ручак на који смо позвани, али сам хтела пошто пото да вас видим... Је ли оно била ваша вереница с којом сам вас данас срела?

— Да, то је била моја вереница, — рече Литвинов, наглашавајући реч „била”.

— Дакле ето, хтела сам да вас видим за један тренутак, да бих вам рекла да треба да се сматрате потпуно слободни, да све оно што се јуче десило не треба ни у колико да мења вашу одлуку...

— Ирина! — узвикну Литвинов, — зашто ти то говориш?

Он изговори те речи јаким гласом... необуздана страст одјекну кроз њих. Ирина за тренутак и нехотице зажмури.

— О, мили мој! — настави она још тишим шапатом, али с неуздржљивим заносом; — ти не знаш како те волим, али тек јуче сам платила свој дуг, загладила ранију кривицу... Ах! нисам ти могла дати своју младост како бих хтела, али никаквих обавеза нисам тражила од тебе, нисам те ослободила никаквих обећања, мили мој! Чини што хоћеш, ти си слободан као ваздух, ничим ниси свезан, знај то, знај!

— Али ја не могу живети без тебе, Ирина, — прекиде је Литвинов, сад већ шапатом; — ја сам твој заувек и насвагда од јучерашњег дана... Само код твојих ногу могу дисати...

Он се дрхтећи наже к њеним рукама. Ирина погледа у његову погнуту главу.

— Е па знај дакле, — рече она, — да сам и ја на све готова, да и ја нећу пожалити никога и ништа. Како ти решиш, тако ће и бити... И ја сам заувек твоја... твоја.

Неко опрезно куцну на врата. Ирина се наже, још једаред шапну: „твоја... збогом!” Литвинов осети на својој коси њен дах, додир њених усана. Кад се исправи, ње више није било у соби, само њена хаљина зашушта у ходнику и издалека се зачу Ратмировљев глас: „Eh, bien! Vous ne venez pas?”[1]

Литвинов седе на један висок сандук и покри лице рукама. Женски мирис, фин и свеж, запахну га...

[1] Шта је? Ви не идете? — Прим. прев.

Ирина је држала његове руке у својим. „То је одвећ... и сувише", мишљаше он. Девојчица уђе у собу, па осмехнувши се опет, као да одговара на његов немирни поглед, рече:

— Изволʼте ићи, док...

Он устаде и изађе из хотела. Није могао ни мислити да се одмах врати кући... требало му је да се прибере. Срце му је куцало споро и неједнако; чинило му се да му се земља лагано креће испод ногу. Литвинов се поново упути Лихтенталском алејом. Увиђао је да је наступио одлучан тренутак, да је постало немогућно даље одлагати, крити се, клонити се, да је објашњење с Татјаном неизбежно; замишљао је како она тамо седи и не миче се, и чека њега... предосећао је шта ће јој рећи; али како да јој приступи, како да почне? Он диже руке од све своје правилне, лепо удешене, уредне будућности: знао је да се слепо баца у бездан, у који није требало ни да загледа... али није то њега збуњивало. Та ствар је била свршена, али како да изађе пред свога судију? И кад би га доиста судија дочекао — анђео с пламеним мачем... него ће још он сам морати забити нож... Гадно! А да се врати натраг, да се одрекне од тога другог, да се користи слободом која му се обећава, која му се признаје... Не! Боље да умре! Не, не треба му та бљутава слобода... већ треба да падне у прашину, и да се оне очи с љубављу наднесу...

— Григорије Михаилићу! — чу се нечији тужан глас, и нечија тешка рука паде на Литвинова.

Он се обазре прилично уплашен и познаде Потугина.

— Опростите, Григорије Михаилићу, — поче он са својом уобичајеном гримасом; — ја сам вас, можда, узнемирио, али кад сам вас видео издалека помислио сам. . . Уосталом, ако вам није стало до мене. . .

— Напротив, врло ми је мило, — процеди Литвинов кроз зубе.

Потугин пође напоредо с њим.

— Дивно вече, — поче он; — тако је топло! Шетате ли одавно?

— Не, од мало пре.

— Та шта ја питам; видео сам вас кад сте изашли из Hôtel de l'Europe.

— Онда сте ви ишли у стопу за мном?

— Да.

— Имате ли што да ми кажете?

— Да, — понови Потугин једва чујно.

Литвинов се заустави и погледа у овога нетраженог сапутника. Био је блед у лицу, очи су му лутале; давнашња, стара туга као да је пробијала у његовим унакаженим цртама.

— Шта ви то управо имате да ми кажете? — рече Литвинов лагано, па опет пође напред.

— Па допустите. . . одмах. Ако вам је свеједно, да седнемо овде на клупу, овде ће бити згодније.

— Па то је нешто тајанствено, — проговори Литвинов, седајући поред њега. — Ви просто не личите на себе, Созонте Иванићу.

— Не, није мени ништа; а нема ничега ни тајанственог. Ја сам управо хтео да вам кажем... да утисак који је учинила на мене ваша вереница... она је, чини ми се, ваша вереница?... Дакле, једном речју, она девојка с којом сте ме данас упознали. Морам вам рећи да целог свог живота нисам наишао на симпатичније створење. То је златно срце, права анђелска душа.

Потугин изговори све те речи с истим опорим и тужним лицем, тако да је чак и Литвинов морао приметити чудне противности између израза његова лица и његових речи.

— Ви сте сасвим тачно оценили Татјану Петровну, — поче Литвинов, — ма да се морам чудити, прво, што су вам познати моји односи према њој, а друго и зато како сте је тако брзо могли оценити. Она заиста има анђелску душу; али допустите да вас упитам, јесте ли о томе хтели са мном да разговарате?

— Њу човек мора одмах оценити, — прихвати Потугин, као да хоће да избегне последње питање: — треба јој само загледати у очи. Она заслужује сваку срећу на земљи и завидна је судбина оног човека који јој буде стварао ту срећу! Треба желети да се он покаже достојан такве среће.

Литвинов се мало намршти.

— Допустите, Созонте Иванићу, — поче он: — отворено да вам кажем, мени наш разговор изгле-

да прилично оригиналан... Хтео бих знати: да ли се на мене односи алузија коју имају ваше речи?

Потугин не одговори одмах Литвинову; он се, очевидно, борио са самим собом.

— Григорије Михаилићу, — поче он најзад; — или сам се ја потпуно преварио у вама или сте кадри да чујете истину, па ма од кога она долазила, и ма под каквим се ружним омотом јавила. Мало час сам вам рекао да сам видео откуда сте ишли.

— Па да, из Hôtel de l'Europe. Па шта је с тим?

— Али, ја знам с ким сте ви тамо разговарали!

— Како?

— Ви сте се видели с госпођом Ратмировом.

— Ну да, био сам код ње. Па шта даље?

— Шта даље?... Ви, вереник Татјане Петровне, видели сте се с госпођом Ратмировом, коју ви волите... и која вас воли.

Литвинов намах устаде с клупе; крв му удари у главу.

— Шта је то? — рече он најзад љутитим, пригушеним гласом: — неслана шала, шпијунирање? Извол'те објаснити.

Потугин баци на њега тужан поглед.

— Ах, нека вас не вређају моје речи, Григорије Михаилићу; а ви мене не можете увредити. Нисам ја због тога отпочео разговор с вама, и није ми сад до шале.

— Може бити, може бити. Ја сам готов да верујем у чистоту ваших намера; али ћу ипак бити сло-

бодан да вас упитам: с каким се правом ви мешате у домаће послове, у интимни живот туђег човека, и на основу чега ви своју... измишљотину тако поуздано износите као истину?

— Моју измишљотину! Да сам ја то измислио, ви се не бисте разљутили! А што се тиче права, то још никад нисам чуо да би се човек могао питати: има ли или нема право пружити руку утопљенику.

— Много вам хвала што се бринете о мени, — прихвати Литвинов набусито; — само то мени уопште није потребно, и све те фразе о пропасти коју светске даме припремају неискусним младићима, о неморалу вишега света и тако даље, сматрам за обичне фразе, и чак их у неком погледу презирем; па зато вас молим да не замарате своју спасилачку десницу, него да ме мирно пустите да се удавим.

Потугин опет подиже очи на Литвинова. Он је дисао тешко, усне су му подрхтавале.

— Ама погледајте ви у мене, млади човече, — оте му се најзад, и он се лупи у груди: — зар збиља ја личим на обичног, задовољног моралисту, на проповедника? Зар ви не разумете да само из сажаљења према вама, ма како оно било јако, ја не бих ни речи прозборио, не бих вам дао права да ми пребаците за оно што ми је најмрскије — за нескромност, за наметљивост. Зар ви не видите да је овде ствар друге врсте, да је пред вама човек кога је убило, срушило, коначно уништило оно исто осећање

од чијих последица би он желео вас да сачува, и то... и то према истој жени!

Литвинов отступи корак назад.

— Је ли могућно! Шта сте рекли... Ви... ви... Созонте Иванићу? Али госпођа Бељска... она дете...

— Ах, не питајте ме... верујте ми! То је мрачна, страшна историја, коју вам нећу причати. Госпођу Бељску скоро нисам ни познавао, то дете није моје, ја сам узео све на себе... зато... што је *она* то хтела, зато што је то *њој* било потребно. Зашто бих ја био овде, у вашем одвратном Бадену? И најзад, зар ви збиља мислите, зар сте ви и за један тренутак могли помислити да сам се из сажаљења према вама одлучио да вас упозорим? Мени је жао оне добре, лепе девојке, ваше веренице, а уосталом, шта се мене тиче ваша будућност, будућност вас обоје?... Али ја се за њу бојим... за њу.

— То је лепо од вас, господине Потугин, — поче Литвинов, — али пошто смо ми обојица, по вашим речима, у истом положају, зашто ви самом себи не читате такве лекције, и зар не треба да припишем вашу бојазан другом неком осећању?

— То јест, љубомори, хоћете да кажете? Ех, млади човече, млади човече, срамота је да се притварате и правите лукав, срамота је да не схватате какав горки јад сад говори кроз моја уста! Не, нисам ја с вама у истом положају! Ја, ја — ја сам стари, смешан, потпуно безопасан особењак... а ви! Та шта ту вазда́н! Ни за тренутак не бисте пристали да

узмете на себе ону улогу коју ја играм, и то играм па још кажем хвала! А љубомора? Није љубоморан онај који нема макар трунке наде и не би ми се сад десило да први пут искусим то осећање. Мени је само страшно, страшно због ње, појмите ви то. И зар сам ја могао очекивати, кад ме је слала к вама, да ће је осећање кривице тако далеко завести?

— Али допустите, Созонте Иванићу, ви као да знате...

— Ја ништа не знам и знам све. Ја знам, — додаде он, па се окрете, — ја знам где је она јуче била. Али њу је сад немогућно задржати: она се као бачени камен мора докотрљати до дна. Ја бих био још већи лудак кад бих замишљао да ће вас моје речи одмах задржати... вас, коме таква жена... Али доста о томе. Ја не могу самога себе да сломим, ето то је моје све оправдање. А најзад, откуд знам, и зашто да не покушам? Можда ћете се ви предомислити, можда ће вам која моја реч ганути душу, ви нећете хтети упропастити и њу, и себе, и оно невино, дивно створење... Ах! не љутите се, не лупајте ногом! Чега имам да се бојим, што да се устручавам? Не говори сад љубомора из мене, нити љутња... Ја сам готов пасти вам пред ноге, преклињати вас... а уосталом, збогом! Не бојте се, све ће остати тајно. Желео сам вам добра.

Потугин оде алејом и убрзо га нестаде у сутону... Литвинов га није задржавао.

„Страшна, мрачна историја"... говорио је Потугин Литвинову а није хтео да је исприча... Додирнимо је и ми свега са две речи.

Једно осам година пре тога било га је његово министарство привремено придодало графу Рајзенбаху. Било је то у лето. Потугин је одлазио к њему у летњиковац и проводио тамо по читаве дане. Ирина је тада живела код графа. Она се никада није либила људи ниског положаја, бар их се није туђила, и графица ју је више пута прекоревала због њене сувишне, московске фамилијарности. Ирина је убрзо пронашла паметног човека у том скромном чиновнику, обученом у чиновнички фрак, закопчан до грла. Она је често и радо разговарала с њим... а он... он се заљубио у њу страсно, дубоко, тајно... Тајно! *Он* је тако мислио. Прошло је лето; графу више није био потребан помоћник са стране. Потугин је изгубио Ирину из вида, али је није могао заборавити. Три године после тога сасвим неочекивано добије позив од једне мало му познате даме средњег сталежа. Та дама се с почетка устезала да говори, али, заклевши га да крије све што чује, у највећем поверењу понуди му... да се ожени једном девојком која је заузимала угледан положај у свету и којој је удаја постала преко потребна. Главно лице дама се једва одлучила да наговести и одмах је обећала Потугину новаца, много новаца. Потугин се није нашао увређен, чуђење је угушило у њему љутњу, али је, разуме се, сместа одбио. Тада му дама предаде писмо —

од Ирине. „Ви сте племенит, добар човек”, писала је она, „и ја знам, ви ћете мени за љубав све учинити; молим вас за ту жртву. Ви ћете спасти биће које ми је драго. Спасавајући њу, спашћете и мене... Немојте питајте како. Ја се ником не бих одлучила да се обратим с таком молбом, али вама пружам руке и велим вам: учините то мени за љубав”. Потугин се замисли и рече да је он доиста готов да за Ирину Павловну учини много што шта, али је хтео чути њену жељу из њених рођених уста. Састанак је био истог вечера: није дуго трајао и нико није знао о њему сем те даме. Ирина већ није више живела код графа Рајзенбаха.

— Зашто сте се ви баш мене сетили? — упита је Потугин.

Она поче надугачко и нашироко причати о његовим лепим особинама, па се опет заустави...

— Не, — рече она; — треба да вам кажем истину. Ја сам знала, ја знам да ме ви волите; ето зашто сам се одлучила... и тада му све исприча.

Елиза Бељска је била сироче; њени рођаци је нису волели и рачунали су на њено наслеђе... њу је очекивала пропаст. Спасавајући њу, Ирина је стварно чинила услугу ономе ко је био свему узрок и који је сада постао врло близак њој, Ирини... Потугин је ћутећи дуго гледао у Ирину, и пристао. Она је заплакала и сва у сузама пала му око врата. И он је заплакао... али су њихове сузе биле различне. Већ је све било спремљено за свадбу у тајности, моћна

рука је била уклонила све препреке... али се десила болест... и тада се роди кћи, а мати се... отрује. Шта да се ради с дететом? Потугин га узе да се стара о њему, из истих руку, из руку Ирининих.

Страшна, мрачна историја... Даље, читаоче, даље од ње!

Прошло је више од једног сата пре него што се Литвинов одлучио да се врати у свој хотел. Он му се већ приближавао, кад одједном чу кораке иза себе. Изгледало је да неко упорно иде за њим и да иде брже кад он убрза корак. Дошавши под фењер, Литвинов се осврте и познаде ђенерала Ратмирова. С белом краватом, у кицошком раскопчаном капуту, с низом звездица и крстића на златном ланчићу у рупици фрака, ђенерал се сам враћао с ручка. Његов поглед, право и дрско уперен у Литвинова, показивао је такво презирање и такву мржњу, из целе његове фигуре избијало је тако насртљиво изазивање да је Литвинов сматрао за своју дужност да му, стегнувши срце, пође у сусрет, да пође у „авантуру”. Али кад би према Литвинову, лице у ђенерала се за трен ока промени: опет се појави на њему уобичајена потсмешљива елеганција, и рука у отворено љубичастој рукавици високо издиже углачани шешир. Литвинов ћутећи скиде свој шешир и свако оде својим путем.

— „Зацело је приметио нешто!” помисли Литвинов. „Да је бар... неко други!” помисли ђенерал.

Татјана је играла пикета са својом тетком кад Литвинов уђе у њихову собу.

— Е красан си ми ти, мој брајко! — узвикну Капитолина Марковна па баци карте на страну. — Првога дана, па те нема целог вечера! А ми смо вас чекале, чекале, грдиле, грдиле...

— Ја, тетка, ништа нисам рекла, — напомену Татјана.

— Но, ти си већ позната скромница! Треба да се стидите, господине мој! Па још вереник!

Литвинов се некако извини и седе за сто.

— Па зашто сте престале играти? — упита он, пошто мало поћута.

— Ето ти на! Ја и она играмо карата од досаде, кад немамо што да радимо... а сад сте ви дошли.

— Ако је по вољи да слушате вечерњу музику, — рече Литвинов, — ја ћу вас врло радо водити.

Капитолина Марковна погледа у своју нећаку.

— Хајдемоте, тетка, ја сам готова, — рече она; — али зар није боље да останемо код куће?

— И то није лоше! Пићемо чај, по нашински, по московски, са самоваром, па ћемо лепо проћаскати. Нисмо још ни разговарали ваљано.

Литвинов нареди да се донесе чај, али им се није дало да добро проћаскају. Он је стално осећао грижу савести, ма шта да је говорио, све му се чинило да лаже и да се Татјана досећа. А међутим на њој се није опажала никака промена; она се и сада понашала неусиљено... само се њен поглед није ни

једном зауставио на Литвинову, већ је некако снисходљиво и плашљиво клизио по њему — и била је блеђа него обично.

Капитолина Марковна је упита да је не боли глава.

Татјана хтеде прво да одговори да је не боли, али промисливши се рече: „да, малко".

— Због пута, — рече Литвинов и чак поцрвене од стида.

— Због пута, — понови Татјана и поглед јој опет склизну по њему.

— Треба да се одмориш Тањечка.

— Ја ћу и тако скоро лећи, тетка.

На столу је стајао Guide des Voyageurs;[1] Литвинов узе читати на глас опис баденске околине.

— Све је то тако, — прекиде га Капитолина Марковна.— Али ево шта не треба заборавити. Кажу да је овде платно врло јефтино, па би га требало купити за младину спрему.

Татјана обори очи.

— Имаћемо кад, тетка. Ви о себи никад не мислите, а неизоставно треба за себе да сашијете хаљину. Видите како су овде сви фино обучени.

— Е, душо моја! Шта ће ми то? Какав сам ти ја кицош! Кад бих ја била онако лепа као она ваша познаница, Григорије Михаиловићу, како ли се оно зваше?

— Каква познаница?

[1] Путовођа. — Прим. прев.

— Па она што смо је данас срели.

— А, она! — рече Литвинов с извештаченом равнодушношћу, и опет га би страшно стид. „Не! помисли он, овако се не може продужити”.

Он је седео поред своје веренице, а неколико десиметара растојања од ње, у његовом бочном џепу, била је Иринина марамица.

Капитолина Марковна изађе за тренутак у другу собу.

— Тања... — рече Литвинов с напором. Он је први пут тога дана назва по имену.

Она му се окрете.

— Ја... имам да вам кажем нешто важно.

— А! Збиља? Кад? Сад?

— Не, сутра.

— А! Сутра. Па добро.

Бескрајна жалост очас испуни Литвиновљеву душу. Он узе Татјанину руку и пољуби је смерно, као кривац; њој се срце лагано стеже и не обрадова је тај пољубац.

Ноћу око два сата, Капитолина Марковна, која је спавала у истој соби са својом нећаком, одједном подиже главу и ослушну.

— Тања! — рече она, — ти плачеш?

Татјана не одговори одмах.

— Не, тетка, — чу се њен умиљати гласић: — имам кијавицу.

XX

„Зашто сам јој то рекао?" мислио је Литвинов сутрадан, седећи у својој соби, код прозора. Он мрзовољно слеже раменима: он је то баш зато и казао Татјани, да би себи пресекао сваку отступницу. На прозору је стајало писмо од Ирине; она га је звала к себи за дванаест сати. Потугинове речи су му непрестано падале на памет; оне су му одјекивале као злокобан, иако слаб, подземни хук; он се љутио, и никако се није могао одвојити од њих. Неко закуца на врата.

— Wer da? — упита Литвинов.

— А! ви сте код куће! Отворите! — зачу се промукао Биндасовљев глас.

Квака на брави зашкрипа.

Литвинов побледе од љутине.

— Нисам код куће, — рече он оштро.

— Како нисте код куће? Каква је то комедија?

— Каже вам се — нисам код куће; одлазите!

— Е то је лепо! А ја дошао да потражим мало новаца на зајам, — прогунђа Биндасов.

Ипак се удаљи, лупајући, по обичају, потпетицама.

Литвинов умало не истрча за њим: толико зажеле да намести леђа томе одвратном безобразнику. Догађаји последњих дана су му били растројили живце; још мало, па би заплакао. Попи чашу хладне воде, закључа, не знајући ни сам зашто, све фиоке на собном намештају, па оде к Татјани.

Нађе је саму. Капитолина Марковна је била отишла по радњама да купује. Татјана је седела на дивану и држала обема рукама неку књигу: није ју читала и тешко да је и знала каква је то била књига. Она се није мицала, али јој је срце силно куцало у грудима и бели оковратник око њеног врата подрхтавао је упадљиво и равномерно.

Литвинов се збуни. . . ипак, седе поред ње, поздрави се, осмехну се; и она се на њега осмехну. Она му се поклонила кад је ушао, поклонила се уљудно, не пријатељски — али није погледала у њега. Он јој пружи руку; она му даде своје охладнеле прсте, одмах их извуче и опет узе књигу. Литвинов је осећао да би увредио Татјану ако би отпочео говор о стварима од мале важности; она, по обичају, није ништа тражила, али је све у њој говорило: „ја чекам, чекам". . . Требало је испунити обећање. Али он, — мада скоро сву ноћ није ни о чему другом мислио, — није био спремио чак ни прве, уводне речи, и просто није знао на који начин да прекине то мучно ћутање.

— Тања, — поче он најзад, — ја сам вам јуче рекао да имам да вам кажем нешто важно (он је у Дрезди насамо с њом почињао јој говорити „ти", али се сад није на то могло ни мислити). Ја сам готов, само вас молим зараније да не жалите на мене и да будете уверени да моја осећања према вама. . .

Ту застаде. Изгуби дах. Татјана се још једнако

није мицала нити гледала у њега, само је јаче него пре стезала књигу.

— Међу нама, — настави Литвинов, не завршивши започети говор, — међу нама је увек била потпуна искреност; ја вас и сувише поштујем, да бих могао бити лицемер према вама; хоћу да вам докажем; хоћу да вам докажем да умем ценити узвишеност и слободу ваше душе, и мада ја... мада, наравно...

— Григорије Михаиловићу, — поче Татјана мирним гласом, а све јој лице покри мртвачко бледило: — притећи ћу вам упомоћ: ви ме више не волите, а не знате како то да ми кажете.

Литвинов и нехотице задрхта.

— Како?... — рече он једва чујно, — како сте могли помислити?... Ја, право да вам кажем, не разумем...

— Па шта, зар то није истина? Реците, зар то није истина! Реците!

Татјана се окрете целим телом Литвинову; њено лице с назад забаченом косом приближи се његовом лицу, а њене очи, које тако дуго нису гледале у њега, просто се упише у његове очи.

— Зар то није истина? — понови она.

Он ништа не рече, не пусти ни једног звука. Он не би могао слагати у том тренутку, чак кад би и знао да ће му поверовати и да ће је његова лаж спасти; он чак ни њен поглед није био кадар издржати. Литвинов ништа не рече, али њој више није

ни требао одговор; она је прочитала тај одговор у самом његовом ћутању, у тим молећивим, обореним очима, — па се забаци назад и упусти књигу... Она је још сумњала до тога тренутка, и Литвинов је то разумео; он је разумео да се она још колеба — и како је ружно, истински ружно било све што је он учинио!

Он паде пред њом на колена.

— Тања, — викну он, — кад би знала како ми је тешко да те видим у том положају, како ми је страшно помислити да сам то ја, ја! У мени се срце кида; ја сам себе не познајем; ја сам упропастио и себе, и тебе, и све... све је уништено, Тања, све! Да ли сам се могао надати да ћу нанети такав удар теби, своме најбољем пријатељу, своме анђелу чувару!... Јесам ли се могао надати да ћемо се ја и ти овако видети, да ћемо провести овакав дан какав је био јучерашњи!...

Татјана хтеде да устане и оде. Он је задржа за крај хаљине.

— Немој ићи, саслушај ме још један минут. Ти видиш, ја сам пред тобом на коленима, али нисам дошао да те молим да ми опростиш, ти не можеш и не треба да ми опростиш, — дошао сам да ти кажем да је твој пријатељ пропао, да пада у бездан и да неће да повуче и тебе са собом... а мене спасти... не! чак ни ти ме не можеш спасти. Ја бих те сам одгурнуо... Ја сам пропао, Тања, коначно сам пропао!

Тања погледа у Литвинова.

— Ви пропали! — рече она, као да га не разуме потпуно. — Ви пропали?

— Да, Тања, ја сам пропао. Све прошло, све што ми је драго, све чим сам до сад живео, пропало је за мене; све је срушено, све је покидано, и ја не знам шта ме чека у будућности. Ти си ми мало пре рекла да те више не волим... Не, Тања, ја те нисам престао волети, али ме је запљуснуло, обузело друго, страшно, несавладљиво осећање. Ја сам му се противио докле сам могао...

Татјана устаде; подиже обрве; бледо лице јој потамне. Литвинов исто тако устаде.

— Ви сте заволели другу жену, — поче она, — и ја погађам која је... Јуче смо се с њом срели, — зар не?... Па шта! Ја знам шта ми сад остаје да радим. Пошто ви сами кажете да је у вама то осећање непромењљиво... (Татјана застаде за тренутак: можда се још надала да Литвинов неће пропустити ту последњу реч без свога одговора, али он ништа не рече), то ми остаје само да вам вратим... вашу реч.

Литвинов саже главу, као да покорно прима заслужени ударац.

— Ви имате право да се љутите на мене, — рече он, — ви имате потпуно право да ме прекоревате због малодушности... због преваре.

Татјана поново погледа у њега.

— Ја вас нисам корела, Литвинов, ја вас не

окривљујем. Слажем се с вама: најгорча истина боља је него оно што је било јуче. Какав би нам био живот!

„Какав ће мој живот бити сад!" тужно одјекну у Литвиновљевој души.

Татјана се приближи вратима спаваће собе.

— Молим вас, Григорије Михаилићу, да ме оставите саму за неко време, — ми ћемо се још видети, још ћемо поразговарати. Све је ово било тако изненадно. Треба ми мало да приберем снагу... оставите ме... поштедите мој понос. Ми ћемо се још видети.

И рекавши те речи, Татјана се брзо удаљи и закључа за собом врата.

Литвинов изађе на улицу као сметен, као оглунуо; нешто мрачно и тешко му се залегло дубоко у срцу; такво осећање мора да има човек који је заклао другог човека, а међутим му је лакнуло као да је најзад збацио мрско бреме. Татјанина великодушност га је уништила, живо је осећао све што је губио... па ипак, с његовим кајањем мешала се љутња; он је тежио Ирини, као јединому преосталом прибежишту, — и љутио се на њу. Од неког времена и са сваким даном Литвиновљева осећања су постајала све јача и све замршенија; та збрка га је мучила, љутила, он се губио у том хаосу, желео је само једно: да изађе најзад на пут, на какав било пут, само да се више не врти у том бесмисленом полумраку. Позитивни људи, као што је Литви-

нов, не би требало да се заносе страстима; она нарушава сам смисао њиховог живота... Али се природа не обзире на логику, на нашу човечанску логику; она има своју, коју ми не разумемо и не признајемо све докле она не пређе преко нас као точак.

Раставши се с Татјаном, Литвинов је имао само једно на уму: да се види с Ирином, те се упути к њој. Али је ђенерал био код куће, — тако му је бар рекао вратар, — и он не хтеде ући, није осећао у себи снаге да се притвара, па полако оде ка Конверзационсхаусу. Литвиновљеву неспособност да се притвара тога дана су осетили на себи и Ворошилов, и Пишчалкин, на које је наишао успут: једному је ни пет ни шест бубнуо да је празан као тиква, другоме да је досадан као стеница; добро је што није натрапао и на Биндасова: зацело би се десио „grosser Skandal". Оба млада човека се забезекнуше; Ворошилов се чак упита, да ли официрска част не би захтевала да затражи задовољења, — али се, као Гогољев поручник Пирогов, умири у кафани бутербродом. Литвинов спази издалека Капитолину Марковну, како ужурбано трчи у свом шареном огртачу из дућана у дућан... Би га стид од добре, смешне, племените старице. Затим се сети Потугина, јучерашњег разговора... Али гле, нешто подуну на њега, нешто неопипљиво, а несумњиво; да је дах долазио од сенке што пада, он се не би могао тако лако приметити, али он од-

мах осети да се то приближује Ирина. Доиста: она се појави на неколико корака од њега, испод руке с другом неком дамом; очи им се одмах сретоше. Ирина вероватно спази нешто нарочито у изразу Литвиновљева лица; она се задржа пред дућаном у ком се продавало много сићушних дрвених швајцарских сатова, позва га к себи покретом главе и, показујући му неке од тих сатића, молећи га да погледа лепи цифраник са шареном кукавицом на врху, рече не шапатом, већ обичним својим гласом, као да наставља започету реченицу — то мање привлачи пажњу туђих лица:

— Дођите после једног сата, ја ћу бити сама код куће.

Али ту јој притрча познати дамски ласкавац мсје Вердије, па се поче дивити боји feuille morte[1] њене хаљине, њеном врло ниском шпанском шеширићу, накривљеном до самих обрва. . . Литвинов се изгуби у гомили.

XXI

— Григорије, — говорила му је Ирина два сата после тога, седећи поред њега на малом отоману и метнувши му обе руке на раме. — Шта је теби? Кажи ми сад, брже, док смо сами.

— Са мном? — рећи ће Литвинов. — Ја сам срећан, срећан, ето шта ми је.

[1] Мртво лишће. — Прим. прев.

Ирина обори поглед, осмехну се, уздахну.

— То није одговор на моје питање, мили мој.

Литвинов се замисли.

— Е па онда знај, пошто ти то на сваки начин тражиш (Ирина широко отвори очи и малко се забаци уназад): ја сам данас све казао мојој вереници.

— Како све? Ти си поменуо моје име?

Литвинов чак пљесну рукама.

— Ирина, за Бога, како ти је могла пасти напамет така мисао! Да ја...

— Е па опрости ми... опрости ми. Па шта си рекао?

— Рекао сам јој да је више не волим.

— Је ли питала зашто?

— Нисам сакрио од ње да сам заволео другу и да се морамо растати.

— Но... а она? Пристаје?

— Ах, Ирина! То је девојка! Она је саздана сва од самопожртвовања, сва од племенитости!

— Верујем, верујем... уосталом, ништа јој друго није ни остало.

— И ни једног прекора, ни једне опоре речи мени, човеку који јој је покварио цео живот; преварио је, напустио је без срца...

Ирина је разгледала своје нокте.

— Кажи ми, Григорије... је ли она тебе волела?

— Да, Ирина, она ме је волела.

Ирина поћута мало, намештајући хаљину.

— Право да ти кажем, — поче она, — ја баш не разумем откуд ти је то пало напамет да се објашњаваш с њом.

— Како откуда, Ирина! Зар би ти хтела да ја лажем, притварајући се пред њом, пред том чистом душом? Или си ти мислила...

— Ја ништа нисам мислила, — прекиде га Ирина. — Признајем, мало сам мислила о њој... ја не умем мислити о двома у исто време.

— То јест, ти хоћеш да кажеш...

— Дакле, шта? Она одлази, та чиста душа? — поново га прекиде Ирина.

— Ја ништа не знам, — одговори Литвинов, — још се морам видети с њом. Али она неће остати.

— А! Срећан јој пут!

— Не, она неће остати. Уосталом, и ја сад не мислим о њој. Мислим о ономе што си ми *ти* рекла, што си ми *ти* обећала.

Ирина га погледа испод ока.

— Незахвалниче! Ти још ниси задовољан?

— Не, Ирина, нисам задовољан. Ти си ме учинила срећним, али ја нисам задовољан и ти ме разумеш.

— То јест, ја...

— Да, ти ме разумеш. Сети се својих речи, сети се шта си ми писала. Ја не могу делити с другим, не, не. Ја не могу пристати на бедну улогу тајног љубавника, ја нисам само свој живот, већ сам још један живот бацио пред твоје ноге, од свега сам се

одрекао, све сам смрвио у прах, без милости и неповратно, али зато верујем, тврдо сам уверен да ћеш ти одржати своје обећање и сјединити за увек твоју судбину с мојом...

— Ти хоћеш да ја бежим с тобом? Ја сам готова... (Литвинов се усхићено саже к њеним рукама.) Ја сам готова, не одричем се своје речи. Али да ли си ти сам промислио о тешкоћама... јеси ли припремио средства?

— Ја још ништа нисам стигао да смислим нити да спремим, али само реци: јест, допусти ми да радим, и неће проћи ни месец дана...

— Месец дана! Ми за две недеље путујемо у Италију.

— Мени је доста и две недеље. О, Ирина! Ти као да хладно примаш мој предлог, можда ти изгледа сањалачки, али ја нисам дечко, нисам навикао да се забављам сањаријама, знам како је то страшан корак, знам какву одговорност узимам на себе; али ја не видим другог изласка. Најзад помисли, ја већ и због тога морам прекинути све везе с прошлошћу, да не бих изгледао као презрени лажов у очима оне девојке коју ти приносим на жртву!

Ирина се одједном исправи, а очи јој севнуше.

— Е, извинићете, Григорије Михаилићу! Ако се ја решим, ако будем побегла, побећи ћу с човеком који ће то учинити ради мене, само ради мене, а не зато да не би изгубио вредност у очима флегматичне госпођице, у чијим је жилама место крви вода с мле-

ком, du lait coupé! И још ћу вам једно рећи: мени се, признајем, први пут десило да чујем да онај коме сам ја наклоњена заслужује сажаљење, игра бедну улогу! Ја знам беднију улогу: улогу човека који ни сам не зна шта се дешава у његовој души!

Сад се Литвинов исправи.

— Ирина, — поче он.

Али она наједном притисну оба длана на чело, па у грчевитом заносу паде му на груди и загрли га необично снажно,

— Опрости ми, опрости ми, — поче она дрхтавим гласом, — опрости ми, Григорије! Ти видиш како сам ја покварена, како сам гадна, љубоморна, пакосна! Ти видиш како ми је потребна твоја помоћ, твоја милост! Да, спаси ме, ишчупај ме из ове провалије, док још нисам потпуно пропала! Да, бежимо, бежимо од ових људи, од овога света у неки далеки, дивни, слободни крај! Може бити да ће твоја Ирина напослетку бити достојнија оних жртава које јој ти приносиш! Не љути се на мене, опрости ми. мили мој — и знај да ћу учинити све што ти наредиш, ићи ћу свуда куда ме ти будеш водио!

Срце ускипе у Литвинова. Ирина се јаче него пре прибијала свим својим младим и витким телом. Он се наже над њену мирисаву расуту косу и, пијан од захвалности и раздраганости, једва се усуђивао да их помилује руком, једва их је додиривао уснама.

— Ирина, Ирина, — понављао је он, — анђеле мој. . .

Она наједном подиже главу, ослушну...

— То су кораци мога мужа... он је ушао у своју собу, — прошапута она, па се хитро одмаче и седе у фотељу... — Куда ћеш? — настави она опет шапатом, — остани; он и тако сумња у тебе. Или се ти њега бојиш? — Она није спуштала очију с врата. — Да, то је он; он ће сад овамо доћи. Причај ми нешто, разговарај са мном. — Литвинов се није одмах могао снаћи и ћутао је. — Ви не идете сутра у позориште? — рече она гласно. — Даје се le Verre d'eau,[1] застарео комад и Плеси се страшно ачи... Ми смо као у грозници, — додаде она спустивши глас, — тако не иде; о томе треба добро промислити. Морам те упозорити да је сав мој новац код њега; mais j'ai mes bijoux.[2] Отићи ћемо у Шпанију, хоћеш ли? — Она поново подиже глас. — Зашто све глумице дебљају? Ево, рецимо, Madleine Brohan... та говори, немој седети тако ћутећи. Мени се врти глава. Али ти не треба да сумњаш у мене... Ја ћу ти јавити куда сутра да дођеш. Само ниси требао рећи оној госпођици... Ah, mais c'est charmant![3] — узвикну она наједаред, па ударивши у нервозан смех, откиде поруб на марамици.

— Могу ли ући? — упита из друге собе Ратмиров.

— Можеш, можеш.

[1] Чаша воде. — Прим. прев.

[2] Али ја имам свој накит. — Прим. прев.

[3] Ах, па то је дивно. — Прим. прев.

Врата се отворише и на прагу се појави ђенерал. Он се намршти кад спази Литвинова, али му се ипак поклони, то јест заљуља само горњим делом тела.

— Нисам знао да имаш госта, — рече он: — je vous demande pardon de mon indiscrétion.[1] А вас Баден још једнако интересује, мсје. . . Литвинов?

Ратмиров је увек изговарао Литвинољево презиме запињући, као да га је сваки пут заборављао, да га се није одмах сетио. . . Тим и усто сувишним издизањем шешира при поздраву он је мислио да га увреди.

— Мени овде није досадно, мсје le général.

— Збиља? А мени је Баден постао страшно досадан. Ми скоро одлазимо одавде, зар не, Ирина Павловна? Assez de Bade comme ça.[2] Уосталом, ја сам за ваш рачун добио данас на картама пет стотина франака.

Ирина кокетно пружи руку.

— Па где су? Дајте за ситнице.

— Дугујем вам, дугујем . . . а ви већ одлазите, мсје. . . Литвинов.

— Да, одлазим, као што видите.

Ратмиров опет зањиха телом.

— До виђења!

— Збогом, Григорије Михаилићу, — рече Ирина. — Ја ћу одржати своје обећање.

[1] Опростите ми за индискрецију. — Прим. прев.
[2] Доста нам је Бадена. — Прим. прев.

— Како? Смем ли знати? — упитаће је муж
Ирина се осмехну.

— Не, то онако... међу нама. C'est à propos du voyage... où il vous plaira.[1] Ти знаш — књигу Стала?

— А! Како да не, како да не, знам. Дивни цртежи.

Изгледало је да је Ратмиров добро са женом: говорио јој је ти.

XXII

„Та боље је да не мислим", — понављао је Литвинов, идући улицом и осећајући да га поново обузимају бриге. „Ствар је свршена, она ће одржати своје обећање, мени остаје само да предузмем све потребне мере... Али она као да се колеба"... „он затресе главом. Њему самом изгледале су чудне рођене намере; некако су одјекивале натегнуто и невероватно. Не може се човек дуго носити са истим мислима. Оне се окрећу постепено као стаклад на калеидоскопу... погледаш... већ су сасвим друге слике пред очима. Тежак умор овлада Литвиновом... да му је да се одмори бар за тренутак... а Тања? Он се трже и, не размишљајући више, покорно пође кући и само му сину у глави да га судбина пребацује данас од једне до друге... Свеједно: требало је свршити. Он се врати у хотел, па се опет брзо. ско-

[1] Тиче се пута, ако желите знати. — Прим. прев.

ро без осећаја, без колебања и оклевања, упути Татјани.

Дочека га Капитолина Марковна. Чим је погледао у њу, већ је знао да јој је све познато: очи сироте старе девојке биле су отекле од суза, а белим, рашчупаним праменовима уоквирено црвено лице показивало је страх и тугу, љутњу и бескрајно запрепашћење. Она хтеде да полети на Литвинова, али се одмах уздржа, па је, угризавши уздрхтале усне, гледала у њега тако као да је хтела и да га преклиње и да убије, и да се увери да ли је све то сан, лудост, немогућна ствар, неправда?

— А, ви сте. . . ви сте дошли, дошли, — поче она... Врата на суседној соби се брзо отворише — и лаким кораком уђе Татјана, бледа као крпа, али мирна.

Она лагано загрли тетку једном руком и намести је да седне поред себе.

— Седите и ви, Григорије Михаилићу, — рече она Литвинову, који је стајао као изгубљен на вратима. — Врло ми је мило што ћу се још једном видети с вама. Рекла сам тетки вашу одлуку, нашу заједничку одлуку; она се потпуно с њом слаже и одобрава је. . . Без међусобне љубави не може бити среће, није довољно само међусобно поштовање (при речи „поштовање" Литвинов и нехотице обори поглед), и боље је растати се него се после кајати. Зар није тако, тетка?

— Па наравно, — поче Капитолина Марковна, —

наравно, Тањуша; онај ко те није умео оценити... ко се одлучио...

— Тетка, тетка, — прекиде је Татјана, — сетите се шта сте ми обећали. Ви сте ми сами увек говорили: Татјана, истина пре свега — и слобода. Е, а истина није увек слатка, па ни слобода; иначе каква би била наша заслуга?

Она нежно пољуби Капитолину Марковну у њену белу косу, па обративши се Литвинову, настави:

— Ја и тетка смо се одлучиле да идемо из Бадена... мислим да ће тако за све нас бити лакше.

— Кад мислите да путујете? — мукло проговори Литвинов. Он се сети да је те исте речи њему недавно казала Ирина.

Капитолина Марковна се наже напред, али је Татјана задржа, додирнувши умиљато њено раме.

— Вероватно скоро, врло скоро.

— И допустите ми да вас упитам, куд намеравате да путујете, — рече Литвинов истим гласом.

— Прво у Дрезду, а после вероватно у Русију.

— И шта вам то треба сад да знате, Григорије Михаилићу, ... — узвикну Капитолина Марковна.

— Тетка, тетка, — умеша се опет Татјана. Настаде кратко ћутање.

— Татјана Петровна, — поче Литвинов, — ви схватате како се мучно и тужно морам осећати у овом тренутку.

Татјана устаде.

— Григорије Михаилићу, — рече она, — нећемо говорити о томе... Молим вас, ако не због вас, онда због мене. Ја вас познајем не од јуче и могу добро замислити шта морате сад осећати. Али нашто говорити, нашто тровати... (Она застаде: видело се да је хтела да причека да се стиша у њој узбуђење, да прогута сузе које су већ навирале. То јој пође за руком). Нашто тровати рану која се не може излечити? Оставимо то времену. А сад имам једну молбу на вас, Григорије Михаилићу; будите тако добри, сад ћу вам дати једно писмо: однесите то писмо на пошту, оно је врло важно, а ја и тетка немамо кад... Бићу вам врло захвална. Причекајте за тренутак... ја ћу сад...

На прагу од врата Татјана узнемирено погледа у Капитолину Марковну; али она је тако важно и достојанствено седела, с таким строгим изразом и намрштеним обрвама и јако стиснутим уснама, да јој Татјана само климну главом па изађе.

Али тек што се врата за њом затворише, сав израз важности и строгости за трен ока се изгуби с лица Капитолине Марковне: она устаде, притрча на прстима Литвинову, па згрбивши се и трудећи се да му загледа у очи, проговори уздрхталим, плачним шапатом:

— Господе Боже мој, — отпоче она, — Григорије Михаиловићу, шта је то: је ли то сан, шта ли? Ви отказујете Тањи, ви је више не волите, ви газите своју реч! Ви то чините, Григорије Михаило-

вићу, ви, у кога смо се сви уздали као у камени зид! Ви? Ви? Ви? Ти, Гриша?... — Капитолина Марковна застаде. — Па ви ћете је убити, Григорије Михаиловићу, — настави она, не сачекавши одговора, а сузе су се котрљале у ситним капљама низ њене образе. — Не гледајте ви у то што се она сад храбри, та ви знате какве је она нарави! Она се никад не жали; она себе не жали, али онда други треба да је жале! Ето она ми сад прича: „тетка, треба да сачувамо своје достојанство!", а какво ми је то достојанство, кад ја предвиђам смрт, смрт... — Татјана лупну столицом у суседној соби. — Да, предвиђам смрт, — прихвати старица још тише. — И шта је то могло бити? Опчинили вас ваљда, шта ли? Зар је то давно било кад сте јој писали најнежнија писма? А најзад, зар поштен човек може тако поступити? Ја сам, ви то знате, жена без икаквих предрасуда, esprit fort,[1] ја сам и Тању тако исто васпитала, и она има слободан дух...

— Тетка, — зачу се из суседне собе Татјанин глас.

— Али часна реч је дужност, Григорије Михаилићу. Нарочито за људе с вашим, с нашим принципима! Ако нећемо признавати свој дуг, шта ће нам остати? То се не сме нарушавати — тек онако, по своме ћефу, не водећи рачуна о томе како је

[1] Снажан дух. — Прим. прев.

другом! То је несавесно... да, то је злочин, каква ми је то слобода!

— Тетка, ходи овамо, молим те, — зачу се опет.

— Одмах, душо моја, одмах... — Капитолина Марковна ухвати Литвинова за руку; — видим да се љутите, Григорије Михаилићу... („Ја?! ја се љутим?!" хтеде да узвикне, али му језик занеме.) — Ја нећу да вас љутим — о, Господе! Зар ми је до тога! Напротив, хоћу да вас замолим: предомислите се, док још има времена, не упропашћујте је, не убијајте је, не убијајте своју срећу, она ће вам моћи још поверовати. Гриша, она ће ти поверовати, још није пропало; та она те воли, како те никада нико неће волети! Остави овај мрски Баден-Баден, отпутујмо заједно, изађи само из овога зачараног круга, а најглавније: сажали се, сажали...

— Али, тетка, — рече Татјана с нијансом нестрпљења у гласу.

Али је Капитолина Марковна није слушала.

— Реци само: „да!" — понављала је она Литвинову — а ја ћу већ све удесити... Но, климни ми макар главом! Та макар једаред главицом, ето овако!

Литвинов би радо, чини му се, умро би у том тренутку; али речи „да!" не изговори и главом не климну.

С писмом у руци појави се Татјана. Капитолина Марковна одмах отскочи од Литвинова, па, окренувши лице у страну, ниско се наже над столом,

као да разгледа рачуне и хартије што су биле на њему.

Татјана се приближи Литвинову.

— Ево, — рече она, — ово је писмо о коме сам вам говорила. . . Ви ћете сад ићи на пошту, зар не?

Литвинов подиже очи... пред њим је, доиста, стајао његов судија. Татјана му се учини виша, ставитија; синувши невиђеном лепотом, лице јој се величанствено окаменило као у статуе; груди се нису дизале, а хаљина, једнобојна и тесна као хитон, падала је у правим, дугачким наборима мраморних ткива к њеним ногама и скривала их. Татјана је гледала право преда се, само у Литвинова, и њен миран и хладан поглед био је такође поглед статуе. Он прочита у њему своју пресуду; поклони се, узе писмо из непомично пружене му руке, па се удаљи ћутећи.

Капитолина Марковна полете Татјани, али она отклони њен загрљај и обори очи; румен се рашири по њеном лицу, и са речима: „а сад брже!" врати се у спаваћу собу; Капитолина Марковна пође за њом оборивши главу.

На писму што га је Татјана предала Литвинову стајала је адреса једне од њених дрезденских пријатељица, Немице, која је издавала омање станове с намештајем. Литвинов спусти писмо у сандук и учини му се да је заједно с тим маленим парчетом хартије спустио у гроб сву своју прошлост, сав живот свој. Он изађе из вароши, па је дуго лутао по

уским стазама између винограда; није могао да се отресе као од зујања наструњиве, летње муве, од сталног осећања презрења према самоме себи: врло незавидну улогу је одиграо на том последњем састанку... А кад се вратио у хотел и после неког времена распитао се за своје даме, одговорено му је да су се оне одмах после његовог одласка одвезле на железничку станицу и отпутовале поштанским возом незнано куд. Ствари су им биле спаковане и рачуни плаћени још од јутра. Татјана је замолила Литвинова да однесе писмо на пошту, очевидно у намери да га удаљи. Он покуша да дозна од вратара да ли те даме нису за њега оставиле писмо; али вратар одговори да нису, и чак се зачуди; видело се да је и њему тај изненадни одлазак, иако је стан био најмљен за недељу дана, изгледао сумњив и чудноват. Литвинов му окрете леђа и закључа се у својој соби.

Он није излазио из ње до сутрадан; већи део ноћи преседео је за столом, писао и цепао оно што би написао... Већ је зора рудила кад је завршио свој посао, — то је било писмо Ирини.

XXIII

Ево шта је стајало у писму Ирини:

„Моја верница је отпутовала јуче: ми се више никад нећемо видети... ја чак поуздано не знам где ће она живети. Она је однела са собом све што ми се до сада чинило мило и драго; све моје ком-

бинације, планови, намере ишчезли су заједно с њом; и сами моји напори пропали су, дуготрајни рад претворио се у ништа, сва моја занимања немају никаквог смисла ни примене; све је то умрло; моје ја, моје пређашње ја је умрло и сахрањено је од јуче. Ја то јасно осећам, видим, знам... и ништа због тога не жалим. То ти не говорим због тога да ти се жалим... зар да се жалим кад ме ти волиш, Ирина! Ја сам ти само хтео рећи да је из све те мртве прошлости, после свих тих започетака и нада — које су се претвориле у дим и прашину — остало само једно живо, непоколебљиво: моја љубав према теби. Сем те љубави ништа друго немам нити ми је остало; било би недовољно да је назовем својим јединим благом; ја сам сав у тој љубави, та љубав — то сам ја сав; у њој је моја будућност, мој позив, моја светиња, моја отаџбина! Ти ме познајеш, Ирина, ти знаш да ми је свако фразирање туђе, одвратно, и ма колико да су јаке речи којима се трудим да искажем своје осећање, ти нећеш посумњати у њихову искреност, нећеш наћи да су претеране. Не тепа то пред тобом непромишљене заклетве дечак који је занет тренутним усхићењем, већ човек који је с годинама стекао искуство, — просто и право, безмало са страхом казује оно што сматра да је сушта истина. Да, твоја љубав ми је све заменила — све, све! Помисли и сама: могу ли оставити то све у рукама другог, могу ли му допустити да располаже то-

бом? Ти, ти ћеш припадати њему, све биће моје, крв мога срца припадаће њему, — а ја сам... где сам ја? шта сам ја? По страни, гледалац... гледалац сопственог живота! Не, то је немогућно, немогућно! Суделовати, кришом суделовати у ономе без чега се нема зашто, без чега је немогућно дисати... то је лаж и смрт. Знам какву велику жртву тражим од тебе, немајући на то никаква права; а и шта може дати право на жртву? Али не радим из егоизма: егоисту би било лакше и спокојније не покретати уопште то питање. Да, моји су захтеви тешки, и нећу се зачудити ако те они уплаше. — Теби су мрски људи с којима мораш да живиш, тешко ти је у томе свету, али да ли ти имаш снаге да напустиш тај исти свет, да згазиш венац којим те је он венчао, да узбудиш против себе јавно мишљење, мишљење тих мрских људи? Испитај саму себе, Ирина, не узимај на себе бреме које није за твоја плећа. — Нећу да ти пребацујем, али се сети: ти једном већ ниси могла да се одупреш опчињености. Ја ти тако мало могу дати у замену за оно што ћеш изгубити! Чуј дакле моју последњу реч: ако не осећаш у себи снаге да још сутра, још данас све оставиш и пођеш за мном — видиш како ја смело говорим, како себе не жалим, — ако те плаши неизвесна будућност, и отуђивање, и усамљеност, и људска осуда, једном речју, ако се не уздаш у себе: кажи ми то отворено и без одлагања, ја ћу отићи; отићи ћу смрвљене душе, али ћу

те благословити за твоју истину. Ако си пак, моја дивна, сјајна царице, доиста заволела овако маленог и незнатног човека као што сам ја и ако си доиста готова да поделиш с њим судбину, — онда ми дај руку, па пођимо заједно на наш тешки пут! Само знај: моја одлука је непоколебљива: или све или ништа! То је лудо... али ја не могу друкчије, не могу, Ирина! Ја те и сувише волим.

Твој Г. Л."

Ово се писмо није много свидело самом Литвинову; оно није сасвим верно и тачно исказивало оно што је хтео казати; незгодни изрази, час бомбасти, час књишки, налазили су се овде онде у њему, и наравно, оно није било боље од многих других писама што их је исцепао; али оно је било последње; ипак је главно било казано, — а уморан, измучен, Литвинов се није осећао способан да извуче нешто друго из своје главе. Сем тога, он није имао вештине да своју мисао изложи књижевно и, као сви људи који на то нису навикнути, бринуо се о стилу. Прво његово писмо било је вероватно најбоље: оно се ватреније излило из срца. Како било да било, Литвинов посла Ирини своју посланицу.

Она му је одговорила кратким писамцетом:

„Дођи сутра к мени, — писала му је она, — он је отишао на цео дан. Твоје писмо ме је необично узбудило. Ја све мислим, мислим... и глава хоће да

прсне од мисли. Мени је врло тешко, али ти ме волиш, и ја сам срећна. Дођи.

Твоја И."

Она је седела у свом кабинету, кад Литвинов уђе код ње. Уведе га она иста тринаестогодишња девојчица, која га је уочи тога дана чекала на степеницама. На столу пред Ирином стајао је отворен полуокругао картон с чипкама; она их је расејано претурала једном руком; у другој је држала Литвиновљево писмо. Тек што је била престала плакати; трепавице су јој биле мокре, а очни капци надувени; на образима су се видели трагови необрисаних суза. Литвинов застаде на прагу: она није опазила да је ушао.

— Ти плачеш? — рече он зачуђено.

Она се трже, превуче руком по коси па се осмехну.

— Зашто плачеш? — понови Литвинов.

Она му ћутећи показа писмо.

— Дакле, ти због тога... — рече он испрекидано.

— Ходи овамо, седи, — рече она; — дај ми руку. Па да, плакала сам... Чему се чудиш? Зар је ово лако. — Она опет показа на писмо.

Литвинов седе.

— Ја знам да то није лако, Ирина, ја ти то исто кажем у своме писму... Разумем твој положај. Али ако верујеш у важност своје љубави за мене, ако су те моје речи увериле, ти тако исто треба да

разумеш оно што ја осећам сад кад видим твоје сузе. Ја сам дошао овамо као окривљен и чекам своју пресуду. Смрт или живот? Твој одговор ће све решити. Само не гледај у мене таким очима... Оне ме потсећају на некадашње, московске очи.

Ирина одједаред поцрвене и окрете се од њега, као да и сама осећа нешто незгодно у своме погледу.

— Шта ти то говориш, Григорије? Како те није срамота! Желиш да чујеш мој одговор... а зар ти можеш двоумити какав је он! Тебе дирају моје сузе... али ти их ниси разумео. Твоје ме је писмо, пријатељу мој, навело на размишљање. Ето, ти пишеш да ти је моја љубав све заменила, да чак и све твоје раније учење сад мора остати без примене; а ја те питам: може ли човек живети само од љубави? Да му неће она најзад досадити; зар он неће зажелети да ради и зар се неће жалити на то што је био отстрањен од посла? Ето каква ме мисао плаши, ето чега се ја бојим, а није оно што си ти замишљао.

Литвинов пажљиво погледа у Ирину, а Ирина пажљиво погледа у њега, као да је свако од њих желело да дубље и даље продре у душу другог, дубље и даље него што може достигнути, што може издати реч.

— Ти се узалуд тога бојиш, — поче Литвинов; — мора да сам се рђаво изразио. — Досада? Нерад? Зар уз ту нову снагу коју ће ми дати твоја љубав?

О, Ирина, веруј ми, у твојој љубави за мене је цео свет, и ја ни сам сад још не могу предвидети све што се може развити из њега!

Ирина се замисли.

— Па куда ћемо ми путовати? — шапну она.

— Куда? О томе ћемо још разговарати. Али, значи... значи, ти пристајеш, пристајеш? Ирина?

Она га погледа.

— И ти ћеш бити срећан?

— О, Ирина!

— Ништа нећеш жалити? Никада?

Она се наже над картон с чипкама и поново их поче претурати.

— Не љути се на мене, мили мој, што се у оваким тренуцима занимам овим тричаријама... Морам ићи на бал код једне даме, послали су ми ове крпе, и данас морам изабрати. Ах, мени је страшно тешко! — узвикну она наједаред, па пријуби лице уз крај картона. Сузе јој понова почеше капати из очију. Она окрете главу: сузе су могле пасти на чипке.

— Ирина, ти опет плачеш, — поче Литвинов узнемирено.

— Па да, опет, — прихвати Ирина. — Ах, Григорије, не мучи ме, не мучи себе!... Будимо слободни људи! Чудна ми чуда што ја плачем! Па и ја сама да ли разумем зашто теку ове сузе? Ти знаш, чуо си моју одлуку, ти си уверен да се она неће променити да пристајем на... како си оно казао?... на све или

ништа... шта хоћеш више? Будимо слободни! Нашто ти узајамни ланци? Ја и ти смо сад једнаки, ти мене волиш, ја волим тебе; зар ми немамо другог посла него да питамо једно друго за наша мишљења? Погледај ме, ја нисам хтела да се цифрам пред тобом, ја ни једном речју нисам наговестила да и мени, можда, није тако лако било погазити супружанске обавезе... а ја се не варам, знам да сам преступница и да он има права да ме убије. Но, па шта? Будимо слободни, велим ја. — Живот је пред нама.

Она устаде с фотеље и погледа Литвинова одозго на доле, смешећи се једва приметно и жмирећи и уклањајући до лакта обнаженом руком дуг прамен косе с лица, на ком су блистале две три капи суза. Богата чипкана марама склизну са стола и паде на под, под ноге Ирини. Она је презриво погази.

— Или ти се не допадам данас? Можда сам поружњала од јуче? Реци ми, јеси ли често виђао лепшу руку? А ова коса? Реци, волиш ли ме?

Она га обухвати обема рукама, притиште му главу на своје груди, чешаљ јој звекну и откотрља се, а расплетена коса поклопи га као миришљав и мек талас.

XXIV

Литвинов је ходао по својој хотелској соби, оборивши замишљено главу. Чекало га је сад да пређе од теорије на праксу, да пронађе средства и путеве за бежање, за пресељење у непознате крајеве... Али,

чудна ствар! он није размишљао о тим средствима и путевима толико колико о томе да ли је доиста, несумњиво донета одлука због које је он толико наваљивао, да ли је изговорена коначна, неповратна реч? Али Ирина му је рекла на растанку: „Ради, ради, и кад буде готово, обавести ме само". Свршено је! На страну све сумње. . . треба приступити к делу. И Литвинов приступи — засада — комбинацијама. Пре свега новац. Литвинов је имао код себе хиљаду триста двадесет осам форинти или две хиљаде осам стотина педесет пет франака у француској монети; сума незнатна; али ће за прве потребе смашити, а после треба одмах писати оцу да пошаље колико може; нека прода шуму, један део земље. . . под каким изговором?. . . но, изговор ће се наћи. Ирина је, истина, говорила о својим bijoux, али то не треба никако узимати у обзир; ко зна, то ће можда добро доћи за црне дане. Сем тога, имао је и леп женевски полухронометар, за који се може добити. . . но, барем четири стотине франака. Литвинов оде до једног банкара и узгред поведе реч о томе да ли би се по потреби могло узајмити новаца; али су банкари у Бадену префриган и опрезан свет, и у одговор на такве наговештаје направе клонуо и увео изглед лица, ни узми ни остави, као пољски цвет коме је коса закачила стабљику; а неки вам се весело и слободно смеју у лице, као да им се свиђе ваша шала. На своју срамоту, Литвинов чак покуша своју срећу на рулету, чак — о срамоте! — стави талир на број три-

десет, који одговара броју његових година. Он је то учинио у намери да повећа и заокругли свој капитал; и доиста, ако није повећао, а оно је заокруглио тај капитал, изгубивши двадесет осам форинти. Друго питање, такође доста важно: то је пасош. Али за жене пасош није тако обавезан, и има земаља где га уопште не траже, например Белгија, Енглеска; најзад, може се и неруски пасош набавити. Литвинов је врло озбиљно размишљао о свему томе: његова одлука је била јака, без и најмањег колебања, а међутим, против његове воље, мимо његове воље, нешто неозбиљно, скоро комично, пролазило је, провлачило се кроз његова размишљања, као да је само његово предузеће било нешто шаљиво, и да нико ни с ким у ствари никад није бежао, већ само у комедијама и романима и, можда, негде у провинцији, у каквом чухломском или сизрањском срезу, где, по речима једног путника, људи кашто повраћају од досаде. Ту Литвинову паде на памет како је један од његових пријатеља, корнет у оставци Бацов, одвео на најмљеној тројки с прапорцима трговачку кћер, пошто је прво напио родитеље, па и саму младу, и како се после показало да су му подвалили и још га као приде умало нису премлатили. Литвинов се преко мере љутио на самога себе због таквих неумесних успомена, и истог тренутка, сетивши се Татјане, њеног изненадног одласка, све оне туге и патње, и стида, и сувише дубоко осети да се наканио на нешто озбиљно, и да је био у праву кад је рекао Ирини

да за саму његову част другог изласка нема... И поново при самом том имену нешто јетко, са слатким болом, обви се и замре око његова срца.

Коњски топот се зачу за њим... Он се уклони у страну... Поред њега пројаха Ирина; уз њу је јахао гојазни ђенерал. Она познаде Литвинова, махну му главом, па ударивши коња корбачем по трбуху, потера га у галопу, па га затим пусти у каријер. Њен тамни вео се залепрша на ветру...

— Pa si vite! Nom de Dieu! pa si vite![1] — завика ђенерал, па и он појури за њом.

XXV

Сутрадан, тек што се Литвинов вратио кући од банкара с којим је још једном говорио о шаљивој колебљивости нашега курса и како је најбоље слати новац у иностранство, вратар му предаде писмо. Он познаде Иринин рукопис, па не ломећи печата, — у њему се зачe, Бог би знао откуд, рђаво предосећање, — оде у своју собу. Ево шта је прочитао. (Писмо је било написано француски).

„Мили мој! Сву ноћ сам мислила о твоме предлогу... нећу да увијам пред тобом. Ти си био искрен преда мном, и ја ћу бити искрена: ја *не могу* бежати с тобом, *немам снаге* то да учиним. Осећам колико сам ти крива — презирем саму себе, своју малодушност, обасипам саму себе прекорима, али не могу

[1] Не тако брзо! За име Божје! не тако брзо! — Прим. прев.

себе променити. Узалуд доказујем себи да сам уништила твоју срећу, да сад имаш пуно право да видиш у мени једну лакомислену кокету, да сам се сама наметнула, сама ти дала свечано обећање. . .

„Грозим се, осећам мржњу према себи, али друкчије не могу учинити, не могу, не могу. Нећу да се правдам, нећу да ти говорим како сам била у заносу. . . све то ништа не значи; али хоћу да ти кажем и поновим, и још једном поновим: ја сам твоја, твоја заувек, располажи мноме како хоћеш, кад хоћеш, неодговорно и без рачуна, ја сам твоја. . . Али да бежим, да све напустим. . . не! не! не! Преклињала сам те да ме спасеш, сама сам се надала да ћу све изгладити, спалити све као у огњу. . . али види се да ми нема спаса; види се да је отров дубоко продро у мене; види се да се не може некажњено много година дисати овим ваздухом! Дуго сам се колебала да ли да ти пишем ово писмо, страшно ми је и помислити какву ћеш одлуку донети, ја се уздам само у твоју љубав према мени. Али сам сматрала да би било нечасно с моје стране кад ти не бих казала истину — тим пре што си, можда, већ почео предузимати прве кораке за извршење наше замисли. Ах! она је била дивна, али неостварљива. О, пријатељу мој, сматрај ме за празну, слабу женску, презри ме, али ме не остављај, не остављај своје Ирине!. . . Да оставим овај свет, немам снаге, али ни живети у њему не могу без тебе. Ми ћемо се скоро вратити у Петроград, дођи тамо, живи тамо, наћи ћемо ти по-

сла, твој ранији труд неће пропасти, наћи ћеш му корисну примену... само живи у мојој близини, само ме воли, оваку каква сам, са свима мојим слабостима и пороцима, и знај да ти ничије срце никад неће бити тако нежно одано као срце твоје Ирине. Дођи што пре к мени; нећу имати ни тренутка мира док те не видим.

Твоја, твоја, твоја И".

Као маљ удари крв Литвинова у главу, а после се полако и тешко спусти на срце, па као да се скамени у њему. Он прочита још једном Иринино писмо, па као оно онда у Москви, паде изнемогао на диван и остаде непомичан. Мрачан бездан се одједном створи свуда око њега, и он је гледао у тај мрак бесмислено и очајно. И тако опет, опет превара, или не, горе него превара — лаж и бљутавост.

...И живот је сломљен, све је ишчупано с кореном, до земље, па и оно једино за што се још могао ухватити — тај последњи ослонац — отишло је у парампарче! „Хајде за нама у Петроград", понављао је с горким смехом у себи, „наћи ћемо ти тамо посла"... „Да ме неће произвести за столоначелника? И који су то „ми"? Ето како се испољила њена прошлост! Ето онога тајног, ружног што ја не познајем, али што је она покушавала да изглади и сагори некако у ватри! Ето онога света интрига, тајних веза, историје Бељских, Дољских... И каква ме будућност, каква дивна улога чека! Да живим у њеној близи-

ни, да је посећујем, делим с њом меланхолију покварене младе даме којој је и непријатан и досадан свет, али ван његова круга не може живети, да будем њен домаћи пријатељ и, разуме се, његове преузвишености... док... док је не прође каприс и пријатељ плебејац не изгуби своју пикантност, па га не замени онај исти гојазни ђенерал, или господин Фиников, — ето то је могућно и пријатно, па, богами, и корисно... та не говори ли она о корисној примени мојих способности? — а она замисао је неостварљива! неостварљива"... Литвинову душу потресаху наступи, као кад се изненада подигне ветар пред олују... Сваки израз у Ирининном писму изазивао је његову љутњу, и само њено уверавање о непромењљивости њене љубави вређало га је. „То се не сме тако оставити", узвикну он на крају; „не допуштам јој да се тако бездушно игра с мојим животом"...

Литвинов скочи, дохвати шешир. Али шта је требало да ради? Да трчи к њој? Да одговара на њена писма? Он се заустави и отпусти руке.

Да: шта је требало да ради?

Зар јој није он сам предложио тај кобни избор? Он није испао онако како је он хтео... сваки избор је изложен тој невољи. Она је изневерила своју одлуку, то је истина; она је сама, прва, изјавила да ће напустити све и поћи за њим, истина је и то; али она не пориче своју кривицу, она отворено каже за себе да је слаба женска; она га није хтела преварити, она се сама у себи преварила... Шта на то да се

одговори? Она се бар не претвара, не лицемери... она је искрена пред њим, немилосрдно искрена. Ништа је није терало да се одмах исповеди, ништа јој није сметало да га умирује обећањима, да отеже и оставља све у неизвесности до самог одласка... до одласка с мужем у Италију! Али она је уништила његов живот, она је два живота уништила!... Мало ли чега нема!

А Татјани није она скривила, скривио је он, само он, Литвинов, и он нема права да збацује са себе ту одговорност коју му је као гвоздени јарам наметнула његова кривица... Све је то тако; али шта му је остало сад да ради?

Он поново паде на диван, и поново почеше јурити тренуци мрачно и глупо, и без трага, с вртоглавом брзином...

„А како би било да је послушам?" сину му у глави. „Она мене воли, она је моја, и у самој међусобној наклоности, у тој страсти, која се после толико година с таком јачином пробила и избила на површину, да ли нема нешто неизбежно, неотклоњиво, као природни закон? Да живим у Петрограду... па зар ћу ја први бити у том положају? А и где би ја с њом нашао склониште"?...

И он се замисли и пред очи му лагано изиђе Иринина слика у оном облику у ком се за увек запечатила у његовим последњим успоменама...

Али не задуго... Он се прену и с новим наступом љутње одгурну од себе и те успомене, и ту бајну слику.

„Ти ми дајеш да пијем из те златне чаше, узвикну он, али је отров у твом пићу, и умрљана су твоја бела крила... Даље од мене! Да останем овде с тобом, пошто сам... отерао, отерао своју вереницу... то би био нечастан поступак!" Он тужно стиште руке, и у дубини се створи друго лице, са жигом патње на непомичним цртама, с безгласним укором у погледу при растанку.

И дуго се још тако мучио Литвинов; дуго се, као тежак болесник, превртала с једне на другу страну његова измучена мисао... Он се најзад смири; најзад се одлучи. Од првога тренутка предосећао је ту одлуку... Она му се спочетка јавила као удаљена, једва приметна тачка усред вихора и мрака унутрашње борбе; затим се почела приближавати све ближе и ближе и свршило се тим што се урезала као хладна оштрица у његово срце.

Литвинов поново извади свој куфер из угла, поново спакова, без журбе, и чак с неком тупом брижљивошћу све своје ствари, зазвони по келнера, исплати рачун и посла Ирини писмо на руском језику ове садржине:

„Не знам да ли сте ми сад кривљи него онда; али знам да је овај удар куд и камо јачи... Ово је крај. Ви ми кажете: „Ја не могу"; и ја вама то исто понављам: ја не могу... то што ви хоћете. Не могу и нећу. Немојте ми одговарати. Ви нисте кадри да ми дате једини одговор који бих примио. Путујем сутра рано првим возом. Збогом; будите срећни... Ми се вероватно нећемо више видети".

Литвинов до самог вечера није излазио из своје собе; да ли је он нешто чекао, Бог би га знао! Око 7 сати увече нека дама у црној пелерини, с велом на лицу, два пута је прилазила уласку у његов хотел. Одмакнувши се мало у страну, она одједном начини одлучан покрет руком, па се трећи пут упути ка уласку.

— Куда ви, Ирина Павловна? — зачу се иза ње нечији напрегнут глас.

Она се окрете с грчевитом брзином. К њој је трчао Потугин.

Она се заустави, замисли се, па полете према њему, узе га под руку и одвуче у страну.

— Водите ме одавде, водите ме, — понављала је она задихано.

— Шта је вама, Ирина Павловна? — промрмља он забезекнуто.

— Водите ме, — понови она с удвојеном снагом, — ако нећете да за увек останем... тамо!

Потугин обори послушно главу, па се обоје брзо удаљише.

Сутрадан рано Литвинов се био потпуно спремио за пут, кад у собу код њега уђе... тај исти Потугин.

Он му се ћутећи приближи и ћутећи му стеже руку. Литвинов тако исто ништа не рече. Обадвојица су имали издужена лица, и обадвојица су се узалуд трудили да се осмехну.

— Дошао сам да вам пожелим срећан пут, — рече најзад Потугин.

— А откуд ви знате да ја данас путујем? — упита га Литвинов.

Потугин погледа око себе по поду...

— То сам дознао... као што видите. Наш последњи разговор добио је најзад такав чудан правац... Нисам хтео да се растанем с вама, не исказавши вам своје искрено саучешће.

— Ви ми изјављујете саучешће сад, кад одлазим?

Потугин тужно погледа у Литвинова.

— Ех, — Григорије Михаилићу, Григорије Михаилићу, — поче он уздахнувши кратко; — није нам сад до тога, није нам до финеса и препирке. Ви сте, колико сам могао видети, прилично равнодушни према народној књижевности и зато можда немате појма о Васки Буслајеву?

— О ком?

— О Васки Буслајеву, новгородском јунаку... у збирци Кирше Данилова.

— Какав Буслајев? — рече Литвинов, унеколико изненађен таким неочекиваним преокретом разговора. — Не знам.

— Но, свеједно. Дакле ево на шта сам вам хтео обратити пажњу. Васка Буслајев, пошто је одвукао своје Новгородце на поклоњење у Јерусалим, и тамо се, на њихово запрепашћење, окупао го у светој реци Јордану, „јер није веровао ни у кијавицу, ни у снове, ни у птичије грактање”, — тај логички Васка Буслајев пење се на Тавор, а на врху тог брда стоји велики камен, преко кога су разнородни

људи узалуд покушавали да прескоче... И Васка хоће да опроба своју срећу. И наилази успут на мртву главу, човечију кост; он је гурне ногом. А глава му вели: „Шта се гураш? Умела сам живети, умем се и у прашини ваљати — и с тобом ће то исто бити". И доиста: Васка скаче преко камена, и умало да прескочи, али закачи потпетицом и сломи себи врат. И овде узгред морам приметити да моји пријатељи словенофили, који много воле да гурају ногом свакојаке мртве главе и труле народе, не би згорег учинили да промисле о овој народној песми.

— Али зашто све то? — прекиде га најзад Литвинов нестрпљиво. — Мени је време, извините...

— Па зато, — одговори Потугин, а очима му сину тако пријатељско осећање какво Литвинов није чак очекивао од њега, — зато што ви, ето, не одгурујете мртву човечију главу и вама ће, можда, због ваше доброте, и испасти за руком да прескочите преко кобног камена. Нећу вас више задржавати, само ми допустите да вас загрлим на растанку.

— Ја нећу ни покушавати да скачем, — рече Литвинов, љубећи се три пут с Потугином, и с тугом која му је препуњавала душу, за час се помеша сажаљење према усамљеном јаднику. Али треба путовати, путовати... Он се узмува по соби.

— Хоћете ли да вам понесем штогод, — понуди Потугин своје услуге.

— Не, хвала, немојте се узнемиравати, ја ћу сам...

— Он натуче капу, узе у руку торбу. — Дакле, ви кажете, — упита он, стојећи већ на прагу: — видели сте је?

— Да, видео сам је.

— Па... шта она?

Потугин поћута мало.

— Она вас је чекала јуче... и данас ће вас чекати.

— А! Па онда јој кажите... Не, не треба, ништа не треба. Збогом... збогом!

— Збогом, Григорије Михаилићу... Допустите ми да вам кажем још једну реч. Имате још времена да ме саслушате: до одласка воза има више од пола сата. Ви се враћате у Русију... Ви ћете тамо... временом... радити... допустите старом брбљивцу — јер ја сам, на жалост, брбљивац и ништа више, — да вам дам пред полазак један савет. Сваки пут кад будете започињали неки посао, упитајте се: служите ли цивилизацији — у правом и строгом смислу те речи, — остварујете ли једну од њених идеја, има ли ваш напор онај педагошки, европски карактер, који је једино користан и плодоносан у наше време, код нас? Ако је тако — идите смело напред: ви сте на добром путу и ваш рад је благословен! Хвала Богу! Нисте сад сами. Нећете бити „сејач у пустињи"; има и код нас већ трудбеника... пионера... Али сад вама није до тога. — Збогом, не заборављајте ме!

Литвинов трком сиђе низ степенице, улете у фијакер и дође на железничку станицу, не осврнувши се ни једаред на варош где му је остало толико сопственог живота... Као да се предао таласу: он га је дохватио, понео, и он је тврдо одлучио да му се не опире... одустао је од сваког другог испољавања воље.

Већ је седао у вагон.

— Григорије Михаилићу... Григорије... — чу се за његовим леђима молећив шапат.

Он задрхта... Није ваљда Ирина? Доиста: она је. Умотана у шал своје собарице, с путничким шеширом на неочешљаној коси, стоји она на перону и гледа замраченим погледом у њега. „Врати се, врати се, дошла сам по те", говоре те очи. И шта све, шта не обећавају оне! Она се не миче, нема снаге да изговори реч; све на њој, и сам неред њеног одела, све као да моли за милост...

Литвинов се једва одржа на ногама, умало не полете к њој... али онај талас коме се он предао надвлада... Он ускочи у вагон, па, окренувши се, показа Ирини место поред себе. Она га разумеде. Време још није било прошло. Само један корак, један покрет, па би се кренули у незнану даљину два на свагда сједињена живота... Док се она колебала, зачу се писак, и воз се крете.

Литвинов се забаци назад, а Ирина приђе, њихајући се, клупи и паде на њу, на велико чудо једног прекобројног дипломате, који је случајно био залу-

тао на железничку станицу. Он се мало познавао с Ирином, али га је она јако интересовала, па видевши је где лежи као без свести, помисли да ју је задесио „une attaque de nerfs",[1] а затим је сматрао за своју дужност, дужност d'un galant chevalier,[2] да јој притекне у помоћ. Али је његово чуђење дошло до крајњих граница кад се она, на прве његове речи њој управљене, наједаред диже, одгурну понуђену руку, па истрчавши на улицу, за неколико секунада се изгуби у млечној магли, која је толико обична у шварцвалдској клими првих јесењих дана.

XXVI

Једном приликом смо ушли у кућу једне сељанке која тек што је била изгубила јединца сина, кога је необично јако волела, и на наше велико чудо нашли смо је потпуно мирну, мал'те не веселу. — „Немојте се чудити", — рече њен муж, коме је вероватно морало пасти у очи то чуђење: „Она се сад скаменила". — И Литвинов се тако исто сад био „скаменио". Такав исти мир га је обузео првих часова путовања. Потпуно утучен и очајно несрећан, он се ипак одмарао, одмарао после немира и мучења последње недеље, после свих тих удараца што су један за другим пали на његову главу. Они су га утолико јаче потресали уколико је он мало био

[1] Живчани напад. — Прим. прев.

[2] Галантног каваљера. — Прим. прев.

створен за такве буре. Он се сад баш ни у шта није уздао и трудио се да се не сећа — пре свега да се не сећа; путовао је у Русију... морао се негде скрасити! Али већ није правио никакве планове који би се лично њега тицали. Није могао познати самога себе; није разумевао своје поступке, као да је изгубио своје право „ја", па је у томе своме „ја" уопште и узимао мало учешћа. Понекад му се чинило да вози свој сопствени леш и само горки трзаји неизлечивог душевног бола по кашто су га потсећали да се још носи са животом. С времена на време му се чинило непојамно како може допустити мушкарац — мушкарац! — такав утицај жене, љубави на себе... „Срамна слабост!" шаптао је он и увијао се у шињел и боље се намештао на седишту, као да вели: ето, старо је свршено, почнимо ново... — за један минут и он се само горко смешио и чудио самоме себи. Почне гледати кроз прозор. Дан је био сив и влажан; кише није било, али се магла још држала, и ниски облаци су покривали небо. Ветар је дувао усусрет воза; беличасти колутови паре, час сами, час помешани с тамнијим колутовима дима, промицали су у бескрајном низу поред прозора испод кога је седео Литвинов. Он поче пратити очима ту пару, тај дим. Непрекидно се ковитлајући, дижући се и падајући, вртећи се и закачујући се за траву, за џбуње, као да изигравају, истежући се и растапајући, пролетали су колутови за колутовима... они су се не-

престано смењивали и остајали све исти... једнолика, журна, досадна игра! Понекад се ветар мењао, пут савијао — сва маса је одједном ишчезавала и одмах се појављивала на супротном прозору; затим се огромни реп опет пребацивао и опет заклањао Литвинову изглед широке рајнске равнице. Он је гледао — гледао, па га обузе чудно размишљање... Седео је сам у вагону: нико му није сметао. — „Дим, дим", — понови он неколико пута; и све му се наједанпут учини да је дим, све, његов лични живот, руски живот — свељудско, нарочито све руско. Све је дим и пара, мишљаше он; све као да се непрестано мења; свуда су нове слике, појаве јуре за појавама, а у суштини све је исто; све се жури, хита некуда — и све ишчезава без трага, не постижући ништа; дуне други ветар — и све полети на супротну страну, и тамо опет иста неуморна, немирна и — непотребна игра. Сети се много које чега што се с хуком и буком дешавало на његове очи последњих година... дим, шаптао је он, дим; сети се ватрених препирки, причања и вике код Губарева, код других старих и младих људи... дим, понављао је он, дим и пара; паде му напамет и чувени пикник, сети се и других мишљења и речи других државника — чак и свега онога што је проповедао Потугин... дим, дим и ништа више. А сопствене тежње и осећања, и покушаји, и маштања? Он само махну руком.

А међутим је воз јурио и јурио; већ су одавно о-

стали позади и Раштат, и Карлсруе, и Брухзал; брда с десне стране пута прво су се одмакла, удаљила, затим су се опет наднела, али већ не тако висока и ређе покривена шумом... Воз нагло окрете у страну... ево и Хајделберга. Вагони наиђоше под покривену станицу; зачу се вика продаваца новина, који су продавали свакојаке па чак и руске листове; путници се устумараше на својим местима, изиђоше на перон; али Литвинов није напуштао свој угао већ остаде седећи, оборивши главу. Одједном га неко позва по имену; он подиже очи: Биндасовљева њушка се промоли кроз прозор, а за њим — или се то њему само привиђало? — не, истина: све баденска, позната лица: ено Суханчикове, ено Ворошилова, ено и Бамбајева; сви они иду к њему — а Биндасов урла:

— А где је Пишчалкин? Ми смо њега чекали; но свеједно; излази, шмокљане, ми сви идемо ка Губареву.

— Да, брајко, да, Губарев нас чека, — потврди Бамбајев, издижући се; — излази!

Литвинов би се разљутио да није имао на своме срцу оно тешко бреме. Он погледа у Бундасова, па се окрете ћутећи.

— Каже вам се, овде је Губарев, — узвикну Суханчикова, а очи само што јој не искоче.

Литвинов се и не помаче.

— Ама слушај, Литвинов, — рече најзад Бамбајев; — није овде само Губарев, овде је читава фаланга најодличнијих, најпаметнијих младих људи —

Руса — и сви се баве природним наукама, сви имају најплеменитија уверења. Забога, остани бар због њих. Овде је например неки... их! заборавио сам презиме! Али то је просто геније!

— Та оставите га, оставите га, Ростиславе Ардалионићу, — умеша се Суханчикова, — оставите! Видите какав је то човек; и сав му је род такав. Има тетку: спочетка ми се учинила разборита, а прекјуче путујем с њом овуда — она пре тога тек што је била стигла у Баден, кад гле! већ лети назад, — еле, путујем ја с њом; почнем је распитивати... хоћеш ли ми веровати, ни речи нисам могла извући од те гордељивице! Проклета аристократкиња!

Сирота Капитолина Марковна — аристократкиња! Да ли се могла надати таквој срамоти?!

А Литвинов је непрестано ћутао, па се окренуо и натукао качкет на очи. Воз се најзад крете.

— Ама, реци макар штогод на растанку, камени човече! — викну Бамбајев, — то не иде тако!

— Ђубре, чмавало! — издера се Биндасов. Вагони су се котрљали све брже и брже и он је могао некажњено грдити. — Циција, мекушац, испичутура!!

Да ли је Биндасов измислио том приликом ову последњу реч, или ју је добио из друге руке, тек она се, изгледа, јако допала двојици врло племенитих младих људи који су изучавали природне науке и стајали ту такође, јер после неколико дана

она се већ појавила у руском периодичном листићу, што је у то време излазио у Хајделбергу под насловом: A tout venant je crache![1] или: „Ако Бог не да, свиња неће појести"![2]

А Литвинов поче опет понављати у себи ранију реч: дим, дим, дим! Ето, мишљаше он, у Хајделбергу има сад више од стотину руских студената; сви уче хемију, физику, физиологију — ни о чем другом неће ни да чују... а кад прође пет шест година, неће бити ни петнаест људи на универзитету, код тих истих професора... ветар ће променити правац, дим ће полетети на другу страну... дим... дим... дим!...[3]

Пред ноћ је прошао поред Касела. Заједно с мраком, обузе га несносна туга и он заплака, шћућуривши се у угао вагона. Дуго су му текле сузе, не олакшавајући срцу, већ га некако оштро и болно кидајући; а у то исто време у једном каселском хотелу лежала је у постељи у грозници Татјана; Капитолина Марковна је седела поред ње.

— Тања, — говорила је она — тако ти Бога, допусти ми да пошаљем телеграм Григорију Михаилићу, допусти Тања!

[1] Пљујем на сваког који дође. — Прим. прев.

[2] Историски факт. — Прим. прев.

[3] Литвиновљево предосећање се збило. У 1886ој год. било је у Хајделбергу руских студената у летњем семестру 13, а у зимском 12.

— Не, тетка, — одговори она; — не треба, не плаши се. Дај ми воде; ово ће брзо проћи.

И доиста, после недељу дана здравље јој се опорави, и обе другарице наставише свој пут.

XXVII

Не задржавајући се ни у Петрограду ни у Москви, Литвинов се врати на своје имање. Он се уплаши кад виде оца: толико је овај био ослабео и изнемогао. Старац се обрадова сину, уколико се може радовати човек који је већ свршио свој живот; одмах му предаде све јако запуштене послове, па пошто се вукао још неколико недеља, сиђе са земаљског попришта. Литвинов остаде сам у својој опалој господској кући и, тешка срца, без наде, без одушевљења и без новаца, поче водити економију. Вођење економије у Русији није весео посао, као што је многим познато; нећемо на дугачко и нашироко причати о томе како је оно изгледало горко Литвинову. О преуређењу и новотаријама, разуме се, није могло бити ни речи; примена стеченог знања у иностранству одложена је на неодређено време; нужда га је терала да тавори дане, да пристаје на свакојаке уступке — и материјалне и моралне. Ново се рђаво примало, старо је изгубило сваку снагу; невешт се сукобљавао с несавесним; сав поколебани начин живота њихао се као тресетиште, и само је једна велика реч, „слобода", лебдела као Божји дух над водама. Пре свега тра-

жило се стрпљење, и то не пасивно стрпљење већ активно, енергично, покашто не без прилагођавања, не без лукавства... Литвинову је, при његовом душевном расположењу, падало двојином теже. Остало му је било мало воље за животом... А откуд је и могао и добити воље да се упиње и ради?

Али прошло је годину дана, за њом је прошла још једна, почињала је трећа. Велика мисао се остваривала мало по мало, претварала се у крв и месо: избила је клица из баченог семена, и већ је више не могу погазити његови непријатељи, ни јавни ни тајни. Сам Литвинов, иако је на крају раздао већи део земље сељацима на пола, то јест вратио се на првобитно, сиромашно домаћинство, ипак је у понечем имао успеха: обновио је фабрику, основао мајушну фарму с пет најамних радника, — а бивало их је код њега и свих четрдесет, — поисплаћивао је главне приватне дугове. И дух је у њему очврснуо; опет је почео личити на пређашњег Литвинова. Истина, дубоко скривена туга никад га није напуштала, и смирио се више него што одговара његовим годинама, затворио се у свој узан круг, прекинуо све пређашње везе... али је нестало мртвачке равнодушности, међу живима се опет кретао и радио као жив. Нестало је исто тако и последњих трагова омађијаности која га је била обузела: као кроз сан јављало му се све што се десило у Бадену... А Ирина? И она је избледелa и изгубила се, и само се нешто опасно приви-

ђало нејасно Литвинову под маглом која је мало по мало застрла њену слику. О Татјани су ретко стизали гласови; знао је да се заједно са својом тетком населила на своме имањцу око двеста километара далеко од њега, да живи тихо, мало куда излази и скоро и не прима госте, — а иначе је мирно и здраво. И једаред, једног дивног мајског дана, седи он у свом кабинету и апатично прелистава последњи број петроградског часописа; улази слуга и јавља да је дошао његов стари ујак. Тај ујак је падао брат од стрица Капитолини Марковној и недавно ју је походио. Он је купио имање близу Литвинова па је ишао тамо. Читавих двадесет четири сата гостио се он код свога нећака и много је причао о томе како живи Татјана. Сутрадан после његовог одласка, Литвинов јој посла писмо, прво после његовог растанка. Молио је за допуштење да обнове познанство макар и преко писама, а тако исто желео је знати да ли за увек треба да напусти мисао да ће се кадгод видети с њом. Одговор је чекао прилично узбуђен... одговор је најзад дошао. Татјана се пријатељски одазвала на његово питање. „Ако усхтеднете да нас посетите", тако је завршавала: „изволите, дођите: кажу да је болесницима заједно лакше него сваком засебно". Капитолина Марковна придружи свој поздрав. Литвинов се обрадова као дете; већ одавно ни од чега му срце није тако весело куцало. И одједном му би лако и светло... тако исто кад се сунце рађа и

разгони ноћни мрак, лаки ветрић јури заједно са сунчаним зрацима по лицу ускрсле земље. Цео тај дан Литвинов се непрестано смешио, чак и кад је обилазио своје имање и издавао своје наредбе. Он се одмах поче припремати за пут, а после две недеље већ је путовао ка Татјани.

XXVIII

Путовао је доста споро, сеоским путевима, без неких нарочитих догађаја: само је једаред прсла шина на задњем точку; ковач ју је заваривао — заваривао, изгрдио и њу и себе, па је бацио; срећом, показало се да се код нас може дивно путовати и са напрслом шином, нарочито по „мекоти”, то јест по блату. Зато је Литвинов имао два три доста занимљива сусрета. На једној станици наишао је на судиску скупштину, и на њој Пишчалкина, који је на њега учинио утисак Солона или Соломона: таква висока мудрост је избијала из његових речи, с таквим бескрајним поштовањем су се држали према њему и спахије и сељаци... И по спољашности Пишчалкин је почео личити на древног мудраца, коса му је на темену опала, а угојено лице било је добило потпуно изглед пихтијасте, ничим необуздане врлине. Он поздрави Литвинова добродошлицом „у мој — ако смем употребити такав амбициозни израз, — сопствени срез”, па се одмах сав изгубио у изливу добронамерних осећања. Једну вест ипак је успео да саопшти, а то је о Во-

рошилову. Витез са златне табле је био опет ступио у војску, и већ је стигао да одржи предавање официрима свога пука „о будизму", или „динамизму", или тако нешто... Пишчалкин се није добро сећао. На другој станици Литвинову дуго нису упрезали коње; било је у зору, — и он задрема, седећи у својим колима. Пробуди га глас који му је био познат: он отвори очи...

Господе! та је ли то господин Губарев што стоји у сивој блузи и отромбољеним спаваћим панталонама на степеницама поштанским и псује?... Не, то није господин Губарев, али каква необична сличност!... Само су у овога господина уста још шира и зубатија, а поглед потуљених очију још свирепији, и нос већи, и брада гушћа, и цео облик још тромији и одвратнији.

— Ху-уље, ху-уље! — понављао је он лагано и злобно, широко разјапљујући своја вучја уста: — погани гејаци... Ето вам... хваљене слободе... ни коње не можеш да добијеш... ху-уље!

— Ху-уље, ху-уље! — чу се тада други глас иза врата, и на степеницама се појави — такође у сивој блузи и отромбољеним панталонама, — појави се овога пута доиста, несумњиво, сам главом истински господин Губарев, Степан Николајевић Губарев. — Погани гејаци! — настави он подражавајући брату (онај први господин био је његов старији брат, онај „дантист" раније школе што је управљао његовим имањем). — Треба их тући,

ето шта, по њушци туђи; така њима треба слобода — по зубима... Зановетају... сеоски старешина!... Ах што би' их!... Ама где је тај мусје Ростон?... Па шта он гледа?... То је његов посао, готована једног... да не допусти оваке непријатности...

— А јесам ли вам говорио, брате, — отпоче Губарев старији, — да он ни за шта није, прави готован! Него ви због старог пријатељства... Мусје Ростон, мусје Ростон!... Где си се изгубио?

— Ростон! Ростон! — викну млађи, велики Губарев. — Та викните га мало јаче, брате Доримедонте Николајевићу!

— Па ево вичем га, брате Степане Николајевићу. — Мусје Ростон!

— Ево ме, ево ме, ево ме! — чу се ужурбан глас, и иза поштанског угла искочи Бамбајев.

Литвинов просто зину од чуда. На злосрећном ентузиасту бедно је ландарала издрпана атила с рупама на рукавима; његове црте не да су се промениле, већ су се искривиле и скупиле; преплашене очице изражавале су понизан страх и гладну покорност; али су офарбани бркови као и пре штрчали над надувеним уснама. Браћа Губареви га почеше сместа слошки грдити са степеница; он се заустави пред њима испод степеница у блату, па погрбивши понизно леђа, покушаваше да их умилостиви бојажљивим осмехом, и качкет је гњечио црвеним прстима, и ступао с ноге на ногу, и мр-

мљао да ће коњи сад доћи... Али браћа се нису смиривали, док млађи најзад не баци поглед на Литвинова. Да ли га је познао, или га је било стид туђег човека, тек он се наједаред окрете на петама као медвед, па угризавши браду, одгега у поштанску зграду. Брат одмах ућута, па се и он окрете као медвед и оде за њим. Велики Губарев очевидно ни у завичају није изгубио свој утицај.

Бамбајев хтеде да иде за браћом. Литвинов га викну по имену. Он се обазре, погледа, па, познавши Литвинова, полете к њему с испруженим рукама; али дотрчавши до кола, ухвати се за вратаоца, паде на њих грудима и заплака као мало дете.

— Забога, забога, Бамбајев, — понављао је Литвинов, нагињући се над њим и дотичући се његовог рамена.

Али он је непрестано плакао.

— Ето... ето... до чега... — мрмљао је он грцајући.

— Бамбајев! — загрмеше браћа из поште.

Бамбајев подиже главу и брзо избриса сузе.

— Здраво, драги мој, — прошапута он, — здраво и збогом!... Чујеш ли, зову ме.

— А од куд ти овде? — упита Литвинов: — и шта све ово значи? Ја сам мислио да они Француза зову...

— Ја сам код њих... управник куће, дворецки, — одговори Бамбајев и показа прстом на кућу. — А Француз сам постао онако, из шале. Шта да ра-

дим, брате! Немам шта да једем, потрошио сам и последњу пару, па хтео не хтео морам што било радити. Сад ми није до амбиција.

— А је ли он одавно у Русији? И како се одвојио од ранијих другова?

— Е, брате! Све је то сад турено у страну... Видиш да се време променило... Суханчикову, Матрјону Кузминишну, просто је најурио. Она је од туге отпутовала у Португалију.

— Како у Португалију? Каква је то глупост?

— Да, брате у Португалију, с двојицом матрјоноваца.

— С ким?

— С матрјоновцима: тако се зову људи њене партије.

— Зар Матрјона Кузминишна има своју партију? А је ли велика?

— Па ето има та два човека. А он се вратио овамо биће скоро пола године. Друге су смотали, а њему ништа. Живи у селу с братом, и да га чујеш сад...

— Бамбајев!

— Одмах, Степане Николајевићу, одмах. А ти голубе, цветаш, уживаш! Е па хвала Богу! А куд си се то сад надигао... Е нисам могао помислити, нисам се надао... сећаш ли се Бадена? Ех, оно је био живот! Него, сећаш ли се и Биндасова? Замисли, умро. Ступио у трошаринце, па се потукао у крчми: мотком му главу разбили. Да, да, дошла су

тешка времена! Па ипак ја кажем... Русија... сила је ова Русија! Погледај, рецимо, на овај пар гусака: та у целој Европи нема оваких! Праве арзамаске!

Па пошто и последњи пут задовољи неискорењиву потребу да се одушевљава, Бамбајев отрча у пошту, где се опет изговарало његово име, не без неколико псовки.

На крају тога дана Литвинов се приближавао Татјанином селу. Кућица у којој је живела његова бивша вереница била је на брегу, над омањом речицом, у сред скоро засађеног воћњака. И кућица је била сасвим нова, тек саграђена и на далеко се видела преко реке и поља. Литвинов је спази на нека два километра с њеним оштрим мезанином и низом прозорчића, који су се јасно црвенели на вечерњем сунцу. Још од последње станице осећао је потајну стрепњу; али сад га просто обузе забуна; радосна забуна, не без страха. „Како ли ће ме дочекати, мислио је он, — како ћу ја изаћи пред њу”... Да би се нечим разонодио, поче разговарати с кочијашем, озбиљним сељаком седе браде, који му је ипак наплатио за тридесет километара, иако није било ни двадесет пет. Он га упита да ли познаје спахинице Шестове.

— Шестове? Како да не знам! Добре госпође, нема се шта! Чак нас и лече, озбиљно вам кажем. Лекарке! Долазе им из целе околине. Богами. Са свих страна навалили. Чим неко, на пример, зане-

могне, или се посече, или што друго, одмах к њима, а оне одмах тамо неку воду за ране, прашак или фластер — и као руком: помаже. А захваљивати немој; ми на то, веле, не пристајемо; не радимо за новац. И школу су основале... но, али она стоји празна!

Док је кочијаш причао, Литвинов није скидао очију с кућице... Ено изађе нека женска у бело на балкон, постоја па се изгуби... „Да ли није она?" Срце му сместа заигра. „Брже! Брже!" викну он на кочијаша; овај потера коње. Још неколико тренутака... и кола уђоше на отворену капију... а на степеницама је већ стајала Капитолина Марковна, па је сва ван себе пљескала длановима и викала: „Познала сам, ја сам прва познала. То је он! то је он!... Ја сам познала!"

Литвинов искочи из кола, не давши да му отвори вратаоца дечко који притрча, па загрливши ужурбано Капитолину Марковну, појури у кућу, кроз претсобље, у салу... Пред њим је стајала Татјана, сва црвена од стида. Она погледа у њега својим добрим, љупким очима (била је мало смршала, али то јој је добро стајало) и пружи му руку. Али он не узе руку, већ клече пред њом. Она то никако није очекивала, па није знала шта да каже... Сузе јој грунуше на очи. Била се уплашила, а цело лице јој се сијало од радости... „Григорије Михаиловићу, шта је то, Григорије Михаиловићу?" говорила је она, а он је и даље љубио

крај њене хаљине... па се раздрагано сети како је у Бадену исто тако клечао пред њом... Али тада и сад!

— Тања, — понављао је он, — Тања! јеси ли ми опростила, Тања?

— Тетка, тетка, шта је ово? — обрати се Татјана Капитолини Марковној која у том тренутку уђе.

— Не сметај, не сметај му, Тања, — одговори добра старица. — Видиш: донео је своју покајничку главу.

*

Него време је да завршим; а и нема се шта додавати; читалац се и сам досећа... Али шта је с Ирином?

Она је исто онако дражесна и поред својих тридесет година. Млади људи се заљубљују у њу ни броја им се не зна и заљубљивали би се још више кад би... кад би...

Читаоче, хоћете ли да се пренесете с нама за неколико тренутака у Петроград у једну од првих тамошњих палата? Погледајте: пред вама је пространа одаја, намештена, нећемо рећи богато — тај израз је сувише низак, — али отмено, за репрезентацију и импоновање. Осећате ли ви као да сте задрхтали од страхопоштовања? Знајте дакле: ушли сте у храм, у храм посвећен највишој отмености, врлини пуној љубави, једном речју неземаљскоме. Некаква тајна, истински тајна тишина опкољава вас. Кадифене завесе на вратима, кадифене

завесе на прозорима, дебео, мек тепих на поду, све као да је одређено и удешено за укроћавање, ублажавање свих грубих звукова и јаких осећања. Брижљиво застрвене лампе уливају узвишена осећања; дискретан мирис шири се у устајалом ваздуху; и сам самовар на столу струји уздржано и скромно. Домаћица, угледна личност петроградског света, говори једва чујно; она увек говори као да у соби има тежак болесник, скоро на умору; друге даме, угледајући се на њу, једва шапућу; а њена сестра, која сипа чај, већ сасвим безвучно миче уснама, тако да млад човек што седи поред ње и који је случајно запао у храм пристојности, чак није начисто шта она од њега хоће. А она му по шести пут шапуће: „Voulez — vous une tasse de thé?"[1] У угловима су се видели млади пристојни људи; у очима им се светли тиха чежња; израз лица им је необично миран, иако извештачено ласкав; безброј одликовања тихо светлуца на њиховим грудима. И говор се води тих; тиче се духовних и патриотских предмета, *Тајанствене Капље* Ф. Н. Глинке, мисије на истоку, манастира и братије у Белој Русији. Покашто пролазе ливрејисани лакеји, тихо корачајући по меком тепиху; њихови огромни листови на ногама, обучени у тесне свилене чарапе, подрхтавају при сваком кораку; понизно дрхтање снажних мишица само удвостruча-

[1] Хоћете ли шољу чаја. — Прим. прев.

ва општи утисак лепоте, добронамерности, богобојажљивости... То је храм! то је храм!

— Јесте ли видели данас госпођу Ратмирову? — умиљато је питала једна личност.

— Видела сам је данас код Lise, — одговара домаћица гласом Еолове харфе; — жалим је... њој је ум огорчен... elle n'a pas la foi.[1]

— Да, да, — понавља личност. — То је, сећам се, за њу рекао Петар Иванић, и сасвим је тачно казао, qu'elle a... qu'elle a l' огорчен ум.

— Elle n'a pas la foi, — подиже се као дим из кадионице домачићин глас. — C'est une âme égarée.[2] У ње је огорчен ум.

— У ње је огорчен ум, — понавља само уснама њена сестра.

*

И ето зашто се млади људи сви одреда не заљубљују у Ирину. Они је се боје... они се боје њенога „огорченог ума." Таква се о њој створила фраза; у тој фрази, као у свакој фрази, има један део истине. И не боје се само млади људи; ње се боје и старији, и људи на високим положајима, чак и високе особе. Нико не уме тако верно и фино истаћи смешну или ситну страну карактера, никоме није дано да је тако немилосрдно жигоше речју

[1] Она је без вере. — Прим. прев.

[2] То је заблудела душа. — Прим. прев.

која се не заборавља... И утолико више пече та реч што излази из миришљавих, дивних уста... Тешко је рећи шта се дешава у тој души; али се не прича ни за једног од њених обожавалаца да јој је изабраник.

Иринин муж брзо се креће на путу који се код Француза зове пут почасти. Гојазни ђенерал га претиче; снисходљиви изостаје иза њега. А у истој вароши где живи Ирина живи и наш пријатељ Созонт Потугин. Он се с њом ретко виђа, а она неке нарочите потребе и нема да одржава с њим везу... Она девојчица што је била њему поверена недавно је умрла.